Б-197139/3

БАШҠОРТ ХАЛЫҠ СӘНҒӘТЕ

БАШКИРСКОЕ НАРОДНОЕ ИСКУССТВО

Башҡортостан Республикаһының Мәҙәниәт һәм милли сәйәсәт министрлығы

Башҡортостан Республикаһының Милли музейы • М. В. Нестеров исемендәге Башҡорт дәүләт Художество музейы • Рәсәй фәндәр академияһы Өфө ғилми үҙәгенең Этнологик тикшеренеүҙәр үҙәге эргәһендәге Археология һәм этнография музейы • Йоматауҙағы Башҡортостан халыҡтары этнографияһы музейы коллекцияларынан

Министерство культуры и национальной политики Республики Башкортостан

Национальный музей Республики Башкортостан • Башкирский государственный художественный музей им. М. В. Нестерова • Музей археологии и этнографии Центра этнологических исследований Уфимского научного центра Российской академии наук • Юматовский музей этнографии народов Башкортостана

ДЕМИУРГ
2002

Башкирское народное искусство

из коллекций музеев
республики Башкортостан

Б-197139/3

БАШҠОРТ ХАЛЫҠ СӘНҒӘТЕ

К

БАШҠОРТОСТАН РЕСПУБЛИКАҺЫ МУЗЕЙҘАРЫ КОЛЛЕКЦИЯЛАРЫНАН

39(=943,43)(башк)+39(=943,43)+391(башк)+391

ББК 85.103 (2Рос=Баш)
Б 33

ДАННОЕ ИЗДАНИЕ ВЫПУЩЕНО ПРИ ПОДДЕРЖКЕ
ИНСТИТУТА «ОТКРЫТОЕ ОБЩЕСТВО» (ФОНД СОРОСА) — РОССИЯ

Под общей редакцией *С. Шитовой*

Перевод с русского на башкирский язык *Г. Гиззатуллиной*

Слайды *П. Сергеева, Л. Черемохина*

Научная библиотека УНЦ РАН

Б-197141

Башкирское народное искусство = Башкорт халык сэнгэте / Под общей ред. С. Шитовой.– Уфа: Демиург, 2002. – 360 с.: ил.

Б 33

ISBN 5-901686-15-2

Книга знакомит читателя с древнейшими видами народного искусства башкир: вышивкой, ткачеством, украшением металла, кожи, дерева. В очерках дается подробное описание башкирского орнамента, народного костюма, убранства коня, вооружения, декора жилища древних башкир. Издание позволяет проследить тесную связь современной культуры республики с национальными традициями, историей, традиционной обрядностью.

Книга адресована этнографам, историкам, искусствоведам, преподавателям и учащимся.

ББК 85.103 (2Рос=Баш)

ISBN 5-901686-15-2

© Министерство культуры и национальной политики РБ, 2002
© Шитова С.Н., Никонорова Е.Е., Ахатова Ф.Г., 2002
© Гиззатуллина Г.М., перевод на башкирский язык, 2002
© Стратонова Л.М., Плеханов А.Ф., оформление переплета, 2002
© «Демиург», оформление, 2002

Орнамент

Архитектураны образлы рәүештә «туктап ҡалған музыка» тиҙәр. Шулай уҡ халыҡ орнаментын да «туктап ҡалған тарих» тип әйтергә мөмкин булыр ине. Хәйер, был билдәләмә биҙәү сәнғәтенә бигүк тап килмәй, сөнки ул яңы материалдар, алымдар барлыҡҡа килгән һайын һәм халыктарҙың үҙ-ара аралашыуы һөҙөмтәһендә һәр саҡ үҙгәрә, үҫешә бара. Орнаменттың үҫеше иҫкенең яңы менән алмашыныуын түгел, ә быҒаса йәшәп килгән традицияларға заманса күренештәрҙең килеп инеүен аңлата.
Халыҡ орнаменты үҙендә, ҡайһы осорҙа һәм ниндәй мөхиттә барлыҡҡа килеүенә ҡарап, төрлө ҡатламдарҙы туплай. Унда бынан әллә нисәмә мең йылдар элек ижад ителгән мотивтар менән бер рәттән бөгөнгө заман өлгөләре йәнәш йәшәй. Үҙләштерелгән традицияларҙың тотороҡло һаҡланыуы арҡаһында орнаменттар халыҡ тарихының баһалап бөткөһөҙ шаһиты булып тора.
Башҡорт халҡы оло төрки донъяһының бер өлөшөн тәшкил итә. Башҡорттар уның төньяҡ-көнбайыш сигендә, Көньяҡ Уралдың ике яҡ итәгендә төйәкләнгән. Беҙҙең эраның I мең йыллығы һуҙымында башҡорт халҡын хасил иткән ҡәбиләләр Арал, Каспий буйҙарында, Түбәнге Волга далаларында йәшәгән һәм Ҡара диңгеҙ буйында күсмә тормош менән көн иткән төрки, иран телле башҡа ҡәбиләләр менән аралашып ғүмер иткән.
Этник тарихының ҡатмарлылығы башҡорт орнаментының күп төрлөлөгөн билдәләй. Биҙәктәрҙә Себерҙә, Урта Азияла, Волга

Подобно тому, как архитектуру образно называют застывшей музыкой, народный орнамент можно было бы назвать застывшей историей. Впрочем, определение «застывший» не вполне приложимо к орнаменту, так как это явление постоянно развивающееся. Изменения в нем происходят с появлением новых материалов, технических приемов или в результате межэтнического взаимодействия. Развитие орнамента не означает замену старого новым; оно предполагает включение новых явлений в сложившуюся орнаментальную традицию. Народный орнамент соединяет в себе пласты, различающиеся по времени формирования и породившей их этнической среде. В нем архаические мотивы, возраст которых насчитывает не одно тысячелетие, соседствуют с новейшими. Устойчивое сохранение в орнаменте усвоенных традиций делает его ценным свидетелем истории народа. Башкирский народ — часть большого тюркского мира. Башкиры находятся на северно-западной его периферии, занимая пространства по обе стороны Южного Урала. В I тысячелетии н. э. племена, вошедшие впоследствии в состав башкирского народа, кочевали в степях Приаралья, Прикаспия, Нижней Волги и, возможно, Причерноморья, где находились в культурном взаимодействии с другими тюркскими и ираноязычными племенами.

буйында ижад ителгән мотивтар ҙа, төрки, иран телле халыҡтарҙың, фин, уғыр ҡәбиләләренең традициялары ла төҫмөрләнә. Һуңғы быуаттарҙа башҡорт биҙәү-кулланма сәнғәте көнсығыш славян художестволы мәҙәниәтенең дә йоғонтоһон кисерҙе.

Халыҡ ижадының туҡыу, сигеү, ағас семәрләү, ювелир һәм башҡа сәнғәт төрҙәренең һәр береһендә үҙҙәренә генә хас орнаменттар булған. Уларҙың үҙенсәлеге мотивтарында ла, композиция төҙөлөшөндә лә, төҫтәр гөлләмәһендә лә асыҡ күренә. Биҙәк төрҙәренә биҙәү алымдары ла, ҡулланылған материалдар ҙа хәл иткес йоғонто яһаған. Киндер ептәрҙең ишелеүе туҡымаға ҡабарынҡы биҙәктәр һалырға мөмкинлек биргән. Иҫәпләп сигеүҙә һәм туҡыуҙа иһә биҙәктәр ептәрҙең һанына бәйле, шуға күрә биҙәү-ҡулланма сәнғәтенең был төрөндә диагональ-геометрик орнаменттар өҫтөнлөк итә. Тула, кейеҙ, күн һәм металл әйберҙәргә биҙәк һалғанда орнамент асыҡ һыҙатланмай, шуға күрә уларҙа ҡыя һыҙыҡлы, башлыса, үҫемлек биҙәктәре өҫтөнлөк ала. Малсылыҡ сеймалынан етештерелгән тула, кейеҙ, тирегә биҙәк һалыу, металдағы орнаменттар башҡорт сәнғәтенең ҡаҙаҡ, ҡырғыҙ, ҡарағалпаҡ, хакас кеүек көньяҡта йәшәгән мал аҫыраусы халыҡтарҙың традициялары менән туғандарса бәйләнешен күрһәтә. Күсмә тормоштоң көнкүреш әйберҙәре: эйәр-өпсөндәр, уҡ-һаҙаҡтар, йәйә ҡындары, ҡымыҙ өсөн һауыт-һаба бер үк төрлө биҙәлгән.

Башҡорттарҙың туй йолаһында айырылғыһыҙ атрибут булған янсыҡтарҙы, урын тартҡыларҙы ҡушәлмә алымы менән сигеү боронғо төркиҙәрҙең биҙәкләү традицияларына барып тоташа. Бындай сигеүҙә, шулай уҡ тулаға һалынған аппликацияла ла ҡуҫҡар биҙәк айырыуса йыш осрай. Ҡуш ҡуҫҡар иһә тәкә башын һынландырған һәм малсылыҡ ҡотон символлаштырған. Был

Ҡуҫҡар биҙәкле урын тартҡы. Ҡушәлмә сигеү

Сложность этнической истории определила многообразие башкирского орнамента. В нем присутствуют мотивы сибирского, среднеазиатского, поволжского происхождения, переплетаются традиции тюркских, ираноязычных, финских, угорских племен. В последние столетия башкирский декор испытал влияние восточнославянской художественной культуры.

В различных видах народного творчества (ткачестве, вышивке, резьбе по дереву, ювелирном искусстве и других) сложились свои орнаментальные системы. Их специфика проявилась в графике мотивов, композиционных построениях, колорите. Решающее влияние на характер орнамента оказывала техника декора и материалы, которые при этом использовались. Полотняное переплетение нитей в тканях создавало рельефную фактуру, которая подчиняла себе процесс узоротворчества. В счетных вышивках и в ткачестве рисунок строился по счету нитей, приобретая уступчатые очертания, в силу чего в этих видах декоративного искусства господствовал диагонально-геометрический орнамент. В декорировании сукна, войлока, кожи, металла, не выявлявших четкой структуры, преобладали криволинейные, преимущественно растительные орнаментальные формы. Орнаментация металла и животных по природе материалов (сукна, войлоков, кожи) роднит башкирское искусство с традициями южных скотоводов: казахов, киргизов, каракалпаков, хакасов и других. Одинаково украшались предметы кочевого быта: седла, верховая упряжь, колчаны, налучья, кумысная посуда.

К древнетюркской орнаментальной традиции восходит вышивка в технике двойного тамбура на кисетах *(янсык)* и декоративных лентах для перетягивания постели *(тушэк тартки)* — атрибутах свадебной обрядности башкир. В этой вышивке (так же, как и в аппликации на сукне) наиболее

Кускарный орнамент на ленте для перетягивания постели. Вышивка двойным тамбуром

Сәскә һәм «борос» биҙәк менән сигелгән таҫтамал. Кушэлмә сигеү

биҙәк Урта Азияла, Ҡаҙағстанда йәшәгән халыҡтарҙа ла ныҡ таралған.

Тамбур сигеүе, йәғни элмә сигеү, бик боронғо төрки традицияларына барып тоташа. Көньяҡ Себерҙә табылған ҡомартҡыларҙан беҙгә уның яңы эраға тиклемге I мең йыллыҡта ижад ителгән өлгөләре билдәле. Элмә сигеүҙең биҙәктәре башҡорттарҙа ғәйәт төрлө: сәскә, япраҡ, ағас, сырмалсыҡ үсемлектәр, тулҡын ҡаймалар, өйкөм сәскәләр, абстракт һүрәттәр. Шулай ҙа үсемлек биҙәк өҫтөнлөк алған һәм был биҙәктәр сәскә йәки үсемлектең берәй өлөшөнөң атамаһы менән йөрөтөлгән, мәҫәлән: мәк сәскәһе, һарына сәскәһе, һабаҡ, бөрө, имән, саған, тал япраҡтары, борос һәм башҡалар.
Көньяҡ Себер һәм Урта Азия төрки халыҡтары сәнғәтендә лә башҡорттарҙың элмә сигеү мотивтары менән оҡшашлыҡтар күп. Башҡорт тамбурындағы сәскә биҙәк (ул бигерәк тә республиканың төньяғында таралған) Ҡазан татарҙары сигеүенә яҡын.
Урта Азиялағы төрки халыҡтарҙың биҙәү-ҡулланма сәнғәте менән башҡорт мәҙәниәтендәге балаҫ һуғыу, шаршауҙарҙағы эре

Сәскә-үсемлек биҙәге һалынған ҡашаға ҡормаһы. Кушэлмә сигеү

характерным мотивом был *кускар* (дословно: «улитка», «завиток»). Мотив в виде парных *кускаров* осмысливался как рога барана и был символом скотоводческого плодородия. Он был также распространен в искусстве населения Средней Азии, Казахстана.

Цветы и «перцы» в орнаменте полотенца. Вышивка двойным тамбуром

К ранним тюркским традициям принадлежит тамбурная вышивка. По памятникам Южной Сибири известны ее образцы, относящиеся к I тысячелетию до н. э. Орнамент тамбурной вышивки у башкир разнообразен: цветы, листья, деревья, извилистые побеги, волнообразные бордюры, розетки с центрической композицией, сильно стилизованные, почти абстрактные изображения. При всем многообразии тамбурного орнамента в нем преобладали растительные формы. Узоры и их элементы носили название цветов или частей растений: *мак сэскапе* (цветок мака), *харына сэскэхе* (цветы сараны), *хабак* (стебель), *боро* (почка), *имэн япрагы* (дубовый лист), *саган япрагы* (кленовый лист), *тал япрагы* (ивовый лист), *борос* (перец) и другие. С декоративно-прикладным искусством тюркских народов Средней Азии в башкирской культуре связаны ковроткачество,

Цветочно-растительный орнамент на занавеске-подзоре (кашага), закрывающей потолочную балку. Вышивка тамбуром

медальон биҙәктәр, бүлеп һуғыу ысулы һәм орнаменттар бер үк тамырҙан. Ә шаршауҙағы сәскә биҙәктәр төрөкмәндәрҙең өбөрөлө келәмдәрен биҙәгән үҙенсәлекле ҡәбилә эмблемалары — гөләмдәргә яҡын. Бындай орнамент Урта Азиялағы ҡайһы бер халыҡтарҙың (үзбәк, ҡарағалпаҡ) келәмдәрендә лә осрай.
Сүпләп һуғыу һәм киндер ебенең иҫәбе буйынса сигеү — башҡорттарҙың Волга-Урал төбәгендә йәшәгән башҡа халыҡтар менән үҙ-ара мәҙәни аралашыуының һөҙөмтәһе. Иҫәпләп сигеүҙә һәм сүпләп һуғыуҙа башҡорттар, ғәҙәттә, яҡтары дауамлы ромбтар, ҡыя әүернәләр, һигеҙ саталы йондоҙ — баҙыян биҙәктәр файҙаланған, свастикалар ҙа осрай. Был мотивтар фин һәм уғыр халыҡтары сәнғәтендә киң таралған.
Һәр техник алымда үҙенә генә хас биҙәктәр ҡулланылған. Шул уҡ ваҡытта бер үк биҙәк йәки мотив ҡул эшенең бер төрөнән икенсеһенә иркен күсеп йөрөй алған. Мәҫәлән, яҡтары дауамлы йәки «ырғаҡланған» ромбтар (улар «оя» тип йөрөтөлә) иҫәпләп һәм элмә сигеүҙә, тула аяҡ кейемдәре ҡунысындағы ҡорама биҙәктәрҙә, туҡылған һәм бәйләнгән әйберҙәрҙә осрай. Ҡуш ҡуҫҡар декорҙың бөтә төрҙәрендә лә тиерлек ҡулланыла. Баҙыян балаҫ, келәм һуҡҡанда, бәйләмдә, иҫәпләп сигеүҙә, сүпләмләп, бүлеп һәм аҫалап һуғыуҙа яратып ҡулланылған. Бормас биҙәк һәм уның төрҙәре туҡыуҙа, сигеүҙә һәм аппликацияла осрай. XX быуатта улар башҡорт сәнғәтенең яңы төрөндә — тәҙрә яҡтары семәрләүҙә — файҙаланыла башланы. Биҙәү-ҡулланма сәнғәтендә мотивтың бер төрҙән икенсеһенә күсеүе яңы башҡарыу техникаһының элекке алымға оҡшашлығына (мәҫәлән, туҡыу һәм иҫәпләп сигеү) бәйләнгән.

Оя биҙәк. Иҫәпләп нағышлау

Мәҙәниәт һәм сәнғәттәге бик күп үҙенсәлектәр башҡорттарҙың мосолман донъяһына ҡарауы менән билдәләнә. Әммә орнаменттар, нигеҙҙә, мосолман дине таралған ваҡыттан күпкә алданыраҡ ижад ителгән. Мәжүсилек үҙенең магияһы һәм тотемдары менән

орнамент из крупных медальонов на занавесях шаршау, техника и орнамент закладного тканья. Розетки шаршау по рисунку особенно близки *гюлям* – своеобразным племенным эмблемам, украшавшим туркменские ворсовые ковры.
Браное ткачество и вышивки по счету нитей холста являются результатом культурного взаимодействия башкир с народами Волго-Уральского региона. Наиболее характерными для орнамента счетных вышивок и браного ткачества башкир были ромбы с продолженными сторонами, косые кресты, восьмиконечные звезды; встречается также свастика.
В каждом из технических приемов существовал определенный набор характерных мотивов. В то же время орнаментальный мотив, обладая некоторой автономией, мог переходить из одного вида рукоделия в другой. Например, мотив в виде ромба с продолженными сторонами, или «крючками», отходящими от его сторон и вершин, известный под названием *оя* (гнездо), встречался в орнаменте счетных и тамбурных вышивок, в аппликации на суконных голенищах обуви, в тканых и вязаных изделиях. Мотив в виде парных завитков *кускар* широко применялся почти во всех видах декора. Восьмиконечная звезда вошла в орнамент ковроткачества, вязания, счетных вышивок, браного, выборного и закладного тканья. S-образная фигура и ее производные известны в различных видах ткачества, вышивки, аппликации; на протяжении XX века они применялись в декорировании оконных наличников — новейшей для башкирского искусства области. Переход мотива из одного вида декоративного творчества в другой был легче и, следовательно, практиковался чаще, если изначальная и новая техника его исполнения были близки (например, ткачество и счетная вышивка).
Многие особенности культуры и искусства определялись принадлежностью башкир к мусульманскому миру. Однако

Мотив оя (гнездо).
Вышивка счетной гладью

Күнгә баҫылған биҙәккә талғын кәкре һыҙыклы үҫемлек формалары хас.

Һаҙактың бер өлөшө

орнаменттарҙың йөкмәткеһенә һәм формаһына ҙур йоғонто яһаған. Ҡояш мотивтары төрлө дүңгәләктәр, нурҙары ян-яҡҡа таралған түңәрәктәр, өйкөм сәскәләр рәүешендә һынландырылған. Ҡош, болан, ат һындары герб рәүешендә эшләнгән өс бүлкәтле композицияларҙа осрай, симметриялы был һындарҙы уртала ағас һүрәте айырып тора.

Өсмөйөштө һәм бетеү билдәһен аяҡ кейемдәрендәге ҡорама биҙәктәрҙә, ҡатын-ҡыҙ кейемдәрен сиккәндә, ҡымыҙ тәпәндәрен һәм бал батмандарын семәрләгәндә, уҡ-һаҙаҡ һәм йәйә ҡындарын, эйәр биҙәгәндә йыш файҙаланғандар. Был, моғайын, өсмөйөштөң тылсымлы һаҡлау көсөнә ышаныуҙан килеп сыҡҡандыр.

Мосолман диненең хайуандарҙы һәм кешене һынландырыуҙы ҡәтғи тыйыуы башҡорт халыҡ сәнғәтендә, нигеҙҙә, үҫемлек һәм абстракт геометрик биҙәктәрҙең үҫеш алыуына килтергән. Исламдың йоғонтоһо быны менән генә сикләнмәй. Ҡайһы берҙә биҙәк ғәрәп яҙмаһындағы текстар — хикмәтле һүҙҙәр, доғалар, ай-йондоҙҙарҙың һүрәте менән тулыландырылған. Хатта мәсет һүрәттәре лә осрай. Әммә был һуңыраҡ барлыҡҡа килгән һирәгерәк күренеш.

Орнаменттың урыны һәм композицияһы биҙәлгән әйберҙең тәғәйенләнешенә һәм формаһына ныҡ бәйләнгән. Таҫтамал һәм билбауҙарҙың башында биҙәктәр горизонталь рәүештә рәт-рәт булып урынлашһа, салфеткаларҙа эре сәскә рәүешендә уртала, ә ашъяулыҡтарҙа гөлләмә итеп мөйөштәргә сигелгән. Ашъяулыҡ һәм шаршауҙарҙың ситтәре ҡаймаланған.

Намаҙлыкта орнамент арка рәүешендә булған, һәм кеше ғибәҙәт ҡылғанда, гүйә, уның эсендә ҡалған. Арка мәсет стенаһында эскәрәк инеп торған урын — михрап рәүешендә күҙалланған. Һарауыстарҙа трапеция биҙәк ҡап уртаға сигелгән һәм яулыҡ аҫтында маңлайҙы ҡаплап торған. Ә кейемдәрҙә орнамент итәк-сабыуҙарҙы, иҙеүҙе, яғаны, түште, кеҫәләрҙе, ең остарын, яурын

орнаментальная основа сформировалась задолго до распространения ислама. Язычество с его магическими и тотемистическими представлениями оказало значительное влияние на содержание и формы орнамента. Солярные мотивы представлены концентрическими кружками, многолучевыми и вихревыми розетками. Изображения птиц, оленей и коней встречаются в трехчастных композициях геральдического строя, в которых симметричные фигуры разделяет изображение дерева. Верой в магическую силу треугольника как оберега можно объяснить частое использование треугольных фигур и знаков-амулетов (бетеу) в аппликации на обуви, в вышивках женской одежды, в резьбе на кумысных кадках и медовых батманах, в орнаментах на колчанах и налучьях, седлах.

Мусульманский запрет на изображение одушевленных существ привел к тому, что в башкирском народном искусстве развитие получил преимущественно растительный и абстрактно-геометрический орнамент. Влияние ислама сказалось и в другом. Иногда орнамент мог дополняться текстами в арабской графике, изображением месяца и звезды. Появлялись даже изображения мечети. Однако это явление сравнительно позднее и редкое.

Место орнамента и орнаментальной композиции определялось формой и назначением предмета. На концах полотенец и кушаков узоры располагались горизонтальными рядами, на салфетках — крупной розеткой в центре, на скатертях — букетами по углам. Большие прямоугольные полотнища (скатерти, занавеси) имели узорную кайму.

На молитвенных подстилках-ковриках (*намазлык*) орнамент образовывал арку, внутри которой оставался человек во время моления. Арка ассоциировалась с *михрабом* — нишей в стене мечети. На *хараусах* — налобных повязках вышивка имела форму трапеции и располагалась по центру, прикрывая лоб

Характерный для тиснения по коже орнамент имеет плавные, криволинейно-растительные формы.

Фрагмент налучья

йөйҙәрен һәм ең төптәрен биҙәп, уның конструктив үҙенсәлектәрен күрһәткән.
Яңы биҙәктәр ижад итеү бер ваҡытта ла тукталмаған. Оҫталар орнаменттарҙы боронғо өлгөләрҙән күсереп алған йәки уларҙы үҙгәртеп яңыса ҡулланған. XX быуаттың башында Дим үҙәненән башлап Йүрүҙәнгә тиклем барып еткән һәм бик күп башҡорт ауылдарын гиҙгән М.А. Круковскийҙың яҙып ҡалдырыуынса: «Башҡорт ҡатын-ҡыҙҙары биҙәктәрҙе журналдарҙағы төрлө ҡушымталарҙан һәм өлгөләрҙән түгел, ә үҙенең башынан ала. Башҡорттарҙың ошоғаса һаҡлап алып ҡала алған берҙән-бер нәмәһе — үҙҙәренең биҙәктәре. Шулай итеп, арыу-талыу белмәгән егәрле башҡорт ҡатыны — үҙ халҡының сәнғәтен һәм гүзәллеген һаҡлаусы ул».

женщины под платком. На одежде орнамент подчеркивал ее конструктивные особенности, украшая полы, подол, ворот или воротник, грудку, карманы, концы рукавов, плечевые швы и проймы. Непрерывен был процесс узоротворчества. Орнаменты переснимали со старинных образцов или, видоизменяя их, создавали новую композицию. М. А. Круковский, побывав в начале XX века во многих башкирских волостях в долине реки Демы и доехав затем до реки Юрюзани, писал: «Башкирка составляет узор свой в голове, а не берет его из разных премий к журналам и образцов, и единственное, что башкиры сохранили до сих пор, это свои узоры... Таким образом, башкирская женщина, эта вечная неустанная работница, является хранительницей искусства и красоты своего народа».

Б-197141

Ашъяулыҡ орнаментында сәскәле ҡыуаҡ биҙәге. Элмә сигеү

Цветущий куст в орнаменте на скатерти. Вышивка тамбуром

Һөлгө башына сигелгән сәскә мотивтары. Элмә сигеү

Цветочные мотивы в орнаменте на концовке полотенца. Вышивка тамбуром

Һарауыс орнаментында болан һынланышы

Геральдическое изображение оленей в орнаменте женской налобной повязки хараус

Ҡатын-ҡыҙҙарҙың тула ҡуныслы байрам ҡатаһына һалынған ҡуҫҡар биҙәктәр үрнәге

Спирали, S-образные фигуры в аппликации на заготовке суконного голенища праздничной женской обуви (ката)

Свастика кояштың, изгелектең, именлектең иң боронғо символдарының береһе. Башҡорт орнаментында свастика геометрик йәки кәкерсәкле һыҙатланыш алған

Свастика – один из древнейших символов солнца, добра, блага. В башкирском орнаменте свастика могла иметь геометрические или криволинейные очертания

Таҫтамал орнаментында ҡояш биҙәктәр

Солярные мотивы в орнаменте полотенца (тастамал)

Һигеҙ саталы йондоҙ һынландырылған баҙыян биҙәк. Таҫтар башы. Иҫәпләп нағышлау

Восьмиконечные звезды, объединенные в розетку. Конец женского головного убора в виде полотенца (тастар). Счетная гладь

Һөлгө башында сүпләп һуғылған геометрик орнамент

Геометрический орнамент, характерный для браного ткачества, на конце полотенца

Кускар бизәкле янсык. Кушэлмә сигеү

Кускарный орнамент на кисете. Вышивка двойным тамбуром

Үсемлек бизәкле янсык. Элмә сигеү

Растительный орнамент на кисете. Вышивка тамбуром

Шаршау орнаментында вак көштабак бизәктәр. Сүпләп һуғыу

Розетки-медальоны в орнаменте на занавесе-шаршау. Браное ткачество

Намаҙлыҡ биҙәлешендә тотороҡло композиция булған: уртала буй биҙәк менән дуғаландырып алынған арка, уның тирәһендә абстракт фигуралар йәки сәскәләр өйкөмө урынлаша

Молитвенные коврики (намазлык) имели устойчивую композицию декора: в средней части узкой полоской орнамента очерчивалась арка. На внешнем поле по углам и вдоль краев располагались абстрактные фигуры или реалистические цветочные розетки

Ашъяулыктың, көрәгә ябыуҙарының, ҡулъяулыктарҙың уртаһы менән мөйөштәре сигелгән. Иҫәпләп наҡышланған кейәү ҡулъяулығы

На скатертях, салфетках, платочках вышивка акцентировала центр и углы. Вышивка счетной гладью на платочке жениха

Ҡаймалап биҙәк һалынған кашаға кормаһы. Сүпләп һуғыу

Занавес-подзор (кашага) с бордюрным расположением орнамента. Браное ткачество

Һуғылған һәм сигелгән биҙәктәрҙә бормас фигуралар

S-образные фигуры в орнаменте ткачества и вышивки

Сигеу

Вышивка

Сигеү башҡорт ҡатын-ҡыҙҙары араһында иң нығ таралған ҡул эше булған. Сигеү өсөн станок та, башҡа төрлө ҡатмарлы ҡорамалдар ҙа кәрәкмәй, шуға күрә ул туҡыуға ҡарағанда өстөнлөк алған. Ҡыҙҙар 8-10 йәшендә үк сигә башлаған. Оҫтара төшкәс, улар бирнә әҙерләргә тотонған: үҙенә, буласаҡ кейәүенә кейем, уның туғандарына, ҡунаҡтарға бүләктәр сиккән. Тормошҡа сыҡҡас, ашъяулыҡ, көрәгә ябыуҙары, һөлгөләр сиккән, ҡыҙҙарына бирнә әҙерләшкән. Башҡорт этнографияһы буйынса тәүге хеҙмәттең авторы Д. П. Никольский XIX быуатта бына нимәләр яҙған: «Ҡатын-ҡыҙҙарҙың иң яратҡан шөғөлдәренең береһе — башҡорттар араһында киң таралған сигеү, тип әйтергә мөмкин. Һәр башҡорт ҡыҙы сигә белергә тейеш».

Сигеү башҡорттарҙа кәсепкә әйләнмәгән, ҡул эше генә булған. Шуға күрә унда боронғо, үҙенсәлекле һыҙаттар һаҡланған, сөнки уларҙы баҙар ихтыяжы юҡ итә алмаған. Башҡорттарҙа сигеү ирекле ижад, импровизация, булмышыңды сағылдырыу даирәһе, йәғни, ысын сәнғәт булып ҡалған.

Вышивание у башкир было наиболее распространенным видом женского рукоделия. Оно не требовало ни станков, ни других сложных приспособлений. Технологическая простота обеспечила преимущество вышивки перед ткачеством. Уже с 8—10 лет девочки начинали вышивать. Овладев мастерством, они приступали к подготовке приданого: вышитой одежды для себя и будущего мужа, подарков для его родственников и для гостей. И после свадьбы женщина вышивала скатерти, салфетки, декоративные полотенца, помогала готовить приданое дочерям. В XIX веке Д. П. Никольский — автор первого исследования по этнографии башкир, писал: «Как на одно из излюбленных занятий женщин можно указать на вышивание, которое весьма распространено среди башкир. Вышивать должна уметь каждая башкирская девушка». Вышивка у башкир всегда оставалась домашним занятием. Благодаря этому в ней сохранилось много самобытных архаичных черт, не уничтоженных рыночной конъюнктурой. Башкирская вышивка осталась областью свободного творчества, импровизации, самовыражения, то есть подлинным искусством.

ТАМБУР

Башҡорттарҙың сигеү сәнғәтендә тамбур исеме менән танылған элмә сигеү алымы нык таралған. «Тамбур» атамаһы сигеү технологияһына бәйле барлыкка килгән: түңәрәк киргегә кейҙереп тартылған туҡыма барабанды хәтерләтә.

Тамбур сигеүҙә элмәктәр бер-бер артлы сылбыр булып теҙелә. Уны энә йәки ырғаҡ (кирге энәһе) менән сиккәндәр. Энә оҫтаға элмәктәрҙең киңлеген һәм формаһын төрләндерергә һәм классик тамбур сылбыры, «киң элмә», «асыҡ элмә» менән сигергә мөмкинлек биргән. «Киң элмә» тоҡка, ә «асыҡ элмә» тоташып етмәгән дүңгәләк рәүешендә булған. «Киң элмә»нең ҡатмарлыраҡ төрө «ҡушэлмә» тип йөрөтөлгән. Ул этнографик әҙәбиәттә ҡыя селтәр атамаһы менән ныгыраҡ билдәле. Был тегеү алымы киң йөй эсендә селтәр барлыҡҡа килтергән икеләтә киҫешкән элмәктәре менән айырылып тора.

Кирге һәм кирге энәһе кеүек сигеү ҡулайламалары сағыштырмаса һуң килеп ингән. XIX быуаттың уртаһына тиклем кирге бөтөнләй ҡулланылмаған. Ә киргелә кирге энәһе менән сигә башлағас, йөйҙәр шул тиклем тигеҙ килеп сыҡҡан, оҫталарға сигеү сәнғәтенең ысын мәғәнәһендә аҫыл үрнәктәрен ижад итергә мөмкинлек тыуған. Күпертеп сигеү алымы ырғаҡ ҡулланыу арҡаһында барлыкка килгән. Был осраҡта еп туҡыманың һул яғында була һәм ырғаҡ менән элмәк рәүешендә уңға тартып сығарыла. Элмәктәр туҡымаға беркетелмәй, үҙ-ара ла тоташмай, баҫҡан килеш ҡала һәм ҡуйы булып, күпереп өбөрөлө келәмде хәтерләтә.

Элмә сигеү менән йорт йыһаздары: шаршау, һөлгө, ашъяулыҡ, көрәгә ябыуы, мендәр тышы, ҡашаға ҡормаһы; кейем-һалым: ҡатын-ҡыҙ һәм ирҙәр күлдәге, алъяпҡыс, күкрәксә, ҡалпаҡ, таҫтар, түбәтәй, намаҙлыҡ һәм башҡа әйберҙәр биҙәлгән. Элмә сигеүҙә биҙәктәр һәм уларҙың композиция йәһәтенән хәл ителеше ғәйәт төрлө: ҡатмарлы рәсем менән ҡаймалау, тар ҡайма, өйкөм сәскә,

Тамбур сигеүле күкрәксалә

ТАМБУР

В вышивальном искусстве башкир наибольшее распространение получил шов *элмэ*, известный как тамбурный. Это название обязано своим происхождением технологии вышивания, а именно: круглым пяльцам, которые с натянутой на них тканью имели вид барабана (tambour). Стежки тамбура ложились цепочкой петля в петлю. Вышивальщицы-башкирки исполняли тамбур либо иголкой, либо крючком. Игла позволяла вышивальщице варьировать ширину и форму петель и исполнять соответственно классическую тамбурную цепочку, «широкий тамбур», «открытый тамбур». «Широкий тамбур» имел петлю в виде скобы, «открытый тамбур» — в виде несомкнутой окружности. Усложненным вариантом «широкого тамбура» стал шов *кушэлмэ* (двойной тамбур), который в этнографической литературе больше известен под названием «косая сетка». Этот прием шитья отличается двойными переплетенными петлями, образующими сетку внутри широкого шва.

Приспособления для вышивания, такие как пяльцы (*кирге*) и крючок (*кирге энэхе*), вошли в употребление сравнительно поздно. До середины XIX века пялец не применяли. При работе крючком на пяльцах тамбурные строчки приобретали исключительно ровный вид, что в сочетании с опытностью мастерицы позволяло создавать подлинные шедевры вышивального искусства. С использованием крючка связано появление «высокого тамбура», или «коврового шва». При его исполнении нить находится с изнаночной стороны, вышивальщица с помощью крючка выводит ее петлей на лицевую сторону. Петли не прикрепляются к основе и не соединяются между собой, оставаясь в вертикальном положении. Густо расположенные стоящие петли образуют рельефную фактуру, которая вызывает ассоциацию с ковровой поверхностью, что и дало название вышивке.

Вышивка тамбуром на тряпичном нагруднике (кукрэксэ)

ботаҡ, гөлләмәләр, шау сәскәле ҡыуаҡтар... Һүрәттең стилләшеүе лә төрлөсә: сиктән тыш шартлы, абстракт һындарҙан алып, хас ысын кеүек итеп сигелгән ҡупшы гөлләмәләргә тиклем.

Классик тамбур сылбыры менән сигелгән орнамент башҡорт сәнғәтендә һыҙыҡлы контур рәүешендә булған, тәүҙәрәк мотивтың эске өлөшө буш килеш ҡалған. Контурлы тамбур йөйө ифрат ныҡ таралған һәм ҡайһы бер төбәктәрҙә бөгөнгәсә үҙгәрешһеҙ һаҡланған. Контурлы элмә сигеүгә тоташ һыҙыҡ һәм һыҙыҡлы ҡайма менән билдәләнгән мотивтар хас. Үҫемлек биҙәк ныҡ стилләшкән.

Ә XX быуатта орнаментҡа реаль һыҙаттар өҫтәлә, уның ҡайһы бер өлөштәре (япрағы, сәскәһе) контур эсендә ҡыя селтәр, күпертеп сигеү йәки элмә сигеү менән тулыһынса ҡаплана.

Элмә сигеү — оҫталарға иркенләп ижад итергә мөмкинлек биргән уғата йәтеш ысул. Улар ябай элмәне башҡа төрҙәр менән аралаштырып ифрат тасуири, гүзәл композициялар сиккән. Башҡорт сәнғәтендә элмә сигеүҙең барлыҡ сифаттары лә тулыһынса асылған. Әгәр рәсемдең контуры ғына һыҙатланһа, үҫемлек биҙәктең нәфис селтәре барлыҡҡа килә, ә инде элмә сигеү ҡыя селтәр менән аралашһа, сәскәләр, һабаҡтар, фантастик ағастарҙан торған ҡатмарлы композиция һынлана. Рәсемдең эске өлөшө шул уҡ элмә менән йәки күпертеп сигелһә, сәскә һәм япраҡтарҙан торған орнамент тығыҙ, ҡабарынҡы булып күренгән.

Контурлы элмә ысулы менән сигелгән ҡашаға ҡормаһы (бер өлөшө). Башҡортостандың төньяҡ-көнсығыш төбәктәре

Үҫемлек, сәскә орнаменты менән бергә элмә сигеүгә күҙ ҡамаштырырҙай төҫтәр йәйғоро килеп инә. Хатта абстракт биҙәктең бер генә төҫтәге селтәрендә лә япраҡтар һары йә йәшел, сәскәләр бурҙат, күк, алһыу ҡыҙыл йәки башҡа еп менән айырып сигелә. Контурҙы ике ҡатлап сигеү, унда бер-береһе менән ярашҡан йәки контраст төҫтәрҙе файҙаланыу, ҡайһы бер

Тамбуром украшались предметы убранства дома, одежда, молитвенные коврики и другие предметы. Характер орнамента и композиционные решения тамбурных вышивок многообразны: кайма сложного рисунка, узкий бордюр, розетка, ветки, букеты, цветущие кусты. Различной была и степень стилизации рисунка: от крайне условных, абстрактных фигур до реалистически трактованных пышных букетов.
Орнамент, вышиваемый классической тамбурной цепочкой, в башкирском искусстве имел линейные контурные очертания, пространство внутри мотивов изначально не заполнялось. Контурный тамбурный шов был самым распространенным, в некоторых районах он сохранился до сегодняшнего дня почти без изменений. Контурной тамбурной вышивке свойственны мотивы, очерченные непрерывной линией, линейные бордюры. Растительный орнамент в этом исполнении был сильно стилизованным и обобщенным, а в XX веке он стал более реалистичным и дробным. Отдельные его элементы (листья, цветы) стали заполняться внутри контура «косой сеткой», ковровым швом, тем же тамбуром, застилающим пространство без просветов. Тамбур — пластичный, гибкий прием, позволяющий вышивальщицам свободно импровизировать. Сочетая простой тамбур с другими швами, они создавали различные по декоративному эффекту композиции. В башкирском искусстве это качество тамбура проявилось в полной мере. Если исполнялся только контур рисунка, получались легкие арабески растительного орнамента, когда тамбур сочетался с вышивкой «косой сеткой» — сложные ажурные композиции из цветов, побегов, фантастических деревьев; если же пространство внутри контура рисунка застилалось тем же тамбуром или петельным ковровым швом, орнамент из цветов и листьев становился плотным, массивным.

Занавес-подзор (кашага), вышитый контурным тамбуром (фрагмент). Северо-восточные районы Башкирии

фигураларҙы элмәктәр сылбыры менән сигелгән һирәк кенә оҙонса түңәрәк, төрлө дүңгәләктәр, талғын ғына кәкерсәктәр менән тултырыу композицияны тағы ла тәьҫирлерәк, йәмлерәк иткән. Япраҡ һәм сәскәләр эсендәге бөҙрә биҙәктәр сигеүҙе селтәрләп, нәфисләндереп ебәргән. Ҡайһы берҙә улар япраҡтарҙың һәм сәскә таждарының епсәләре рәүешендә сигелгән. Күп осраҡта бындай биҙәктәр тигеҙ буялған ҡарағусҡыл ерлеккә һалынған. Һуңыраҡ осорҙа ырғаҡ менән башҡарылған сигеүҙәрҙә ябыҡ фигураларҙың эске өлөшөн тамбурҙың спираль рәүешендәге тығыҙ рәттәре менән тулыһынса ҡаплай башлағандар.

Сәскә һәм үҫемлек орнаменты менән ҡатын-ҡыҙ һәм ирҙәр кейемен, көнкүреш йыһаздарын биҙәгәндәр. Туй, байрам кейемдәре, таҫтамал, ҡашаға ҡормаһы, ашъяулыҡ кеүек бирнә әйберҙәре айырыуса матур булған. Туйҙан һуң килен сиккән таҫтамалдар унын яңы торлағының түрбаш стеналарын йәмләп торған. Сигелгән әйберҙәрҙең бер өлөшө (һөлгө, янсыҡ, яулыҡтар), йола буйынса, халыҡтың иң яратҡан байрамы һабантуйҙа еңеүселәрҙе бүләкәү өсөн әҙерләнгән.

Контурлы элмә ысулы менән сигелгән ҡашаға ҡормаһы (бер өлөшө). Башҡортостандың төньяҡ-көнсығыш төбәктәре

Основой орнаментального построения становилась прямая или волнообразно изогнутая ветвь с листьями и цветами, условно обозначенный куст, вазон, собранная в компактную розетку цветущая ветка.
Древние орнаментальные традиции сохранялись в контурном тамбуре некоторых северо-восточных районов Башкортостана. Контурным швом здесь украшались подзоры для верхней части стен гостевой половины жилища, старинные мужские рубахи и некоторые другие вещи. Такие вышивки обычно были монохромны, выполнялись красной, темно-синей или черной нитью по светлому фону. Характерно, что линии орнамента не перекрещивались и довольно часто (особенно в бордюрах) не соприкасались.
С цветочно-растительными мотивами в тамбурную вышивку пришло радующее глаз многоцветие. Даже в монотонной сетке абстрактного орнамента листья выделялись зеленым или желтым, цветы — бордовым, синим, малиновым или иным цветом. Эмоциональный зрительный эффект усиливали такие приемы, как удвоение контура, использование в нем дополняющих или контрастирующих тонов, заполнение отдельных фигур линиями тамбурных цепочек, расположенных

Вышивка контурным тамбуром. Фрагмент занавески-подзора (кашага). Северо-восточные районы Башкирии

Ҡушэлмә менән сигелгән урын тартҡылары. Ҡуҫҡар биҙәк

Башҡорт сәнғәтендә элмә сигеүҙең иң боронғо төрҙәренең береһе — ҡушэлмә. Көнкүреш тормоштоң көнкүреш йыһаздары: сергетыш, урын тартҡы, елән-сәкмәндәр, ғәҙәттә, сигеүҙең ошо алымы менән биҙәлгән. Сигеү бәрхәттә, фабрика туҡымаларында һәм буҫтауҙа башҡарылған. Ҡушэлмә менән сигелгән янсыҡтар һәм урын тартҡылар үҙенсәлекле орнамент менән биҙәлгән айырым бер төркөмдө тәшкил итә. Уларҙа мотивтар вертикаль күсәргә симметрия менән урынлаштырылған бер нисә ҡуш ҡуҫҡарҙан ғибәрәт. Ҡуш ҡуҫҡарлы ябай биҙәк тәкә мөгөҙө итеп күҙаллана, бик күп бөтөркәләрҙән торған ҡатмарлы фигуралар стилләштерелгән ҡыуаҡты йәки ағасты һынландыра. Таҫтамал һәм сергетыштарҙа сигелгән өйкөм сәскә, күп япраҡлы сәскә таждары, бормас биҙәктәр ҙә ошо төркөмгә ҡарай.
Орнаменттың симметриялы һәм формаларының ярайһы ғына эре булыуы уның ҡағыҙ трафарет буйынса эшләнеүенән килә. Айырым бөтөркәләр, һындар, ҡағыҙ трафарет — барыһы ла «ҡуҫҡар» тип йөрөтөлгәнгә күрә, сигеүҙең был төрө әҙәбиәттә «ҡуҫҡар» тип атала. Ҡуҫҡар биҙәк Башҡортостандың боронғо көнкүреш тормош йолалары оҙаҡ һәм ныҡыраҡ һаҡланған көньяҡ-көнсығыш райондарында ғына таралған. Бындай биҙәк ҡыҙыл, йәшел, ҡуйы күк, ҡара, аҡ ерлеккә сигелгән. Ә ҡуҫҡар үҙе төрлө төҫтә булған. Бер мотивтың сиктәрендә төрлө төҫтәрҙе иркен һәм ирекле файҙаланыу теүәл, ҡәтғи симметрияны бер ни тиклем боҙғандай була һәм биҙәкте сағыу, үҙенсәлекле итеп күрһәтә.
Башҡортостандың үҙәк һәм көнбайыш райондарындағы элмә сигеү өлгөләренең күбеһе татарҙарҙың элмә йөйөнә оҡшаған. Әммә татар өлгөләрендә биҙәктәр ысынбарлыҡҡа яҡыныраҡ булһа, башҡорт сигеүендәге үсемлек биҙәктәре үҙҙәренең ныҡ шартлылығы һәм дөйөмләштерелеүе менән айырыла. Урта Азия халыҡтарының орнаменттарына иһә контурлы тоташ ҡаймалар

редкими овалами, концентрическими кругами, мягкими зигзагами или петлеобразно. Как бы завивающиеся, «курчавые» узоры внутри листьев и цветов придавали им легкость и ажурность. В большинстве случаев эти узоры выполнялись на гладкоокрашенной темной ткани. В поздних вышивках, с применением крючка, стали заполнять плотными рядами тамбура по спирали всю внутреннюю часть замкнутых фигур. Цветочно-растительным орнаментом украшали женскую и мужскую одежду и бытовой текстиль. Особенно красочной была свадебная и праздничная одежда и вещи, составляющие приданое: полотенца, занавески (*кашага*), скатерти. После свадьбы полотенца, вышитые невесткой (*килен*), украшали в новом доме две стены на гостевой половине. По обычаю часть вышивок (полотенца, кисеты, платки) заготавливались для наград победителей в состязаниях на излюбленном народном празднике — сабантуе. Из всех разновидностей тамбурного шва древнейшим в башкирском искусстве является двойной тамбур (*кушэлмэ*). В этой технике украшались предметы традиционного кочевого быта: чепраки (*сергетыш*), ленты для перетягивания постели (*тушэк тарткы, тартма*), верхняя одежда (*елэн, секмэн*). Вышивка выполнялась по бархату, фабричным тканям, сукну. Вышивки двойным тамбуром на кисетах, лентах для постели составляют отдельную группу со специфичным орнаментом. В нем мотивы симметричны относительно вертикальной оси и состоят из нескольких пар завитков (*кускар*). Простейший мотив из пары кускаров осмысливался как изображение рогов барана, а замысловатые фигуры из множества завитков зачастую принимали вид стилизованных кустов или деревьев. К этой же группе относятся вихревые и многолепестковые розетки, S-образные фигуры, вышиваемые на чепраках и лентах. Симметричность орнамента и достаточно крупные формы

Вышивка двойным тамбуром на лентах для перетягивания постели. Кускарный орнамент

һәм урталағы сәскәләр өйкөмө оҡшаш. Күренекле этнограф Н. И. Воробьевтың әйтеүенсә, инде ике мең йылдан ашыу йәшәгән элмә сигеү «төрки халыҡтарының милли сигеү алымы» булып тора.

Башҡорттарҙың элмә сигеү традициялары хәҙер әкренләп юғала бара. Ҡайһы бер оҫталар ғына заказ буйынса байрамса ашъяулыҡтар, туйға бүләктәр сигә. Башҡорт халҡының ифрат бай һәм күп төрлө сигеү сәнғәте өлгөләре киләсәк быуындар өсөн музей коллекцияларында һаҡлана.

объясняются выполнением его по бумажному трафарету. Так как отдельные завитки в этом орнаменте, фигуры в целом и бумажный трафарет имели название «*кускар*», эта группа вышивок в литературе обозначается как «*кускарная*». Орнамент был многоцветным. Свободное, произвольное распределение цветовых пятен в границах одного мотива визуально разрушало строгую симметрию, делало орнамент живописным.
По выражению известного этнографа Н. И. Воробьева, тамбурный шов, существующий уже более двух тысячелетий, является «национальным способом вышивания тюркских народностей».

В настоящее время традиции тамбурного шитья у башкир постепенно исчезают. Немногие мастерицы работают на заказ, вышивая праздничные скатерти, комплекты подарков на свадьбу. Богатство и разнообразие башкирских вышивок хранят для будущих поколений музейные коллекции.

Контурлы элмә сигеү. Кәкре һыҙыклы абстракт биҙәк һалынған таҫтамал башы

Вышивка контурным тамбуром. Конец полотенца с абстрактным криволинейным орнаментом

Үсемлек биҙәкле ашъяулыкта ябай элмә сылбыры (һабактар) күшэлмә менән аралаша (япраҡ һәм сәскаләр)

На скатерти с растительным орнаментом простая тамбурная цепочка (стебли) сочетается с двойным тамбуром (листья и цветы)

Башкортостандың төньяк-көнсығышында кайһы бер элементтар тамбур сылбыры менән тотош каплап сигелгән. Ерлеккә капма-каршы төҫтәге контур биҙәк сигеүҙе баҙыкландыра. Сигеүле алъяпкыстың бер өлөшө

На северо-востоке Башкирии отдельные элементы плотно зашивались тамбурной цепочкой. Декоративный эффект усиливал контрастный к фону контур. Фрагмент вышивки фартука

Сәскә биҙәкле таҫтамал башы. Һабаҡ элмә сылбырлап, ә сәскәләр менән япрактар күпертеп сигелгән

Цветочный орнамент на конце полотенца. Стебли вышиты тамбурной цепочкой, цветы и листья – петельным ковровым швом

Тамбурлап һәм күпертеп сигелгән таҫтамал башы

Вышивка тамбуром и ковровым швом на конце полотенца

Таҫтамал башында стилләштерелгән үҫемлек биҙәктәр ябай элмә менән сигелгән

Стилизованно-растительные мотивы вышивки простым тамбурным швом на конце полотенца

Таҫтамал башындағы стилләшкән биҙәктең эсе тотошлай тамбур сылбыры менән ҡапланған

Тамбурная цепочка застилает пространство внутри контура каждого элемента на конце полотенца со стилизованным орнаментом

Таҫтамал башындағы күшәлмә сигеү. Сәскә, абстракт фигуралар, ағас һыны биҙәктәре

Вышивка двойным тамбуром на конце полотенца. Орнамент из цветов, абстрактных фигур, стилизованных деревьев

Декоратив таҫмаларҙа,
таҫтамал башында һәм янсыкта
ҡушэлмә сигеү

Вышивка двойным тамбуром на декоративных лентах, конце полотенца и кисете

Контурлы элмә сигеү. Курған башкорттарының алъяпкыс итәге. Абстракт орнамент «бүлмә», «сук» тип аталған биҙәктәрҙән һәм «дөйә муйыны» тип йөрөтөлгән каймандан хасил булған

Вышивка контурным тамбуром. Фрагмент подола женского фартука курганских башкир. Абстрактный узор с ячейками «бульме», кистями, бордюром «шея верблюда»

Таҫтамалға тамбурлап сигелгән сәскә биҙәк

Вышивка тамбуром на полотенце с цветочным орнаментом

Контурлы элмә менән сигелгән кашаға кормаһы

Вышивка контурным тамбуром на занавесе-подзоре

Алъяпкыс итәктәренең фрагменттары. Үрмә гөл кеүек сәскә һәм япрактар тотош тамбурлап сигелгән. Башкортостандың төньяк-көнсығыш райондары

Фрагменты подолов женских фартуков. Цветы и листья без просветов зашиты тамбурной цепочкой по спирали. Северо-восточные районы Башкирии

Ирҙәрҙең байрамса күлдәгендә барлык элементтар ҙа тығыҙ итеп элмә ысулы менән сигелгән. Башкортостандың төньяк-көнсығыш төбәктәре

Все элементы мужской праздничной рубахи с крупным орнаментом плотно зашиты тамбурной цепочкой. Северо-восточные районы Башкирии

Элмә ысулы менән сигелгән таҫтамал башы

Вышивка тамбуром на конце полотенца

Тамбурлап һәм күпертеп сигелгән кейәү кулъяулығы

Вышивка тамбуром и ковровым швом на платочке жениха

ИҪӘПЛӘП СИГЕҮ

Иҫәпләп сигеү ифрат ҡатмарлы булған һәм күп эш талап иткән. Уның йөйҙәре туҡыманың еп иҫәбе буйынса башҡарыла һәм сигеү материалдың фактураһына теркәлә. Биҙәктәр ғәжәйеп камил һәм кристалл кеүек теүәллек тойғоһо ҡалдыра.
Башҡорттарҙың биҙәү-ҡулланма сәнғәтендә ике яҡлы нағыш, киртләс нағыш, ҡыя сәнсем, йыйма, биҙәкләп һәм сатрашлап сигеү ҡулланылған. Биҙәкләп һәм сатрашлап сигеү нағыш һәм ҡыя сәнсем менән аралаш файҙаланылып ярҙамсы әһәмиәткә эйә булған. Орнамент мотивының контуры ҡайма, ә ҡуш бөтөркә, өсмөйөш кеүек кескәй фигуралар биҙәп сигеү алымы менән башҡарылған. Иҫәпләп сигеүгә һирәгәйтелгән туҡыманы селтәрләп сигеү ҙә яҡын тора.
Башҡорттарҙың аҡ киндер туҡымаға йышыраҡ ҡыҙыл, ҡайһы берҙә һоро йәки аҡһыл көрән төҫтәге сиратылмаған ебәк еп менән сигелгән боронғо нағыштарын ысын мәғәнәһендә камил сәнғәт әҫәрҙәре тип әйтергә мөмкин. Улар башлыса таҫтарҙарҙың сигеүле баштарында һәм һарауыстарҙа һаҡланған. Халыҡ боронғо сигеүҙәрҙе юғары баһалаған һәм ҡәҙерләгән. Шуға күрә уларҙың бай коллекцияһы тупланған. Музейҙа дүрт йөҙгә яҡын һарауыс бар, таҫтарҙар ҙа байтаҡ.

Ебәк менән киндер туҡымаептәренең һаны буйынса нағышлап, биҙәкләп, ҡайталап сырмап сигеү. Өйкөм биҙәк һалынған таҫтар баштары

Сигелгән таҫтарҙарҙы, нигеҙҙә, Урал аръяғының көнсығыш төбәктәрендә ябынғандар. Таҫтар осондағы биҙәк иҫәпле нағыш алымы менән сигелгән һәм ике яғы ла уң булған. Рәсемдең силуэты биҙәкләп контур йөйө менән һалынған. Контурҙан ситтәге ваҡ фигуралар: ырғаҡ, сата, ромб, мыйыҡ, өсмөйөш-тараҡ һәм башҡалар шулай уҡ биҙәкләү ысулы менән сигелгән. Сигеүҙе таҫма, төрлө төҫтәге буйҙар, сасаҡ, сәйләндәр менән дә төрләндергәндәр. Орнаменты һәм башҡарыу алымы буйынса сигеүле таҫтарҙарҙы бер нисә төркөмгә бүлергә мөмкин. Беренсе төркөмгә композицияһының нигеҙен ике эре, ҡатмарлы биҙәктәр өйкөмө

Наиболее сложными и трудоемкими были счетные вышивки. Их стежки прокладывались по счету нитей ткани, вышивка вписывалась в фактуру материала.

В прикладном искусстве башкир находили применение двусторонняя счетная гладь, гладь «кирпичиком», косой стежок, набор, роспись, крест. Роспись и крест имели вспомогательное значение, они использовались в сочетании с гладью и косым стежком. Росписью исполнялся контур орнаментального мотива и декоративные дополнения в виде различных бордюров и миниатюрных фигур: парных завитков, треугольников и т. д.

К счетным вышивкам близки строчевые вышивки по разреженной основе.

Высокохудожественными, поистине совершенными надо признать старинные счетные вышивки башкир, выполненные по белому конопляному холсту шелковой некрученой нитью чаще красного, иногда светло-коричневого или бежевого цветов. Они представлены в основном двумя большими группами предметов: это орнаментированные концовки женских головных полотенец (*тастар*) и реликтовые харaусы.

Старинные вышивки очень ценились и долгое время хранились в семьях, что и позволило собрать богатые коллекции этих предметов.

Вышитые тастары носили, главным образом, в восточном Зауралье. Вышивка на концовках тастаров исполнялась в технике счетной глади, обе ее стороны были лицевыми. Силуэт рисунка прокладывался контурным швом — росписью. Росписью вышивались также мелкие фигуры за контуром: крючки, развилки, ромбики, усики, треугольники-гребенки и другие. Дополнением вышивки могли служить вставки лент и цветных полос, бахрома и бисер.

СЧЕТНЫЕ ВЫШИВКИ

Вышивка по счету нитей холста в технике глади, росписи, перевити шелковой нитью. Конец головного убора (тастар) с розеточным орнаментом

Таҫтар баштарындағы сигеү өлгөләре. Биҙәктең контуры биҙәкләп, ә эске өлөшө нағышлап сигелгән

тәшкил иткән таҫтарҙар инә. Өйкөмдөң элементтары буй, вертикаль һәм ҡыя күсәрҙәр тирәһендә урынлаша.
Икенсе төркөм остарындағы биҙәктәре рәт-рәт булып урынлашҡан таҫтарҙарҙан тора. Был осраҡта композиция эре фигураларҙан (йыш ҡына яҡтары дауам иткән һәм остары кәкрәйгән ромбтар) торған бер төрлө орнаментлы 7-10 сантиметр киңлегендәге ике буйҙан ғибәрәт. Орнаментлы буйҙар араһынан кәкерсәк йәки айырым элементтарҙан торған нәҙегерәк буй үтә. Остағы композицияны, ғәҙәттә, ҡуш бөтөркә менән ослանған тура һыҙыҡ йәки өсмөйөш рәүешендәге өс фигура тамамлап ҡуя. Икенсе төркөмгә ҡараған таҫтарҙарҙың орнаментында интегралдар сылбырынан йәки эре кәкерсәктәрҙән торған ҡаймалар осрай. Был таҫтарҙарҙың биҙәге сағыу алһыу-ҡыҙыл төҫө менән айырылып тора.

Өсөнсө төркөмдәге таҫтарҙарҙың орнаменты ҡабаттан сырмау алымы менән сигелгән. Уларҙың композицияһы һәм рәсемдәре ғәйәт төрлө. Йыш ҡына геометрик биҙәктәр буй-буй рәт булып урынлашҡан. Бындай таҫтарҙарҙың биҙәгендә һигеҙ мөйөшлө йондоҙ — баҙыяндар, свастика, ромб, ҡыя әүернәләр, сатраштар һәм башҡа мотивтар осрай.
Башҡорттарҙың сигеү сәнғәтендә маңлайға бәйләй торған һарауыстар ҡабатланмаҫ үҙенсәлеккә эйә. Боронғо һарауыс — ҡулдан һуғылған һәм тығыҙ сигеү менән биҙәлгән туҡыма киҫәге. Уның оҙонлоғо туҡыманың киңлегенә бәйле (30-40 см), ә киңлеге 8-ҙән алып 16 сантиметрға етә. XX быуатҡа һарауыстарҙың тәғәйенләнеше онотолоп бөткән тиерлек, әммә улар йола буйынса туй бүләге сифатында кәләштең бирнәлегендә һаҡланған.
Һарауыстар XIX быуаттың аҙағында таулы төбәктәрҙә һәм Урал аръяғында таралған булған. Улар ҡыя сәнсем алымы

По орнаменту и технике исполнения можно выделить несколько групп вышитых тастаров. К первой группе относятся тастары, имеющие в основе композиционного построения две крупные сложносоставные розетки. Вторую группу составляют тастары, концовки которых украшены орнаментальными рядами. Орнамент тастаров третьей группы исполнялся в технике цветной перевити.

Уникальными в вышивальном искусстве башкир были налобные повязки — хараусы. Старинный хараус — домотканый лоскуток, украшенный плотной вышивкой. Его длина обуславливалась шириной холста (30 — 40 см), ширина могла колебаться от 8 до 16 см. К XX веку назначение этих предметов было почти забыто, но они продолжали бытовать в качестве свадебных подарков. Некоторое время по традиции они оставались в приданом невесты. Территорией бытования харусов в конце XIX века были горные районы и Зауралье.

Хараусы вышивались косым стежком — мелкими, плотно прилегающими друг к другу диагональными стежками, застилающими рисунок внутри контура, обозначенного росписью.

Для вышивки употреблялся красный или красно-коричневый шелк, в качестве дополнительных вкраплений использовались желтый, зеленый, синий цвета. Основным цветом иногда мог стать светло-коричневый, бежевый, в редких случаях фиолетовый. Контур рисунка прокладывался росписью, черной или темно-коричневой шерстяной нитью. Орнамент хараусов представлен геометрическими мотивами и геральдическими композициями из пары противостоящих животных или птиц, обращенных к центральной фигуре. В традиционной башкирской вышивке ее можно встретить только на хараусах. Обычно башкирскими вышивальщицами изображались

Фрагменты вышивки на концах головных уборов (тастар). Росписью проложен контур узора, внутреннее пространство которого заполнено счетной гладью

Кыя сәнсем алымында ебәк еп менән сигелгән һарауыс

менән, йәғни биҙәп сигелгән контур эсендәге рәсемде тулыһынса ҡаплап, ваҡ, тығыҙ итеп ҡыя сәнсеп сигелгән. Сигеү өсөн ҡыҙыл йәки ҡыҙыл-көрән ебәк файҙаланылған. Унда-һанда һары, йәшел, күк төҫ өҫтәп ебәргәндәр. Ҡайһы ваҡыт һоро һәм аҡһыл көрән, һирәк кенә миләүшә төҫ төп төҫ булараҡ ҡулланылған. Рәсемдең контуры биҙәп сигеү алымында ҡара йәки ҡуйы көрән йөн ебе менән һалынған. Һарауыстарҙың орнаментында геометрик мотивтар ҙа, үҙәктәге һынға ҡараған парлы йәнлек йәки ҡоштан торған геральдик композициялар ҙа бар. Бындай биҙәктәрҙе башҡорттарҙың сигеү сәнғәтендә тик һарауыстарҙа ғына осратырға мөмкин. Ғәҙәттә, башҡорт оҫталары стилләштерелгән ҡоштарҙы һүрәтләгән, әммә болан йәки ат сигелгән һарауыстар ҙа һаҡланған. Һарауыстарҙа иң яратып ҡулланылған биҙәк — һигеҙ саталы йондоҙ — баҙыян. Стилләштерелгән кеше һынын хәтерләткән мотивтың төрлө варианттары осрай. Ромб, дүрткел, тура йәки ҡыя әүернә кеүек ябай ғына геометрик фигураларға нигеҙләнгән орнаменттар күп. Был фигуралар бер-береһе менән төрлөсә аралашып ифрат төрлө биҙәктәр хасил итә. Һарауыс һәм таҫтарҙарҙың орнаменттарында уртаҡлыҡтар бик күп. Улар бер үк төбәктәрҙә

Хараус, вышитый шелком в технике косого стежка

стилизованные птицы, но сохранились отдельные хараусы с изображениями оленей и коней.

К числу популярнейших мотивов орнамента хараусов относится восьмиконечная звезда. Часто встречаются вариации мотива, который мог восприниматься как стилизованное изображение человеческой фигуры. В основе большой группы мотивов лежат простейшие геометрические формы: ромб, квадрат, прямой или косой крест. Сочетаясь друг с другом, эти фигуры порождают множество производных мотивов.

В орнаментации хараусов и тастаров много общего. Они бытовали примерно на одной территории и, возможно, носились в комплекте. Гравюры XVIII века изображают башкирок в белых рубахах. В источниках XIX века есть описания этих рубах из белой домотканины, вышитых красными шелковыми или бумажными нитями у ворота и по краям рукавов. Упоминается, что на груди они были вышиты «наподобие хараусов». В музеях сохранились заготовки воротников (*яка*) для башкирских рубах, вышитые в той же технике косого стежка.

В начале XX века в башкирских аулах еще можно было встретить старинные кисеты, вышитые косым стежком. Но в

Төҫлө еп менән ҡайталап сырмап һәм йыйма ысул менән сигелгән таҫтар башы

осрай һәм, моғайын, уларҙы ҡуша ябынғандарҙыр. XVIII быуаттағы гравюралар башҡорт ҡатын-ҡыҙҙарын аҡ күлдәктә һынландыра. XIX быуаттағы сығанаҡтарҙа ҡулдан һуғылған туҡыманан тегелгән һәм яғаһы, ең остары ҡыҙыл ебәк йәки кизе еп менән сигелгән был күлдәктәр хаҡында ла яҙылған. Уларҙың түше «һарауыс кеүек» сигелгән, тиелә. Музейҙарҙа ошондай уҡ ҡыя сәнсем менән сигелгән яға өлгөләре һаҡланған.

XX быуат башында башҡорт ауылдарында ҡыя сәнсем менән сигелгән боронғо янсыҡтарҙы осратырға мөмкин булған. Әммә был алым менән сигелгән көнкүреш әйберҙәре XIX быуат дауамында, нигеҙҙә, ҡулланыу даирәһенән юҡҡа сыға. Ә элек киндер туҡыманы иҫәпләп сигеү (айырым алғанда — ҡыя сәнсем) һәм шул алым менән биҙәлгән әйберҙәр күп булған.

Боронғо һарауыс үрнәктәренең һаҡланып ҡалыуы уларҙың йолаларҙа әһәмиәтле символик роль уйнауына бәйләнгән.

Улар туй бүләге булған. XX быуаттың урталарына тиклем һарауыстар ҡыҙ кешенең үҙенең туйына әҙерләгән бүләктәренең бер өлөшөн тәшкил иткән. Бәпәйләгән ҡатындар әхирәттәренә һарауыс бүләк иткән. Сигеүле һарауыстар шул тиклем юғары баһаланған, хатта бер хикәйәттә әйтелгәнсә, XVIII быуатта улар аҡса бәрәбәренә йөрөгән.

Вышивка цветной перевитью, набором на конце головного убора (тастар)

целом бытовые предметы, вышитые в этой технике, исчезли из употребления в течение XIX века. В прошлом сфера бытования счетных вышивок по холсту (в частности, косого стежка) и круг украшаемых ими предметов были значительно шире.

Сохранению многих образцов старинных хараусов мы обязаны той символической роли, которую они играли в обрядах. Их использовали в качестве подарков на свадьбах. Вплоть до середины XX века хараусы оставались составной частью подарочных наборов, которые девушка готовила к свадьбе. Роженицы одаривали хараусами своих подруг. Вышитые хараусы ценились настолько, что, как гласит легенда, в XVIII веке ходили вместо денег.

Особую группу в башкирском искусстве составляют вышивки перевитью по сетке (*селтэр*), для получения которой нити тканевой основы подрезали и выдергивали, а полученную сетку перевивали цветной ниткой. В конце XIX — начале XX века строчевые вышивки бытовали у башкир восточного Зауралья (Челябинская и Курганская области), а также в северо-восточных районах Башкортостана. Подавляющее большинство их выполнено в технике цветной перевити. Для перевити

Башҡорт сәнғәтендә селтәрҙе ҡайталап сырмау алымы менән сигеү айырым урын биләй. Селтәр яһар өсөн туҡыманың ҡайһы бер ептәрен һурып алғандар һәм селтәрҙе төҫлө еп менән сырмағандар. XIX быуаттың аҙағы — XX быуаттың баштарында ҡайып сигеү Урал аръяғының көнсығышында (Силәбе, Ҡурған өлкәләре) йәшәгән башҡорттарҙа һәм Башҡортостандың төньяҡ-көнсығыш районларында осраған. Уларҙың күпселеге ҡайталап сырмау алымы менән башҡарылған. Ғәҙәттә ебәк, ҡайһы берҙә йөн еп менән сиккәндәр. Биҙәк менән ерлек ҡапма-ҡаршы төҫтә булған. Шул уҡ ваҡытта ерлек бер генә төҫтә лә (аҡ, көрән-ҡыҙыл), төрлө төҫтә лә була алған. Төп ҡыҙыл-көрән төҫ, ғәҙәттә, аҡһыл йәшел, аҡһыл көрән, зәңгәр төҫтәр менән байытылған. Сигеү өлгөләренең ҙур булмаған өлөшө сағыу төҫтәр йәйғоро: миләүшә, зәңгәр, йәшел, ҡуйы һары һәм ҡараның үҙ-ара ярашып килеүе менән айырылып торған. Күберәк таҫтарҙарҙың, таҫтамал һәм һөлгөләрҙең баштарын ҡайып сигеү алымы менән башҡарғандар. Композиция урталағыһы киң, ситтәгеләре тарыраҡ булған бер нисә биҙәкле буйҙан торған. Ҡайып сигеүҙә төп биҙәк геометрик фигуралар: ромб, әүернә, кәкерсәктәрҙән ғибәрәт, һигеҙ саталы йондоҙҙар, түбәһе ромб менән осланған өсмөйөштәр, свастика ла осрай. Йондоҙҙар тотош селтәр хасил иткән ромбтарҙың эсенә төшөрөлгән.

Нағышлап сигелгән йоҡа туҡыма. Янсыҡтың бер өлөшө

Селтәр сигеү менән кейемдәрҙе лә биҙәгәндәр. XIX быуатта аҡ киндерҙән ирҙәргә туй күлдәге теккәндәр. Уның яғаһы, ең һәм итәк остары селтәрләп сигелгән булған. Ҡурған өлкәһе ауылдарында бындай күлдәктәрҙе XX быуаттың урталарына тиклем теккәндәр. Республикабыҙҙың төньяҡ-көнсығыш төбәктәрендә селтәр сигеү менән ҡатын-ҡыҙҙар күлдәгенең яғаларын һәм беләҙектәрен биҙәгәндәр.

Селтәрләп сигеүҙең иң камил өлгөләре алъяпҡыстарҙа осрай. Улар тотошлай (түше лә, итәге лә) ҡайып сигелгән һәм биҙәктәре ҡатмарлы композицияһы, мотивтарҙың төрлөлөгө менән айырылып тора.

использовали шелковые, реже шерстяные нити. Основой цветового решения был контраст орнамента и фона. При этом фон мог быть одноцветным (белым, красно-коричневым) или многоцветным. Основной красно-коричневый цвет обычно дополняли бледно-зеленые, бежевые, голубые тона. Небольшая часть вышивок отличалась активным многоцветием, при сочетании фиолетового, голубого, зеленого, желтого, оранжевого, черного.

Значительную группу строчевых вышивок составляли концовки головных полотенец тастар (*селтэрле баш*) и бытовых полотенец (*селго, тастымал*). Композиция состояла из орнаментальных полос — центральной широкой и нескольких полосок поуже. Орнамент башкирских строчевых вышивок— геометрический, в нем преобладают ромбические фигуры, кресты, зигзаги, встречаются восьмиконечные звезды, треугольники с ромбическим навершием, свастика. Звезды вписаны в ромбы, образующие сплошную сетку. Вставками цветной перевити могла быть украшена одежда. В XIX веке бытовала мужская свадебная рубаха из белого холста (*селтэрле кулдэк*); ее ворот, концы рукавов и подол были украшены перевитью. В аулах Курганской области такие рубахи продолжали изготавливать до середины XX века. На северо-востоке республики цветной перевитью украшались манжеты и воротники женских платьев.

Наиболее совершенные образцы цветной перевити обнаруживаются в орнаментации фартуков, где строчевыми вышивками покрывалась вся основа (подол и грудка). Перевить на фартуках отличалась композиционной усложненностью и разнообразием мотивов.

С распространением в XIX веке фабричных тканей счетные вышивки, адаптируясь к новым материалам, начинают

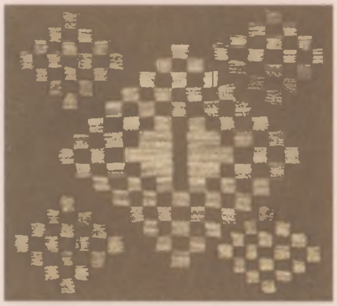

Счетная гладь по тонкой ткани. Фрагмент кисета

XIX быуатта фабрика туҡымалары таралғас, иҫәпләп сигеү яңы материалдарға яраҡлашып үҙгәрә башлай. Иҫке алымдарҙы яңылары менән яраҡлаштырырға тырышыуҙың емеше булып XIX быуаттың икенсе яртыһында ғәжәп нәфис һәм оҫта башҡарылған сигеүҙәр барлыҡҡа килгән.
Кизе-мамыҡ туҡыманың нәҙек кенә ептәрен сырмап сигеү әйтеп биргеһеҙ ҙур маһирлыҡ талап иткән. Боронғо киндер өлгөләрҙән айырмалы рәүештә, ерлек сағыу, күберәк ҡыҙыл төҫтә булған. Биҙәк ерлеккә ҡапма-ҡаршы асыҡ төҫтәге нескә генә ебәк еп менән сигелгән.
XX быуатта туҡымаларҙың декорында иҫәпләп сигеүҙең биҙәк киртләсләп һалына торған төрө — нағыш һәм сүпләү алымы өҫтөнлөк алған. Ҡайма сифатында биҙәкләп сигеү ҡулланылған. Нағыш — ике яҡлы сигеү. Һәр яғы уң булғанлыҡтан, ептең осон төйнәмәгәндәр. Еп бөткәс, уның осон энә менән иңе сигелгән өлөшөнә алып барып йәшергәндәр.
Нағыш менән сигелгән ябай ғына геометрик мотивтар үҙҙәренең образлы мәғәнәләре менән айырылып тора. Улар араһында бесәй табаны, оя, ҡаҙ аяғы, ҡарлуғас ҡанаты, сысҡан юлы, ҡаҙ теше тип аталғандары бар.
Оло йәштәге сигеүселәр иҫәпләп нағышлау төркөмөндә сүпләү алымын айырып ҡарай. Был ысул менән сиккәндә еп орнаменттың йәки бер төҫтәге фрагменттың бөтә киңлеге аша әле уң, әле һул яҡлап үтә лә биҙәктең ыңғай һәм кире һыҙаттарын хасил итә.
XX быуатта көнкүрешкә иҫәпләп нағышланған орнамент менән сигергә йәтеш яңы туҡыма — кәрәҙле таҫтамалдар килеп инә. Иҫәпләү өсөн уның «кәрәҙҙәре» хеҙмәт итә. Был таҫтамалдарҙың орнаменты борон киндергә сигелгән өлгөләрҙән дә, туҡымалардағы нәфис сигеүҙәрҙән дә ныҡ айырылып торған. Улар бик эре, өҫтәүенә, нағышлап ҡына түгел, сатрашлап та сигелә. Шул уҡ ваҡытта бындай таҫтамалдарҙа сүпләмләп һуғыуҙағы һәм нағыштағы биҙәктәр йыш

Нағышлап сигелгән «бесәй табаны» биҙәге

видоизменяться. Часть музейных концовок тастаров вышита по тонким тканям гладью «кирпичиком». Орнамент имеет очень простые геометрические формы, напоминающие домотканые узоры: косые кресты, ромбы, встречаются S-образные фигуры. Он располагается горизонтальными рядами, разделенными узкими бордюрами, вышитыми росписью. Для глади «кирпичиком» характерно многоцветие, чередование контрастных тонов.

Результатом новаций при попытке приспособить традиционные приемы к новой основе стало появление во второй половине XIX века тончайших, искуснейших вышивок. Переплетение тонких нитей хлопчатобумажной основы сделало подобные вышивки поистине виртуозными. В отличие от старинных холщовых образцов, цвет основы преобладал насыщенный, чаще всего красный. Орнамент выполнялся тонкими шелковыми нитками светлых оттенков, контрастных к фону.

В XX веке в декоре тканей преобладали швы *нагыш* — вид счетной глади, когда узор выкладывается уступчато, короткими стежками, и *суплзу* — набор; в качестве бордюров использовалась роспись. *Нагыш* — вышивка двусторонняя. Каждая сторона — лицевая, поэтому на конце нити не делали узелков. Когда нить кончалась, ее конец иголкой уводили и прятали под уже проложенными стежками. Простые по очертаниям геометрические мотивы, выполненные в технике *нагыш*, отличались образной трактовкой. Среди них выделялись *бесэй табаны* — «кошачья лапа», *оя* — «гнездо» (виды ромбического орнамента), *каз аягы* — «гусиные лапки», *карлугас канаты* — «ласточкины крылья» (восьмиконечная звезда), *сыскан юлы* — «мышиная дорожка» (шов «козлик»), *каз теше* — «зубы гуся» (зубцы в бордюре) и другие мотивы.

Счетная гладь по ткани (нагыш). Мотив «кошачья лапа»

ҡабатлана. Кәрәҙле таҫтамалда нағыш ике яҡлап та, бер генә яҡлап та һалынырға мөмкин. Уны мулине менән сиккәндәр. Сатрашлап сигелгән һигеҙ саталы йондоҙҙар, вазондар һәм сәскә биҙәк осрай. Кәрәҙле таҫтамалдарҙы сигеү — XX быуатта башҡорттарҙа ғына түгел, башҡа милләттәр араһында ла ныҡ таралған күренеш. Ҡурғанда ул айырыуса ныҡ үҫешкән һәм тотороҡло булған, сөнки иҫәпләп сигеүҙең бай традицияларына таянған.
Киндерҙән фабрика туҡымаларына күскәндә иҫәпләп сигеү үҙенең биҙәктәрен дә, художество ҡиммәттәрен дә юғалтмаған, ә яңы туҡымаларға яраҡлашып үҙгәргән. Ҡайһы бер боронғо һәм бөгөнгө сигеү өлгөләре әле лә өйҙәрҙә йәмләп тора. Байрам һәм йола кейемдәре теккәндә сигеү сәнғәте теге йәки был сифатта яңынан тергеҙелә.

Вышивальщицы старшего поколения в группе счетных гладевых вышивок выделяют *суплэу* — вышивку набором. В этой технике нить проходит во всю ширину орнамента или одноцветного фрагмента то с лицевой, то с изнаночной стороны, образуя позитивный и негативный варианты узора. Орнамент счетных вышивок при переходе от холстов к покупным тканям не исчез, не потерял художественных достоинств; он был приспособлен к новой основе и преобразован. Некоторые из старинных и современных вышивок украшают интерьер жилищ. Вышивальное искусство в той или иной форме возрождается при изготовлении праздничных и обрядовых костюмов.

Өйкөм биҙәк ебәк еп менән иҫәпләп нағышлау һәм биҙәкләү ысулы менән сигелгән таҫтар башы

Розеточный орнамент исполнен шелковой нитью в технике счетной глади и росписи. Заготовка для головных уборов (тастар)

Ал-кыҙыл ебәк еп менән иҫәпләп нағышлау, киртләс нағыш һәм кайталап сырмау ысулында сигелгән таҫтар башы. Баҙыян биҙәк

Конец головного убора (тастар), вышитого малиновым шелком в технике счетной глади, глади «кирпичиком», перевитью. Орнамент из восьмиконечных звезд

Иҫәпләп наҡышлау һәм биҙәү ысулы менән сигелгән таҫтар баштары

Счетная гладь и роспись на концовках головных уборов (тастар)

Селтәр өсөн тукыманың кайһы бер ептәрен һурып алғандар һәм төҫлө ебәк еп менән каймалағандар. Таҫтар башы

Для получения сетки – основы для вышивки, нити холста подрезались и выдергивались, а затем разреженная основа перевивалась цветной шелковой нитью. Конец головного убора (тастар)

Төҫлө еп менән ҡайталап сырмап сигелгән таҫтамал башы

Вышивка цветной перевитью на конце полотенца

Ҡайталап сырмау ысулы менән сигелгән таҫтар башы. Баҙыян биҙәк

Цветная перевить на концах головных уборов (тастар). Орнамент из восьмиконечных звезд

Кайталап сырмау ысулы менән сигелгән кейәү ҡулъяулығы

Вышивка цветной перевитью на платочке жениха

Ромб биҙәге һалып ҡайталап сырмау ысулы менән сигелгән таҫтамал башы

Ромбический орнамент в технике цветной перевити на концовке полотенца

Кайталап сырмап сигелгән алъяпкыс. Бaҙыян биҙәк, свастикаға окшаған мотивтар

Женский фартук. Цветная перевить. Орнамент из восьмиконечных звезд, свастикообразных мотивов

Кайталап сырмап сигелгән таҫтар башы

Цветная перевить на концовке головного убора

Кыя сәнсем, биҙәү һәм вак сатраш ысулдарын аралаштырып сигелгән һарауыстар

Хараусы, вышитые косым стежком в сочетании с росписью, мелким крестом

Нағышлап сигелгән кушъяулык. Фрагмент

Вышивка счетной гладью на женских головных уборах (кушъяулык). Фрагмент

Нағышлап сигелгән таҫтамал башы. Һигеҙ ҡускар, дүрт ҡускар биҙәктәре. Биҙәк рәттәрен илһөйәр ҡайма айыра

Вышивка гладью нагыш на конце полотенца. В орнаменте мотивы «восемь завитков», «четыре завитка». Ряды орнамента разделяет бордюр

Нәфис нағыш менән сигелгән кейәү ҡулъяулығы

Тонкая гладевая вышивка на платочке жениха. Орнамент из восьмиконечных звезд

Бизәкле тукымалар

Узорные ткани

Тукыу — бик боронғо һәм тормош өсөн ифрат әһәмиәтле шөғөл. Элек унан башка бер генә ғаилә лә көн итә алмаған. Башкорт катын-кыҙҙарының күбеһе был һөнәрҙең бөтә нескәлектәренә һәм серҙәренә эйә булған.

Һуңғы ике-өс быуат эсендә тукыу малсылык һәм үсемлек сеймалы нигеҙендә үсешкән. Башкорттар йөн менән бер рәттән кырағай киндерҙән дә тукыма һуккан. Был үсемлектең боронғо төркисә атамаһы (kendir) тукымаға ла (киндер), тукыу станогына ла (киндер урыны) исем биргән.

Башкорттар кырағай киндерҙе генә файҙаланып калмаған, уны үҙҙәре лә үҫтерә башлаған. Киндер тукымаға карата айырым бер мөнәсәбәт булғанлығы йолаларҙа асык күренә. Унан кәләшкә һәм кейәүгә туй күлдәге, биҙәкле ыштан, алъяпкыстар теккәндәр.

Төньяк районданда етен үҫтерә башлағандар. Етен тукыма күберәк таҫтамал, ашъяулык, өрлөк шаршауы, кашаға кормаһы кеүек көнкүреш әйберҙәрендә кулланылған. XIX быуаттың аҙағынан алып кулдан һуғыуҙа һатып алынған кизе ептәрҙе лә файҙаланғандар.

Малсылык менән шөғөлләнгән көньяк төбәктәрҙә тукыу өсөн кул аҫтындағы сеймал — һарык, кәзә һәм дөйә йөнө, кәзә дебете — файҙаланылған. Тукымалар сеймалдың сифатына һәм етештереү технологияһына карап айырып йөрөтөлгән. Яҡшы эшкәртелгән, һыу үткәрмәй торған акһыл көрән төҫтәге дөйә сәкмәнен (мәллә) һәр сак яратып кейгәндәр. Йомшак кына һарык йөнөнән юғары

Ткачество — старинное, жизненно важное производство, без которого в недалеком прошлом не могла существовать ни одна семья. Этим ремеслом, его тонкостями и секретами в совершенстве владели многие башкирские женщины.

В последние два-три столетия ткачество развивалось на базе как животного, так и растительного сырья. Наряду с шерстяными тканями башкиры изготавливали полотна из дикой конопли. Древнетюркское название этого растения (kendir) употреблялось для обозначения сорта ткани (*киндер* — баш.) и ткацкого станка (*киндер урыны*). Башкиры не только использовали дикий конопляник, но и начали сажать это растение. В обычаях и обрядах прослеживалось особое отношение к конопляным тканям. Из них шили свадебные платья, жениховские рубахи, узорчатые штаны, фартуки.

В северных районах начали культивировать лен. Льняное полотно чаще употреблялось для бытовых вещей: полотенец (*тастамал*), скатертей (*ашъяулык*), занавесок (*орлок шаршауы, кашага*). С конца XIX века в домашнем ткачестве использовали покупные хлопчатобумажные нитки (*кизе*).

В южных скотоводческих районах ткачество основывалось на использовании наиболее доступного сырья: овечьей и верблюжьей шерсти, козьей шерсти и пуха. Ткани различались в зависимости от качества материала и технологии производства.

Пермь башкорттарының биҙәкле таҫтамал башы

сортлы тула, буҫтау баҫҡандар. Шәлдең* ебен һарыҡ йөнөнә кәзә дебете ҡушып иләгәндәр.

Әйберҙәр сеймалдың тәбиғи төҫөн һаҡлаған. Аҡ буҫтау юғары баһаланған. Буҫтауҙан тегелгән байрам кейемдәре, туй балаҫтары, ат япмалары сағыу итеп сасаҡтар, ептәр, сигеү һәм ҡорама менән биҙәлгән.

Көньяҡ башҡорттары нығытҡысы һәм артҡы шөйтөлө булмаған, тар шөйтөллө станокта (урын) туҡыған. Уны торлаҡта йәки ихатала урынлаштырыу өсөн ҙур булмаған өс таяу ҙа еткән. Йәйләүҙә саҡта тышта ла, хужалыҡ тирмәһендә лә туҡый алғандар. Ҡоросон терәүгә тарттырылған арҡыры ағаска таҡҡандар. Станоктың конструкцияһы, туҡыманың төрөнә ҡарап, буй ептең иңен үҙгәртергә мөмкинлек биргән. Киндер урынында тирмәне биҙәү өсөн тар ғына ҡоршау, иңе 30 сантиметрға еткән туҡыма һуғыу өсөн дә файҙаланған булғандар. Борон бындай станоктарҙа йөн туҡымалар ҙа, киндер ҙә туҡығандар.

Көньяҡ төбәктәрҙәге туҡыусылар оҙаҡ ваҡыт епте түгел, ә әҙер туҡыманы буяй торған булғандар. Буяу өсөн бөрмәкәй тамыры (gallium), һыйыр теле (Seppatula), көкөрт (Lucopodium) үләндәре, артыш (Juniperus), ерек ҡайырыһы файҙаланғандар. Буяуҙың сифатын күтәреү һәм тәьҫирен нығытыу өсөн көл һәм асыуташ һалып ҡайнатҡандар. Минерал буяуҙарҙан хромлы тимер ҡулланғандар. Ҡайһы берҙә төрлө буяуҙарҙы бергә ҡушҡандар. Туҡымаларҙы күберәк ҡыҙыл, йәшел, һары, ҡуйы һары төҫтәргә буяғандар.

Урал алдында һәм Урал аръяғының төньяғында (элекке Өфө, Пермь һәм Екатеринбург губерналары) Волга-Урал төбәгендәге

---

* «Шәл» — иран һүҙе. Ул туҡыма сортын аңлатҡан. Элек ҡатын-ҡыҙҙар шәлен һуғып эшләгәндәр.

Практична и неизменно любима была хорошо выработанная, не пропускающая влагу бежевая верблюжья армячина *(мелле)*. Из мягкой овечьей пряжи вырабатывали высокосортное сукно (*тула, бустау*), уваливая готовую ткань в рулоне. При изготовлении шалей (*шэл*)* в процессе прядения перемешивали овечью шерсть с козьей шерстью и пухом. Вещи сохраняли естественный цвет сырья. Ценилось белое сукно. Праздничная одежда из сукна, свадебные коврики, попоны для верхового коня украшались яркой обшивкой, кистями, шнурами, вышивкой и аппликацией.
У южных башкир в ткачестве применялся узконавойный станок (*урын*) без постоянного крепления и заднего навоя. Достаточно было трех небольших шестов, чтобы установить его в помещении или во дворе под навесом. На летовках могли ткать под открытым небом или в хозяйственной юрте. Нитченки-ремизки (*корос*) подвешивали на перекладине на стойках. Конструкция станка позволяла менять ширину нитяной основы (*буй*) в зависимости от вида ткани. На станке могли ткать как узорную тесьму для украшения юрты, так и полотно до 30 см шириной. В старину на подобных станках ткали и шерстяные ткани, и конопляные холсты.
Долгое время особенностью южного ткачества был обычай красить не пряжу, а сотканный материал. Для окрашивания использовали корень подмаренника (galium), серпуху (Seppatula), плаун (Lycopodium), можжевельник (Juniperus; *артыш* — баш.), кору ольхи. Для усиления красящих свойств и закрепления краски добавляли при кипячении древесную золу и квасцы.
Из минеральных красок употребляли хромистое железо. Были популярны красный, зеленый, желтый, оранжевый цвета тканей.

Концовка узорного полотенца пермских башкир

---
* Иранское слово «шал» обозначало сорт ткани; в прошлом женские шали ткали.

башҡа халыҡтар менән ныҡ аралашып йәшәү һөҙөмтәһендә башҡорттарҙа бүтән төрлө туҡыу традициялары ла барлыҡҡа килгән. Бында киң рамлы йәки ярым рамлы станоктарҙа иңе 40 сантиметрҙан 60 сантиметрға тиклем еткән туҡыма һуҡҡандар. Станоктың ҡоросо, тарағы, табылдырығы һәм эш барышын камиллаштыра торған башҡа ҡулайламалары булған.
Башҡорт ҡатын-ҡыҙҙары биҙәкле туҡыма һуғыуҙың күп алымдарын бөтә нескәлектәренә тиклем белгән. XIX быуаттың аҙағы — XX быуаттың баштарында башҡорт ауылдарында күтәреп һуғыу, йәки сүптәрләү иң ныҡ таралған туҡыу ысулы булған. Уны ике йәки унан да күберәк арҡау ебе менән башҡарғандар. Биҙәк һалғанда тараҡ артындағы буй ептең бер өлөшөн сүпләм сыбығы йәки еп элмәге менән айырып алғандар. Күтәрә биреп уның аҫтына сүпләм таҡтаһын ҡыҫтырғандар ҙа, биҙәк һала торған арҡау ебе өсөн ек ҡалдырғандар.
Сүптәрләү ысулы айырыуса таҫтамал һәм һөлгө һуҡҡанда ҡулланылған. Таҫтамал һәм таҫтамал баштарын туйға күпләп әҙерләгәндәр. Улар менән туй арбаларына егелгән аттарҙың дуғаларын биҙәгәндәр, туйҙа бүләк иткәндәр. Уларҙы йәштәрҙең өйөндә өрлөк буйына һәм урындыҡ өҫтөндә стеналарға күрһәтеп элеп ҡуя торған булғандар. Һабантуй алдынан ауыл буйлап һуғылған таҫтамал йыйғандар һәм көрәш батырҙарына, бәйгелә еңеүселәргә бүләккә майҙан уртаһына элеп ҡуйғандар.
Көндәлек тормошта ике яҡ башына ла арҡыры буй биҙәк һалынған шаҡмаҡ таҫтамалдар файҙаланылған. Улар өйҙә йыуынғыс янында эленеп торған. Мәжлес ваҡытында, гүйә ҡунаҡтарҙы түңәрәк ҡорға туплағандай, таҫтамалдарҙы уларҙың теҙҙәренә һуҙып йәйеп һалғандар.
Байрам, айырыуса йола таҫтамалдары ҡулдан һуғылған аҡ туҡыманан булған, баштарына ҡыҙыл йәки аҡ биҙәк һалынған. Баштарына арҡыры буй итеп һуғылған ҡыҙыл биҙәкле аҡ һөлгөләр

Башҡортостандың үҙәк райондарында һуғылған һөлгө башы

В Предуралье и в северном Зауралье в обстановке тесного общения с другими народами Волго-Уральского региона у башкир сложились иные ткаческие традиции. Здесь ткали на широких рамных или полурамных станках, получая полотно шириной от 40 до 60 см. Рабочая часть станка имела нитченки (*корос*) на блоках, бердо (*тарак*), подножки (*табалдырык*) и другие приспособления для усовершенствования рабочего процесса. Башкирские ткачихи в совершенстве владели многими способами создания узорного текстиля. Самым распространенным в башкирских аулах в конце XIX — начале XX века было браное тканьё (*кутэреп хугыу, суптэрлэу*). Его выполняли двумя и более утками. При наборе узора определенную часть основы за бердом выделяли прутком или нитяными петлями. Приподняв, под нее подкладывали дощечки-бральницы, с помощью которых получали зев для узорного утка.

Браная техника применялась прежде всего при тканье полотенец (*тастамал, солго*). Полотенца и парные концы к ним (*тастамал башы*) заготавливали к свадьбе в большом количестве. Ими украшали дуги лошадей, запряженных в свадебные повозки. Они входили в состав свадебных подарков. В жилище новобрачных их вывешивали напоказ вдоль потолочной балки — матицы (*орлок*) и по стенам над нарами. Собранные по аулу в канун сабантуя, тканые полотенца выставляли в качестве призов победителям в борьбе и на скачках.

В быту применялись клетчатые полотенца с однотонными концами, украшенными полосами поперечного узора. Они висели в доме около умывальника. В торжественном застолье такие полотенца расстилали на коленях, как бы объединяя присутствующих в гостевой круг.

Праздничные и особенно обрядовые полотенца чаще были из белой домотканины, с красными или белыми узорными

Концовка домотканого полотенца из центральных районов Башкирии

төҫ йәһәтенән тоноғораҡ, шул уҡ ваҡытта бик күркәм булған. Уның урталағы киңерәк һыҙығы ҡатмарлы орнаменты менән айырылып торған. Баштары тотошлай тығыҙ биҙәк селтәре менән ҡапланған таҫтамалдар ҙа осрай.

Сүпләм һуғыуҙың тәфсилләп эшләнгән геометрик орнаменты төрлө ромб, мөйөшлө интеграл, тотҡа, ҡыя әүернә, алтымөйөш, һигеҙ саталы йондоҙ биҙәктәрҙән хасил булған. Эре фигураларҙың эсен селтәр, кескәй ромбтар, мөйөштәр менән биҙәгәндәр.

Торлаҡты бер нисә өлөшкә бүлеү өсөн ҡулланылған һуғылған шаршауҙар ысын сәнғәт әҫәре булған. Уларҙы урҙаға нығытҡандар һәм өйҙә ят кешеләр булғанда ишектән алып ҡаршы яҡтағы стенаға тиклем тартып ҡуйғандар. Урындыҡ өҫтөндә табын ҡороп ултырған ҡунаҡтар, хужабикәнең оҫталығына һоҡланып, ғәжәйеп матур ҡул эшен тамаша ҡылған. Шаршауҙың оҙонлоғо кеше буйынан бейегерәк булған, ә иңе 3,5-4 метрға еткән. Уның композицияһы тамашасының иғтибарын йәлеп итерлек итеп уйланылған: бай биҙәкле панно һирәк биҙәкле киң ҡайма менән уратып алынған. Уртаһы ике, һирәгерәк өс буй-буй урынлашҡан туҡыманан тегелгән. Биҙәк эре күпмөйөшлө медальондар, ромбтар, ырғаҡлы ҡыя әүернәләрҙән, ҡайһы берҙә кәрәҙ йәки ромбтар селтәренән торған. Ҡайма өсөн буйҙарына һирәк биҙәк һалынған аласа туҡыма һуғылған.

Ваҡ кәрәҙле ромб селтәре рәүешендә сүпләмләп һуғылған таҫтамал. Орнаменттың вертикаль тәҙәлөшө ромб бағаналары менән кәүҙәләнә

Туҡыусылыҡ үҫешкән төбәктәрҙә, бигерәк тә Башҡортостандың төньяҡ-көнбайыш райондарында, ваҡ әйберҙәрҙе (таҫтамал, һирәгерәк ашъяулыҡ) ғәҙәттә балаҫ һуғыу ысулы менән аҫалап (бүлеп) туҡығандар. Арҡау ептәр туҡыманың бөтә иңенә түгел, ә биҙәк урынына ғына ҡыҫтырылған. Улар алмашынған урында өҙөклөк хасил булған һәм вертикаль йә уңға, йә һулға күсеп, киртләс биҙәк яһалған. Аҫалап һуғылған биҙәктәр һәр ваҡытта ла тиерлек сағыу, төрлө төҫтә булған һәм һутлы (ҡыҙыл йәки ҡуйы һары) ерлеккә һалынған. Төрлө төҫтәге биҙәктәрҙең

концами. Сдержанными в цвете, но чрезвычайно выразительными были белые холщовые полотенца с красными узорами, расположенными на концах поперечными полосами. Встречались полотенца с концами, полностью занятыми плотной орнаментальной сеткой.

Геометрический, подробно разработанный орнамент браного тканья включал изображения ромбов (в самых разнообразных вариациях), угловатых интегралов и скобочек, косых крестов, шестиугольников, восьмиконечных звезд. Крупные фигуры заполнялись сеточкой, мелкими ромбиками, уголками.

Настоящим произведением искусства надо признать тканые занавесы – *шаршау*, которые служили для разграничения жилого пространства. Их крепили на поперечной потолочной жерди (*урза*) и растягивали от двери до передней стены, когда в доме были посторонние люди. Сидя за трапезой на нарах, гости могли любоваться изделием необыкновенной красоты, восторгаться трудолюбием мастерицы-хозяйки. В развешенном виде занавес был выше человеческого роста, в длину достигал 3,5 — 4 м. Его конструкция и орнаментальная композиция были рассчитаны на зрительное восприятие: богато орнаментированное панно обводилось широкой каймой с разреженным узором. Середина обычно сшивалась из двух, реже трех продольно расположенных полотнищ. Орнамент состоял из крупных многоугольных медальонов, ромбов, косых крестов с крючками, иногда строился по принципу сот или ромбической сетки. Для каймы ткали пестрядинное полотнище с редкими узорами в полосках.

На территории развитого ткачества, особенно в северо-западных районах Башкирии, при тканье небольших вещей применялась закладная техника тканья (*асалап хугыу, булеп хугыу*), больше характерная для ковроделия. Узор выводился основным утком, но разноцветные нити (на челноках) захватывали лишь

Полотенце с браным узором в виде мелкоячеистой ромбической сетки, прозрачной, как кружево. Вертикальное построение орнамента подчеркнуто столбцами ромбов

сиктәре аныҡ билдәләнгән һәм ҡайһы берҙә араларында тишек ҡалған.

Төньяҡ башҡорт ауылдарында ҡайһы берҙә өстән алып алтыға тиклем ҡорос һәм табылдырыҡ ҡулланып ғәйәт ҡатмарлы ысул менән дә туҡығандар. Был ҡулайламаларҙы билдәле бер тәртиптә файҙаланғанда шыршы, ромб, кәкерсәк биҙәктәр килеп сыҡҡан. Бындай орнамент «оя» йәки «ҡыя биҙәк» тип аталған. Ашъяулыҡтар өсөн туҡыманы ҡыҙыл һәм күк, ҡыҙыл һәм ҡара ептәр файҙаланып күп киҫенделәр ҡуйып туҡығандар. Биҙәге туҡыманың үҙенән ҡабарып сыҡҡан ап-аҡ етен таҫтамалдар үҙҙәренең нәзәкәтлелеге менән айырылып торған.

Шаршауҙың бер өлөшө. Сүпләмләп һуғыу

Кейем өсөн туҡыманы айырым һуҡҡандар. Һәр оҫта ҡатын-ҡыҙҙар йәки ирҙәр күлдәге, алъяпҡыс, кейәү ыштаны өсөн күпме һәм ниндәй туҡыма кәрәклеген белеп торған. Туҡыманың бер өлөшөн биҙәкһеҙ һуҡҡандар, шундай уҡ төҫтәге күпмелер өлөшөнә һирәк-һаяҡ өйкөм биҙәк, өсөнсө өлөшөнә билдәле бер арауыҡта ниндәй ҙә булһа биҙәкте буй-буй итеп үткәргәндәр. Бескән саҡта эре, ҡуйы биҙәк итәктең аҫҡы өлөшөнә, иң осона, алъяпҡыстарҙың уртаһына тура килтерелгән. Биҙәкһеҙ туҡыманы кейемдең күҙгә ташланып бармаған урындарына (күлдәктең арҡаһына, ыштандың өҫкө өлөшөнә) ҡуйғандар.

Кейем тегеү өсөн туҡыманы XX быуаттың 20-се йылдары аҙағына тиклем ҡулдан һуҡҡандар. Ул саҡтарҙан ҡалған ҡулдан һуғылған туҡымаларҙы ашъяулыҡҡа тотонғандар. Таҫтамалдар иһә 60-сы — 70-се йылдарға тиклем һуғылған. Уларҙы туған-тыумасаға һәм таныштарына бүләк иткәндәр, өйҙө йәмләү өсөн ҡулланғандар. Беҙҙең көндәрҙә ҡайһы бер оҫталар ҡулдан һуғыуҙы ҡайтанан тергеҙеүҙе хәстәрләй.

часть основы, в пределах узора. Через несколько «ходов», периодически, вертикаль смещалась вправо или влево, выводя ступенчатые контуры орнаментальной фигуры. Узоры, выполненные в закладной технике, почти всегда были яркими, многоцветными на насыщенном (красном, оранжевом) фоне. Границы фигур разного цвета очерчивались очень четко, иногда между ними сохранялись сквозные отверстия.

Изредка в северных башкирских аулах практиковалась сложная техника ткачества с применением от трех до шести нитченок и подножек. Используя эти приспособления в определенной последовательности, получали сложную фактуру ткани с узором из елочек, зигзагов, ромбов. Узоры называли «гнездами» (*оя*) или «косыми узорами» (*кыя бизэк*). Для скатертей изготавливали материал в многоремизной технике из красных и синих, красных и черных ниток. Изысканностью отличались льняные белые полотенца с фактурной выработкой.

Домотканина для одежды производилась особо. Каждая мастерица знала, сколько и какого материала требуется для платья, рубахи, фартука, жениховских штанов. При раскрое крупный плотный узор оказывался внизу подола, по краю рукавов платьев и рубах, в центре фартуков; ткань без узора использовалась для малоприметных частей одежды.

Ткань для одежды изготавливали до конца 20-х годов XX века. Оставшуюся домотканину некоторое время использовали для скатертей. Полотенца же ткали вплоть до 60-70-х годов. Их дарили родным и знакомым, охотно использовали в интерьере жилища. Некоторые искусные рукодельницы пытаются возродить декоративное ткачество и в наши дни.

Фрагмент шаршау. Браное ткачество

Таҫтамалда ҡыҙыл һәм аҡ ептәрҙең сиратлашып килеүе аҡ туҡымаға һәр саҡ яңыса төҫ биргән

Чередование красных и белых нитей на полотенце каждый раз давало новую фактуру материала.

Аласа туҡыма сигеүгә оҡшатып һуғылған орнаменттар менән биҙәлгән

Пестрядь украшалась ткаными узорами, похожими на вышивку

Сүпләмләп һуғылған өйкөм биҙәктәре аҫалы буйҙар менән өс өлөшкә бүленгән шакмаклы аласа таҫтамал

Пестрядиное клетчатое полотенце с браными розетками, разделенными на три поля полосками закладного тканья

Пермь башкорттарының эре биҙәкле таҫтамалы

Полотенца пермских башкир с крупным орнаментом

Ак таҫтамалдың карағусҡыл баштарында сағыу төҫтәге биҙәктәр

Яркий многоцветный орнамент на темных концовках белого полотенца

Aҫалап һуғылған һөлгө

Полотенце. Закладное ткачество

Пермь башкорттарының сүпләмләп һуғылған һөлгөләре

Образцы браного ткачества на полотенцах пермских башкир

Туй һөлгөләренең биҙәктәрендә ҡыҙыл һәм аҡ төҫтәр камил ярашып килгән

Классическое сочетание красного и белого в орнаменте свадебных полотенец

Таҫтамал баштарындағы тығыҙ орнамент өҫтәлмә көрөстәр ярҙамында башҡарылған һәм туҡыусыға бер биҙәкте күп тапҡырҙар ҡабатларға мөмкинлек биргән

Плотный орнамент на концах полотенца выполнялся с помощью дополнительных бральных нитченок, позволявших ткачихе неоднократно повторять один раз набранный узор

Оҫта туҡыусылар таҫтамалдың тиҫкәре яғындағы биҙәктең уң яғындағыһынан һис тә ҡайтыш булмауына өлгәшкән

Мастерство ткачихи обеспечивало равноценное по художественным качествам негативное изображение с обратной стороны полотенца

Таҫтамал биҙәгендә ромб эсенә урынлашкан йондоҙҙар боронғо иҫәпле нағышты хәтерләтә

Звезды, вписанные в ромбы, в узоре полотенца напоминают старинную счетную вышивку

Өҙөк һыҙыҡсалар һәм айырым өлөштәрҙе йәки ерлекте нөктәләр менән ҡаплау Башҡортостандың төньяҡ-көнсығышында һуғылған таҫтамалдарға ошо төбәккә генә хас үҙенсәлек бирә

Местное своеобразие орнаменту полотенец из северо-восточных районов Башкирии придают прерывистые (штриховые) линии и точечное заполнение отдельных частей или фона

Эреле-ваклы ромбтарҙан торған катмарлы өйкөм биҙәк ике яктан «суклы» буйҙар менән сикләшкән. Кара төҫ композицияны графикаға окшатып ебәрә

Сложная центральная розетка с ромбическими фигурками на полотенце ограничена полосами «кистей». Черный цвет придает композиции графичность

Таҫтамалдарҙа һирәк осрай торған, келәмдәргә хас булған үҙәкләштерелгән орнамент өлгөһө: бер нисә ҡатлы ромбты ҡуш сук биҙәк уратып алған

Редкий образец центрического орнамента на полотенце, идентичный ковровому: многократно прописанный ромб в окружении сдвоенных кистей

Һуғылған таҫтамалда диагональ-геометрик орнамент. Урта өлөштәге биҙәк күп планлы, экран рәүешендә. Ә ситтәге каймаларҙа яктылыкка асык ус һүрәтләнгән

Диагонально-геометрический орнамент на тканом полотенце. Рисунок центрального поля многоплановый, экранный. Во внешних полосках за светлыми бордюрами видна ладонь, которая открыта добру

Һуғылған таҫтамалдың асыҡ ерлегендә баҙыҡ булып күренеп торған төрлө төҫтәге биҙәктәр

Четко обозначенные разноцветные фигуры на светлом фоне тканого полотенца

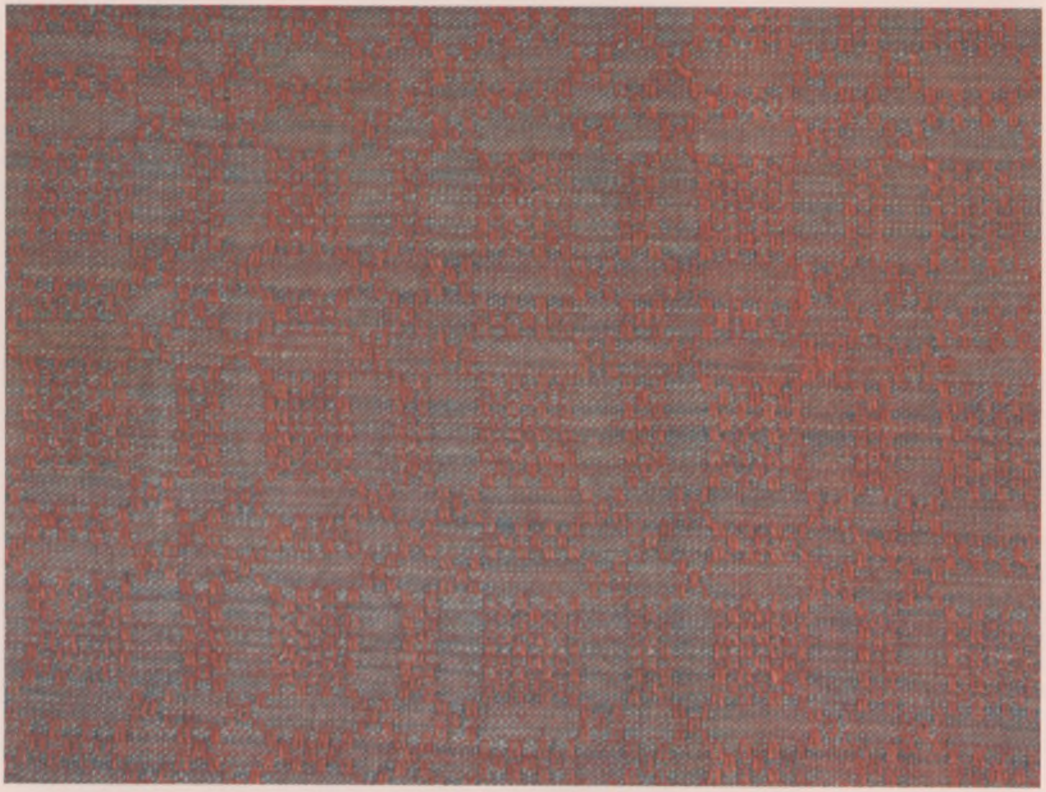

Күп киҫәнделәр күйыу алымы менән һуғылған туҡымалар

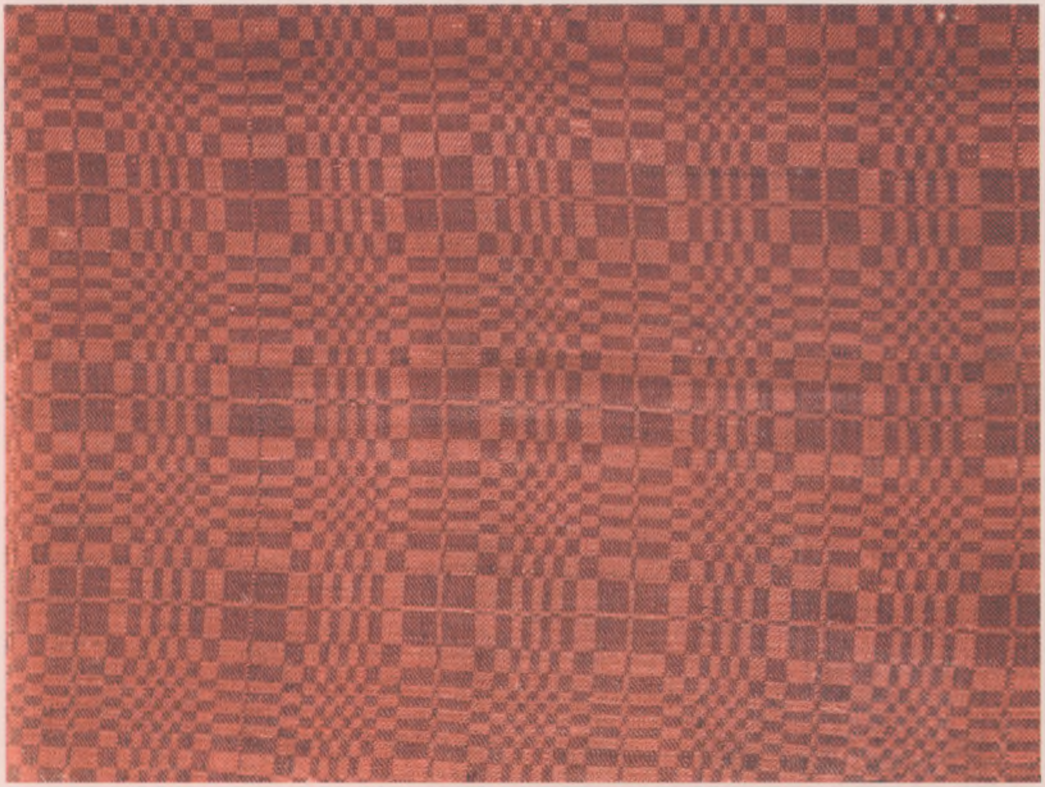

Ткани, выработанные в многоремизной технике

Таҫтамал баштарында сүпләмләп һәм аҫалап һуғыу ысулдарының һәм каймаларҙа аласаның аралашып килеүе

Сочетание браного, закладного тканья и пестряди (в бордюрах) на концовке полотенца

Төрлө төҫтәге эре биҙәкле таҫтамал башы. Күтәреп һуғыу

Концовка полотенца с многоцветным крупным орнаментом. Выборное тканье

Таҫтамал башы сүптәрләү һәм аҫалау алымдары менән аралаштырып һуғылған. Төп биҙәк — «мөгөҙлө ромб», ҡаймаларҙа — ағастан яһалған ҡымыҙ тәпәндәрендәге семәрҙәргә оҡшаған үҙенсәлекле биҙәктәр тәшкил итә

Сочетание браного и закладного тканья на конце полотенца. Ведущий мотив – «ромб с рогами». Бордюры составлены из шевронов, встречающихся в орнаменте на деревянных кумысных кадках

Диагональ орнаментлы таҫтамал башы. Ситтәге буйҙарҙа кәкерсәк булып тоташкан мөйөштәр кабатланып килә. Ромбтарҙан хасил булған селтәрҙәр кәкерсәктәрҙән ғибәрәт

Концовка полотенца с диагональным орнаментом. Во внешних полосах дублированы уголки, соединенные в зигзаги. Полосами зигзагов выписана ромбическая сетка

Кизе-мамык ептән һуңырак вакытта һуғылған таҫтамал. Тонок буяуҙар биҙәлешкә еңеллек һәм нәфислек бирә

Полотенца из хлопчатобумажной пряжи. Пастельные тона придают позднему декору легкость и изящество. 60-е годы XX века

Ике яклап күтәреп һуғылған таҫтамал. XX быуаттың 60-сы йылдары

Браное двустороннее тканье на полотенце. 60-е годы XX века

Таҫтамалға ике яклап һалынған биҙәк. Сүпләмләп һуғыу. XX быуаттың 60-сы йылдары

Двусторонний орнамент на полотенце. Браное тканье. 60-е годы XX века

Сатраш эсендәге биҙәге сүпләмләп һуғылған аласа ашъяулык.
Башкортостандың төньяк-көнсығыш райондары

Скатерть из пестряди с выборным орнаментом (в клетках).
Северо-восточные районы Башкирии

Дүрткелдәр эсенә урынлашкан ромб биҙәкле ашъяулыҡ. Сүпләмләп һуғыу

Скатерть с орнаментом из ромбов, вписанных в квадраты. Выборное тканье

Кускар мөгөзлө ромбтарзан торған вертикаль орнаментлы шаршау

Шаршау с вертикальным орнаментом из ромбов с кускарами-рогами

Вак кына орнаментлы шаршау

Шаршау с мелким орнаментом

Алты мөйөшлө өйкөм биҙәктәрҙән һәм биҙәкле кайманан торған төрлө төҫтәге орнаментлы шаршау
Төрлө төҫтәге буйҙарҙан торған орнаментлы кайма фрагменты. Буйҙар араһында һигеҙ саталы йондоҙсоктар һәм һирәк кенә ромбтар

Шаршау с многоцветным орнаментом с шестиугольными розетками и узорной каймой
Фрагмент каймы с орнаментом из многоцветных полос. В промежуточных полосах – восьмиконечные звездочки и редкие уступчатые ромбы

Ромбтарға бүленгән ҡыя әүернә рәүешендәге бер төрлө фигураларҙан торған биҙәкле шаршау. Биҙәктең бер өлөшө

Шаршау с орнаментом из однотипных фигурок в виде косых крестов, поделенных на ромбики. Фрагмент узора

Пермь башкорттарының эре биҙәкле вертикаль туҡымаларҙан тегелгән ҡаймаһыҙ шаршауы

Шаршау пермских башкир из вертикальных полотнищ с крупным рисунком без каймы

Шаршауҙағы кәрәз биҙәк

«Сотовый» орнамент на шаршау

Аҫалап һуғылған асимметрик өйкөм биҙәкле шаршау

Шаршау с асимметричными розетками, выполненными в закладной технике

Балаҫтар

Ковры

Бынан күп быуаттар элек, һарыҡ күп үрсетелгән заманда, башҡорттарҙың көнкүрешендә өбөрөһөҙ балаҫ һәм келәм һуғыу ныҡ үҫешкән булған. Уларҙы торлаҡты йыһазландырыу өсөн файҙаланғандар. Балаҫтарҙы кейеҙгә тегеп тирмә иҙәненә үлән йәки септә өҫтөнә түшәгәндәр. Һуңыраҡ улар ҡунаҡ бүлмәһендә күренекле урын алған. Кейеҙгә тегелгән ҙур булмаған балаҫтарҙы түшәк итеп тотонғандар. Көндөҙ уларҙы урындыҡ мөйөшөндәге урын аяғына юрған, мендәрҙәр араһына таҫлап өйөп ҡуйғандар. Малсылыҡ менән шөғөлләнгән көньяҡ башкорттарында үткән быуаттың урталарына тиклем балаҫ һуғыуҙың боронғо традициялары һаҡланған. Уларҙы тар шөйтөллө станокта иңен 18-25 сантиметр итеп өҙлөкһөҙ буй һалып һуккандар. Эш аҙағында туҡыусының аяғы аҫтында әҙер балаҫтың ҙур ғына төргәге ятҡан. Уны 3-4 метр оҙонлоғондағы киҫәктәргә бүлгеләгәндәр. Биш-ете буйҙы бергә тегеп келәм яһағандар.

Көньяҡ һәм көньяҡ-көнсығыш төбәктәрҙә һуғылған балаҫтар үҙҙәренең арҡыры һалынған буй биҙәге менән айырылып торған. Уны буялмаған еп менән аралаштырып төрлө төҫтәрҙән туҡығандар. Туҡыусының оҫталығы төҫтәрҙең аралашып килеүен күҙаллап еп әҙерләнгән саҡта уҡ күренгән.

Боронғораҡ балаҫтарға аҡ-көрән һәм аҡ-һоро-ҡара төҫтәрҙең ярашып килеүе хас. Уларҙы һирәк кенә һалынған ҡуйы ҡыҙыл йәки һары һыҙыҡ менән күркәмләп ебәргәндәр. Артабан төҫтәр

Много веков назад, когда процветало овцеводство, в быту башкир получило развитие производство шерстяных тканей для специфических безворсовых ковров — паласов и килимов. Они создавались для обустройства жилищ. Готовые ковры нашивали на кошму и расстилали поверх травы и циновок на полу в юрте. Позже они заняли видное место в гостевой комнате. Небольшие паласы, утепленные войлоком, служили постелью. Днем в свернутом виде они красовались в горке других тюфячков, одеял и подушек на специальной подставке (*урын аягы*) в углу нар. До середины прошлого столетия у южных башкир-скотоводов сохранялись старинные традиции в изготовлении паласов (*балас*). Их ткали на узконавойном станке непрерывной полосой, шириной 18 — 25 см. К концу работы у ног ткачихи оказывался внушительный рулон готового материала. Его разрезали на куски необходимой длины — по длине паласа (3 — 4 м). В ковре соединялось пять-семь полос. Отличительной особенностью южных паласов был продольно-полосатый орнамент. Его создавали разноцветные нити основы (*буй*) в сочетании с неокрашенной пряжей. Мастерство ткачихи проявлялось уже в процессе подготовки (навивании) основы, когда предопределялся порядок чередования разноцветных полос. Для старых паласов характерно преобладание бело-коричневых или бело-серо-черных сочетаний. Их оживляли бордовые и

гөлләмәһе төрләнә барған. Йәшел, ҡуйы һары, шәмәхә, күк, зәңгәр буяуҙар файҙаланылған. Анилин буяуҙар биҙәккә яңы төҫмөрҙәр өҫтәгән. XX быуаттың урталарында һуғылған буй балаҫтар айырыуса төҫтәре төрлөлөгө менән айырылып торған. Һәр саҡ биш-алты төҫлө еп файҙаланғандар. Һарыҡ йөнөнә кәзә йөнөн ҡушыу епте йылҡылдатып ебәргән. Арҡау ебенә ағартылмаған киндер ҙә барған, һуңыраҡ кизе-мамыҡ еп тә ҡулланылған, тик йөндән генә һуғылған келәмдәр ҙә булған.

Ваҡыт үтеү менән һуғылған балаҫтарҙа һәр төбәктең үҙенә генә хас биҙәктәре барлыҡҡа килгән. Урал аръяғында балаҫтар йәйғор төҫтәре менән айырылып торған. Туҡымала ҡуйы һары, һары, йәшел, ҡыҙыл төҫтәр ярашып килгән, һирәк-һаяҡ ҡара менән көрән һыҙыҡ үткәрелгән. Таулы төбәктәрҙә йөндөң тәбиғи ҡара төҫө өҫтөнлөк алған һәм тар ғына сағыу һыҙыҡтарға ерлек булып хеҙмәт иткән. Ғәҙәти һары, йәшел һәм ҡыҙылдан тыш алһыу күк төҫтәр ҙә ҡулланылған. Ҡайһы берҙә ҡыҙыл төҫ һары, һоро һәм ҡарағусҡыл күк буйҙар өсөн ерлек булған.

Буй биҙәкте ҡайһы бер техник алымдар ҡулланып төрләндереп ебәргәндәр: йә буйҙар төрлө киңлектә булған, йә тигеҙ һыҙыҡтар кәкерсәк буй менән сикләшкән, ҡайһы берҙә ҡарышлауыҡ биҙәк һалғандар. Стена балаҫтарын арҡыры балаҫ тип йөрөткәндәр. Йышыраҡ стенаға элер өсөн геометрик орнаментлы аҫалы балаҫ, келәм туҡығандар. Өбөрөһөҙ биҙәкле балаҫтарҙы айырыуса Урал алдында күп һуҡҡандар. Биҙәкте арҡау ептәр менән һалғандар, буй еп итеп сираҡ иләнгән йөн ебе йәки өс ҡатланған кәтүк ебе алынған. Был аҫалап һуғыуҙың бер варианты булып тора. Биҙәктәрҙең сигендә төрлө төҫтәге арҡау ептәре ике яҡтан буй ептәрен уратып алған, келәмдәрҙә тишек ҡалмаған тиерлек. Туҡымала ептәрҙең ишелеп килеү техникаһы биҙәк һалыуҙың үҙенсәлекле стилен барлыҡҡа килтергән. Диагональ һыҙыҡтар (улар күпселектә булған) киртләс-киртләс килеп сыҡҡан. Тура

Буй балаҫ

желтые редкие полоски. Постепенно цветовая гамма стала разнообразней: использовались зеленые, оранжевые, фиолетовые, синие, голубые краски. Анилиновые красители внесли в орнамент новые оттенки. В середине XX века продольно-полосатые ковры (*буй балас*) отличались особенным многоцветием. Добавление в руно козьей шерсти придавало материалу блеск. На уток шла неотбеленная конопляная пряжа, позже использовались хлопчатобумажные нитки; существовали и чисто шерстяные ковры. Со временем выявились некоторые локальные особенности в расцветке паласов. В Зауралье ковры отличались радужной гаммой. В полотне сочетались оранжевый, желтый, зеленый, красный цвета; черный или коричневый пропускали редкой «строкой». В горных районах нередко темный (естественный) цвет шерсти доминировал, служил фоном для узких ярких полосок. Иногда красный цвет становился фоном для желтых, бежевых и темно-синих полосок.

Разнообразие в линейный декор вносили некоторые технические приемы: разная ширина полос, чередование ровных линий с зубчатыми, входящими на пограничье друг в друга; иногда вся полоска состояла из перемежающихся поперечин (узор «гусеница»). При превращении паласов в настенные ковры (*аркыры балас*) сотканные дорожки разворачивали в поперечном направлении; но чаще для стен ткали другие ковры — с геометрическим орнаментом (*асалы балас, келэм*).

Особое развитие производство орнаментированных безворсовых ковров получило в Предуралье. Узор выводили нитями утка; основа была из туго спряденных шерстяных или из соединенных по три (ссученных) катушечных ниток. Технически это был вариант закладного ткачества. На границе фигур разноцветные нити утка обхватывали основу с двух сторон; в коврах редко оставались зазоры.

Продольно-полосатый ковер (буй балас)

мөйөшлө ромб иң таралған мотив, күҙәнәктәр эсенә төшөрөлгән һәм күп тапҡырҙар ҡабатланған ромблы ҡыя селтәр иң популяр композиция булып торған. Ерлек булмаған саҡта орнамент мозаиканы хәтерләткән. Башҡа төрлө биҙәктәр ҙә файҙаланылған. Мәҫәлән, балаҫҡа ике йәки дүрт ромб биҙәк һалынған һәм уларҙың эсенә бик күп ваҡ биҙәктәр урынлаштырылған, ҡалған урынды өсмөйөштәр биләгән. Һәр бер ҙур ромбтың уртаһына төрлө төҫтәге дүрт өсмөйөш өйкөм итеп ҡуйылған.
Келәм һуҡҡанда биҙәкле туҡымаларҙың ҡайһы бер орнаменттарын да файҙаланғандар. Ромб һәм дүрткелдәр менән аралаштырып һигеҙ саталы йондоҙ мотивы йыш ҡулланылған. Ул Көнсығыш Европала ла популяр булған.
Ҡара ерлеккә сағыу сәскә биҙәк һуғылған балаҫтар XX быуатта ғына барлыҡҡа килгән. Әре рауза сәскәһе, еләк, тәлгәш, ботаҡ йәки башҡа биҙәктәр һалынған. Ҡайһы берҙә балаҫтың шыма туҡымаһын яҡтыртып айырым йондоҙҙар һүрәтләнгән.
Башҡорттарҙа балаҫ һуғыуҙың ҡайһы бер үҙенсәлектәре унын ҡаҙаҡ, Урта Азия һәм Яҡын Көнсығыш халыҡтары традициялары менән боронғо бәйләнештәре хаҡында һөйләй.
Башҡортостандың көньяҡ-көнсығыш райондарында балаҫтарҙы әле лә һуғалар. Бындағы башҡорт ауылдарында төрлө-төрлө биҙәкле балаҫтар күрергә мөмкин. Уларҙың ҡайһылары беҙҙең көндәрҙә генә һуғылған, ҡайһыларына тиҫтәләрсә йыл үткән. XX быуатта фабрика туҡымаларын буй-буй йыртып балаҫ һәм келәм һуғыу бөтә республикала таралды. Оҫталар ала-сола таҫмаларҙан арҡыры-буй биҙәктәр һалынған матур әйберҙәр туҡый.

Буй балаҫ

Техника полотняного переплетения нитей обусловила особенный стиль узоротворчества. Диагональные линии (их было большинство) получались уступчатыми. Самым распространенным мотивом в орнаментах был прямоугольный ромб, самой популярной композицией — косая сетка с вписанными в ячейки и неоднократно повторенными разноцветными ромбами. При отсутствии фона орнамент напоминал мозаику. Предельно обобщенным следует признать размещение в пределах поля двух или четырех ромбов с множественными детальными изображениями внутри. Оставшееся пространство занимали треугольники. По четыре разноцветных треугольника было сведено в розетку в центре каждого большого ромба. Чаще других в сочетаниях с ромбами и квадратами обыгрывался мотив восьмиконечной звезды, популярный и в Восточной Европе. Новшеством XX века стали паласы с ярким цветочным орнаментом на темном фоне. Это могли быть крупные розы, ягоды, грозди, ветки и другие мотивы. Иногда обособленно изображались звезды, высвечивая гладкое полотнище ковра. До сих пор территорией активного ковроткачества остаются юго-западные районы Башкортостана. Здесь в башкирских аулах можно увидеть множество узорных ковров. Одни из них сотканы в наши дни, другим уже несколько десятилетий. В XX столетии по всей территории распространилось тканье дорожек и ковров из разрезанных на полоски фабричных материалов. Пестрота разноцветных ленточек, включенных в поперечно-полосатый орнамент, не мешала умелым мастерицам создавать колоритные полотнища для убранства интерьера.

Продольно-полосатый ковер (буй балас)

Хәҙерге осорҙа һуғылған тар балаҫтар

Паласы с ромбическим орнаментом

Ғәҙәти биҙәкле балаҫтың ҡаймаһына үҫемлек биҙәк һалынған

Растительный узор на кайме традиционного паласа

Һигеҙ саталы йондоҙ биҙәкле балаҫтар

Паласы с орнаментом из восьмиконечных звезд

Хәзерге осорҙа һуғылған изән балаҫы

Паласные дорожки в современном ткачестве

Хәзерге осорҙа һуғылған иҙән баластары

Половики-дорожки в современном ткачестве

Хәҙерге осорҙа һуғылған иҙән балаҫтары

Половики-дорожки в современном ткачестве

Буй биҙәкле тирмә ҡашағаһы

Лента для юрты с продольно-полосатым орнаментом

Ҡускар биҙәкле тирмә ҡашағаһы

Лента для юрты с кускарным орнаментом

Кейез

Войлоки

Кейеҙ баҫыу — башҡорт ауылдарында бөгөнгө көндәргә тиклем һаҡланып ҡалған традицион шөғөлдәрҙең береһе. Йөндән баҫып яһалған, йылылыҡты яҡшы һаҡлаған был материал элек малсыларҙың көнкүрешендә күп ҡулланылған. Кейеҙ менән тирмәләрҙе, көймәләрҙе япҡандар, стенаны, иҙәнде йылытҡандар, урындыҡҡа түшәгәндәр. Кейеҙҙән түшәк яһағандар, сергетыш, серге, артмаҡ, егеү әйберҙәре өсөн ҡулланғандар. Кейеҙҙе биҙәкләүҙең төрлө ысулдары булған. Торлаҡтың ҡунаҡ яғын йыйыштырыу өсөн тәғәйенләнгән әйберҙәр бигерәк тә ҡупшылығы менән айырылып торған. Туйға ла кейеҙҙе күп итеп әҙерләгәндәр. Тирмә яба торған ҙур кейеҙҙәрҙе ат баҫтырған. Башҡаларын малсылар донъяһында яҡшы билдәле булған ысулдар: аяҡ, ҡул менән, төргәкте арҡан менән әйләндереп баҫҡандар. Биҙәкле кейеҙҙе, ғәҙәттә, ҡатын-ҡыҙҙар өмәгә йыйылып күмәкләшеп яһаған. Еүешләнгән йөндө тубыҡланып тороп, терһәк менән баҫҡандар.

Кейеҙҙе биҙәкләүҙең бер төрө былай булған: еңелсә баҫылған кейеҙгә икенсе төҫтәге йөндө йомарлап һалғандар ҙа, уны һеңгәнсе баҫҡандар. Аҡ һәм ҡара йөндө ҡатнаштырып ала кейеҙ яһағандар. Аҡ кейеҙ ҡәҙерлерәк һаналған. Үткән быуатта биҙәк һалыу өсөн йөндө ҡыҙыл, ҡуйы һары, йәшел, ал ҡыҙыл төҫтәргә буяғандар. Ғәҙәттә, кейеҙҙең ситтәрен тура һыҙыҡ һәм кәкерсәктәр менән тирәсләгәндәр, уртаға ике төҫтәге йөндән

К немногим традиционным занятиям, сохранившимся в башкирских аулах до наших дней, относится изготовление войлочных ковров — кошм. Войлок — материал из скатанной шерсти, хорошо удерживающий тепло, в прошлой жизни скотоводов находил разностороннее применение. Войлочными полостями (*кейез*) покрывали юрты (*тирмэ*) и кибитки (*койма*), утепляли стены и пол, застилали нары. Употребляли войлок для постелей, чепраков (*сергетыш, серге*), переметных сум (*артмак*), упряжи. Существовали различные способы украшения войлочных изделий. Особенно нарядными были вещи, предназначенные для убранства гостевой части жилища. Целый набор войлоков готовили к свадьбе.

Большие кошмы для покрытия юрты катали с помощью лошади. Другие войлоки скатывали ногами, руками, вращением рулона веревками и так далее. Узорные войлоки обычно изготавливали женщины, собравшись на коллективную помощь (*омэ*). Рулон с увлажненной шерстью катали согнутыми в локтях руками с упором на предплечья, стоя на коленях.

Из способов декорирования, непосредственно связанных с фактурой материала, практиковалось вваливание в основной слой пучков или прядей шерсти другого цвета. Сочетали светлое и темное руно; предпочтение отдавалось кошмам с белой основой (*ак кейез*). Композиция строилась на выделении

эре сәскәгә оҡшатып биҙәк һалғандар. Балаҫка тегелгән кейеҙ, тышлы кейеҙ үҙенә күрә бер милли традицияға әйләнгән. Төрлө төҫтәге квадрат һәм өсмөйөштәрҙән ҡоралған тышлыҡтар киң таралған булған. Кейеҙҙең ситтәрен ҡыҙыл, йәшел, күк, ҡара төҫтәге сепрәк менән әҙепләгәндәр, тышлыҡтың уртаһын йондоҙ, шыршы, кәкерсә биҙәктәр, диагональ буйҙар килеп сығырлыҡ итеп төрлө ҡорамаларҙан яһағандар. Сағыу мозаика, биҙәү генә түгел, һаҡлау, ҡурсалау бурысын да үтәгән: өсмөйөш бетеү рәүешендә ҡабул ителгән. Ҡорама тышлыҡ күбеһенсә урындыҡҡа түшәлгән түр юрғандарына тегелгән. Беҙҙең көндәрҙә уларҙы һырып яһалған мамыҡ түшәктәрҙә һәм юрғандарҙа күрергә була.

Туй сергеһе. Кейеҙҙең тышлығына ҡуҫҡар биҙәк һалынған

Кейеҙгә ҡорама биҙәк тә һалғандар. Буҫтауҙан йәки фабрика туҡымаһынан ҡырҡып яһалған геометрик йәки мөгөҙ рәүешендәге биҙәкте ерлек итеп алынған таҫмаға (ул, ғәҙәттә, ҡыҙыл йәки йәшелдән булған), таҫманы кейеҙгә теккәндәр. Урындыҡҡа түшәлгән түр юрғаны, сергеләр шулай биҙәлгән. Элек тирмә көмбәҙен һәм стеналарын япҡан кейеҙҙе лә шул рәүешле йәмләгәндәр.

Йола-ритуалдарҙа кейеҙ айырым урын алып торған. Һәр ҡыҙҙың бирнәһендә кейеҙ менән балаҫ булған. Килендең һандығын ҡыҙыл түшәк тип йөрөтөлгән биҙәкле келәм йәки балаҫ менән ҡаплағандар. Йәш киленде оҙатҡанда ул ултырған арба-санаға кейеҙ түшәгәндәр. Урал аръяғы һәм тау башҡорттарында кәләш байрамса биҙәлгән атта һыбай барған, эйәре аҫтында матур серге булған. Килен төшкәс, уны өйгә алып ингәндәр һәм, быуаҙ һарыҡ вәғәҙә итеп, урындыҡҡа кейеҙ өҫтөнә ултыртҡандар. Киленде кейеҙгә ултыртыу йолаһы йәш ғаиләгә бала-сағалы, түлле тормош юрауҙы аңлатҡан. Боронғо йолаларҙың оҙаҡ һаҡланыуы кейеҙ баҫыу һәм кейеҙҙе биҙәү сәнғәтенең үҫешенә ыңғай йоғонто яһаған.

центрального поля (*эс*), огражденного рамкой (*кэртэ*) из прямых линий или зигзагов. Внутри были разбросаны двухцветные пятна, похожие на большие цветы.

Украшение войлоков паласами и узорными чехлами (*тышлы кейез*) стало национальной традицией. Распространены были также покрышки из разноцветных квадратиков и треугольников. Края войлоков обшивали красной, зеленой, синей, черной полосой; среднее полотнище покрышки составляли из лоскутков (*корама*), при умелом соединении дававших орнамент в виде звезд, елочек, зигзагов, диагональных полос. Многоцветная мозаика, кроме декоративных свойств, заключала в себе охранную функцию: треугольник воспринимался как оберег. Такие покрышки часто бывали нашиты на войлочные постилки (*тур юрган*), разложенные у трапезного места. Орнаментальная композиция на войлоках исполнялась и в технике аппликации. Вырезанные из сукна или фабричной ткани геометрические или роговидные фигуры нашивались на фоновую (обычно красную или зеленую) полосу, которая затем прикреплялась к кошме. Так украшались постилки на нары (*тур юрган*), чепраки (*серге*). Декоративными полосами могли украшать войлок на куполе и стенах юрты.

Особое место отводилось войлочным изделиям в семейных обычаях и ритуалах. Войлоки, часто в комплекте с паласом, традиционно присутствовали в приданом. Узорным ковриком (*кызыл тушэк*) покрывали сундук с вещами девушки. У горных и зауральских башкир невеста ехала на празднично убранной лошади, под седлом был нарядный чепрак. При встрече невесты ее приглашали зайти в дом и сесть на войлок, расстеленный на нарах, обещая в дар суягную овечку. Ритуал «сажания невесты на войлок» должен был обеспечить благополучное продолжение рода. Длительное сохранение старинных обычаев

Свадебный чепрак (серге) на войлочной основе. Чехол украшен кускарным орнаментом

Туй сергеләрендә һәм ҡыҙыл түшәктәрҙә кейеҙҙең ҡаплауысын ҡыҙыл буҫтауҙан, әҙебен ҡаранан теккәндәр. Был төҫтәрҙең йәнәш килеүе әйбергә байрамса ҡупшылыҡ биргән. Ҡуҫҡар биҙәкте сигеп йәки ҡораманан яһағандар. Төрлө биҙәктәрҙе ҡушәлмә менән ҡара әҙепкә йәки түшәктең уртаһына, сергеләрҙә иһә, сергенең ҡанатына сиккәндәр. Ҡорама биҙәк төҫлө таҫмаларға тегелгән ваҡ ҡына ромб, теш, ҡушмөгөҙҙәрҙән хасил булған. Бындай таҫманы ҡаймалап урынлаштырғандар йәки келәмдең горизонталь күсәренә теккәндәр.

Кейеҙ баҫыуҙың боронғо традициялары башҡорттарҙа бөгөнгәсә һаҡланған. Биҙәкле башҡорт кейеҙҙәренең этник үҙенсәлеге аппликация менән сигеүҙең камил рәүештә ярашып килеүенән һәм ҡуҫҡар биҙәктең күп төрлө варианттарынан ғибәрәт.

способствовало сбережению навыков кошмоделия и развитию войлочного декора.

Для свадебных чепраков (*серге*) и ковриков-тюфячков (*кызыл тушэк*) характерно торжественное сочетание красного сукна (в покрышке на войлоке) и черной окантовки или рамки. В декоре применялась кускарная вышивка и аппликация. Разноцветные фигуры, вышитые двойным тамбуром (*кушэлмэ*), располагались на черной полосе, или во внутреннем поле — в центре, или на «крыльях» чепрака. Аппликация была полосной, из мелких ромбиков, зубцов, двойных «рогов», пришитых к цветной ленте. До последнего времени у башкир сохранялись древние традиции кошмоделия. Национальное своеобразие декоративных башкирских войлоков заключается в гармоничном соединении аппликации и вышивки, а также во множестве вариантов кускарных узоров.

Биҙәктәре буялған йөндән баҫып яһалған кейеҙ

Кошмы с вкатанными узорами из подкрашенной шерсти

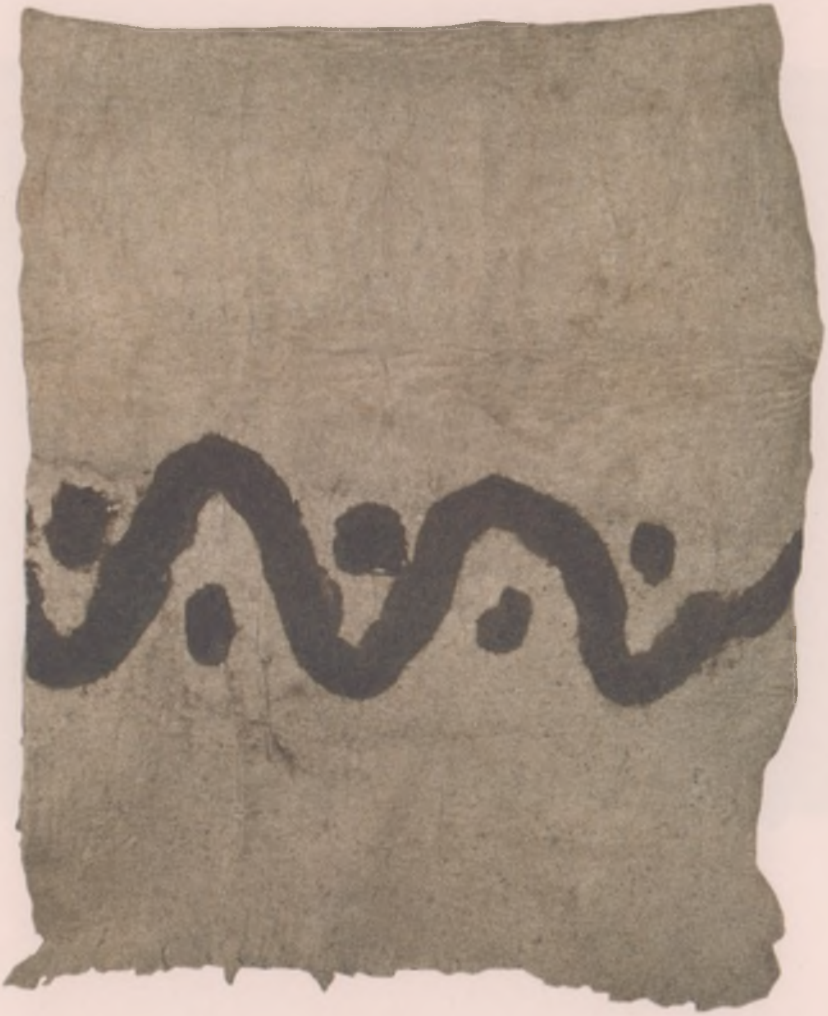

Кейеҙгә баҫылған боронғо кәкерсәк биҙәк

Древний узор в виде зигзага на кошме

Биҙәге иҫәпләп сигеүҙе йәки аппликацияны хәтерләткән туй кейеҙе

Свадебная кошма с ввалянным узором, напоминающим счетную вышивку или аппликацию

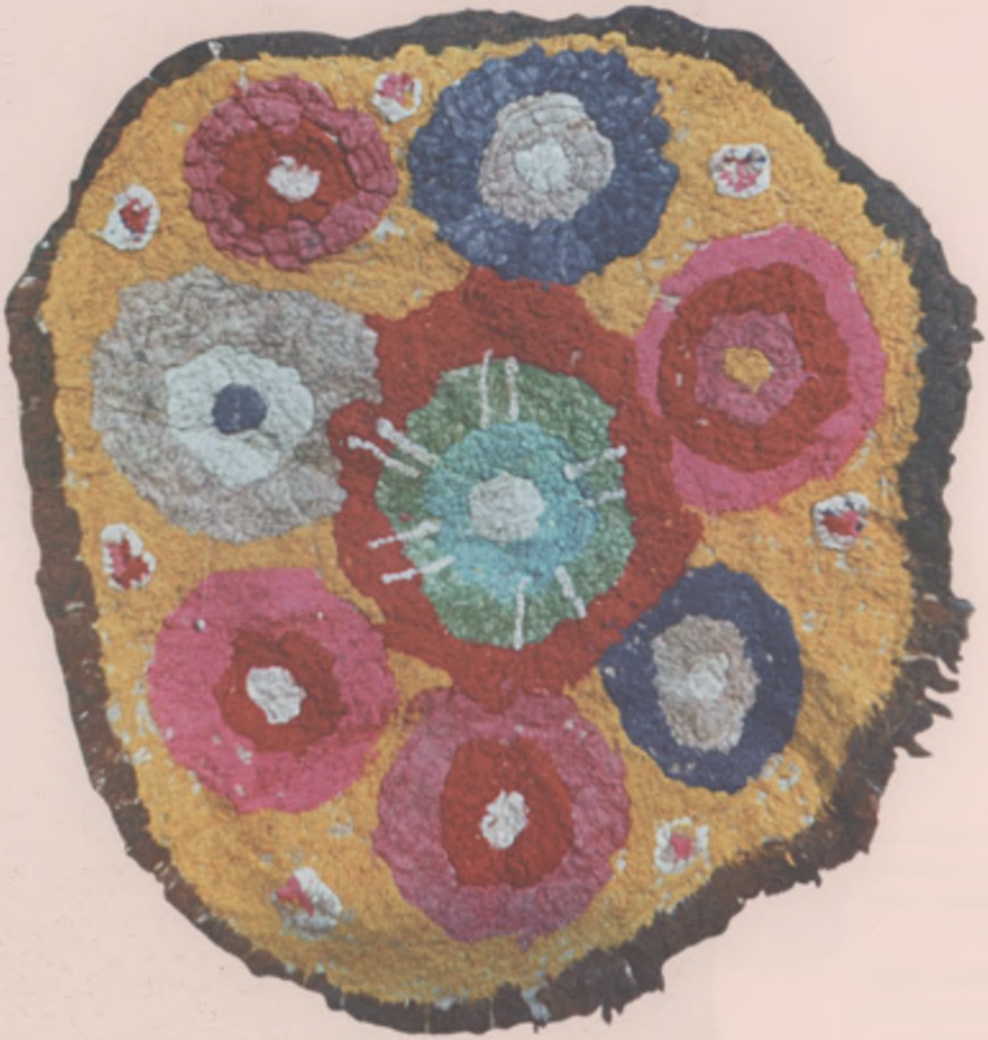

Кейеҙ баҫыуҙың элекке тәжрибәһе заманса интерьер өсөн келәм яһағанда ҡулланыла

Прежний опыт кошмоделия иногда используется при изготовлении ковриков для современного интерьера

Аппликация һәм сигеү менән биҙәлгән кейеҙҙән яһалған туй сергеһе

Войлочные свадебные чепраки (серге) с аппликацией и вышивкой

Һырып яһалған мамыҡ түшәктәрҙә ҡорама биҙәктәр

Современные лоскутные узоры (корама) на стеганых ватных постилках

Корама юрған

Лоскутное одеяло

Таҫмаларҙы ҡорап биҙәкләнгән ултырғыс түшәге

Музыка ҡоралдары

Музыкальные инструменты

Ҡурай, ҡумыҙ, думбыра, ҡыл ҡумыҙ, һорнай, дөңгөр кеүек боронғо башҡорт музыка ҡоралдары эпостарҙа, халыҡ йырҙарында, легендаларҙа һәм әкиәттәрҙә иҫкә алына.

Ҡурай — башҡорттоң традицион тынлы музыка ҡоралы.

Ул шул уҡ исемдәге сатыр сәскәле үҫемлек һабағынан эшләнгән һәм уның атамаһын алған. Ҡурай сәскәһенең стилләшкән рәсеме Башҡортостандың гербы менән флагында ла төшөрөлгән.

Ҡурай көтөүселәрҙең уйын ҡоралы булараҡ барлыҡҡа килгән.

Ул башҡорттар ултыраҡ тормошҡа күскәс тә үҙенең әһәмиәтен юғалтмаған. Күп быуаттар дауамында халыҡтың бер генә байрамы ла ҡурайҙан башҡа үтмәгән. Унда бейеү көйҙәре һәм марштар ҙа, оҙон көйҙәр ҙә башҡарыла. Ҡурайҙа яңғыҙ ҙа, йырҙы оҙатып та, ансамблдә лә уйнайҙар. Уға өҙләү ҙә ҡушыла. Ҡурайсылар тамашасыларҙы хайран ҡалдырып һәм һоҡландырып, үҫемлек ҡурайҙы киҫеп уларҙың күҙ алдында уҡ тишектәр яһап уйнап ебәрә торған булған.

Сағыу тауышлы булһын өсөн йоҡа, йомшаҡ, ә тоноҡ тауыш өсөн ҡалын тышлы үҫемлек алғандар. Үлән ҡурай мурт, өҫтәүенә, оҙаҡ һаҡлағанда тауышы үҙгәреүсән, шуға күрә ҡурайҙы башҡа материалдарҙан яһай башлағандар. Ағас ҡурай барыһына ҡарағанда ла киңерәк таралған.

Думбыраның яҙмышы фажиғәле. Рухи азатлыҡҡа саҡырыусы боронғо эпостарҙы думбырала уйнап башҡарғандар.

Упоминания о самых древних, исконно башкирских музыкальных инструментах: курае, кубызе, думбыре, кыл-кубызе, сорнае, дунгуре — встречаются в эпосе, народных песнях, легендах и сказках.

Курай *(ķурай)* – традиционный башкирский духовой музыкальный инструмент. Название он получил от зонтичного растения курай (дягель, дудник, медвежьи ушки), из которого его первоначально изготовляли. Стилизованный «зонтик» курая изображен на гербе и флаге Республики Башкортостан. Изначально курай возник как пастушеский музыкальный инструмент. С переходом башкир на оседлый образ жизни он не утратил своего значения. На протяжении многих веков без этого инструмента не обходится ни один народный праздник. Курай — сольный, аккомпанирующий, ансамблевый инструмент, игра на нем сопровождается горловым звуком. Кураисты, особо почитаемые люди, часто сами вырезали курай из тростника на глазах у зрителей, вызывая их восторг и изумление. Для инструмента со звонким звуком использовались стебли растения с тонкими стенками, а для извлечения мягкого, глуховатого звука – с толстыми. Из-за непрочности тростниковых инструментов и их свойства при длительном хранении менять звук кураи стали делать из других материалов, однако наибольшее распространение получили деревянные инструменты *(агас курайзар)*.

Боронғо үлән ҡурай. Металдан һәм шпондан яһалған хәҙерге ҡурайҙар

Башҡарыусылар властар тарафынан аяуһыҙ эҙәрлекләнгән, шуға күрә был уйын ҡоралы ҡулланыуҙан юғалған. Ул бары тик XX быуаттың 80-се йылдарында ғына тергеҙелде. Думбыраның йә грушаға оҡшатып эшләнгән, йә оҙонса түңәрәгерәк ағас корпусы, грифҡа беркетелгән 19 лады һәм өс ҡылы бар. Уйнағанда бармаҡ осо йәки медиатор менән бөтә ҡылдарына бер юлы сиртәләр.

Скрипканың туғаны, ҡыллы һыҙғыслы уйын ҡоралы *ҡыл ҡумыҙҙың* да яҙмышы еңел түгел. Ул тотош ағастан соҡоп эшләнелә, өҫкө ҡапламаһы оҙонлоғо 600 мм самаһындағы эшкәртелгән тиренән, 2-3 ҡылы, ағасҡа беркетелгән ат ҡылынан һыҙғысы бар. Борон ҡыл ҡумыҙҙы баҡсылар ауырыуҙарҙы дауалағанда ен-пәрейҙәрҙе ҡыуыр өсөн файҙаланған, унда йола көйҙәре (һорнау) уйналған. Ябай кешеләргә уйнау ғына түгел, ҡыл ҡумыҙға ҡағылырға ла рөхсәт ителмәгән. Ислам динен ҡабул иткәс, ҡыл ҡумыҙҙа уйнау тыйылған, шуға күрә ул ҡулланылмай башлай. Хәйер, был ҡоралдың бер төрө Пермь башҡорттарында һаҡланған. Хәҙерге ваҡытта ҡыл ҡумыҙ республиканың музыкаль тормошона кире ҡайтты, хәҙер был уйын ҡоралында уйнарға өйрәтәләр.

Ҡумыҙ иң боронғо уйын ҡоралдарының береһе. Ул уртала теле булған металл дуғанан ғибәрәт. Уйнағанда һул ҡул менән тотоп тешкә терәйҙәр ҙә ирен менән ҡымтыйҙар. Ауыҙ артикуляцияһын үҙгәрткәндә обертондар (яһалма тауыш) барлыҡҡа килә. Тимер ҡумыҙ Башҡортостандың барлыҡ тарафтарында ла таралған, ә ағас ҡумыҙ төньяҡ-көнсығышта осраған. Ҡумыҙҙа байрамдарҙа, йола-ритуалдар ваҡытында уйнағандар. XX быуатҡа тиклем ҡумыҙ ҡатын-ҡыҙҙарҙың һәм бала-сағының ғына уйын ҡоралы булып һаналған. Хәҙер ҡумыҙҙа яңғыҙ ҙа, ансамблдә лә уйнайҙар.

Боронғо башҡорт уйын ҡоралдарының күбеһе хәҙер халыҡтың ауыҙ-тел ижады аша йәки һаҡланып ҡалған бер нисә данаһы

Драматична судьба музыкального инструмента думбыра *(думбыра).* За свободолюбивые древние эпические сказания, которые звучали под ее аккомпанемент, исполнители подвергались гонению властей, поэтому инструмент исчез из употребления и был возрожден лишь в конце 80-х годов XX века. Думбыра имеет грушевидный или овально-плоский деревянный корпус, гриф с 19 врезными ладами и три струны. На думбыре играют, ударяя пальцами и медиатором одновременно по всем струнам.

Не менее сложна судьба кыл-кубыза *(кыл-кумыз)* – струнного смычкового инструмента, родственника скрипки. Он имеет деревянный долбленый корпус, деку из кожи длиной около 600 мм, 2-3 струны, смычок из конского волоса на древке. Изначально кыл-кубыз использовался шаманами для изгнания духов при лечении больных, на нем исполняли ритуальные песни хорнау *(hорнау).* Простым людям на кыл-кубызе не разрешалось не только играть, но и дотрагиваться до него. С принятием ислама развитие искусства игры на кыл-кубызе стало невозможным, и он вышел из обихода. В настоящее время кыл-кубыз вновь вошел в музыкальную жизнь республики, ведется обучение игре на этом инструменте.

Одним из самых древних музыкальных инструментов является кубыз *(кумыз).* Он представляет собой металлическую дугу с язычком посередине. При игре инструмент зажимают губами и придерживают левой рукой, приблизив к зубам. Язычок защипывают пальцем правой руки, приводя его в состояние вибрации. Самым распространенным был металлический кубыз *(тимер кумыз)*, деревянный *(агас кумыз)* — имел хождение в северо-восточных районах Башкирии. На кубызе играли во время народных праздников, обрядов, ритуалов. До XX века кубыз был исключительно женским и детским инструментом. Женщина-

Древний курай из зонтичного растения (курай).

Современные кураи из металла и шпона

буйынса ғына билдәле. *Һорнай* бына шундай уйын ҡоралдарына ҡарай. Ул һунарсыларҙың сигнал бирә торған уйын ҡоралы. Мал мөгөҙөнән яһалған, 200-350 мм самаһы оҙонлоҡта, бармаҡ баҫымдары өсөн 2-4 тишекле булған. Һорнайҙың ике төрө билдәле: мөштөклө һәм телле. Һунарҙа ҡулланылған икенсе уйын ҡоралы — борғо — ағастан яһалған, оҙонлоғо сама менән 700 мм булған, мөштөк яғы нәҙек, икенсе осо киңәйеп бөткән ағас торба. Бармаҡ баҫымы өсөн 1 йәки 2 тишеге була, тишекһеҙ ҙә булыуы мөмкин.

Дөңгөр — шөңгөрлө барабанды хәтерләткән һуҡма уйын ҡоралы. Диаметры 300 - 400 мм булған тирәсе ике яғынан да йәки бер яғынан ғына эшкәртелгән ҡарын менән тарттырылған. Тирәс әйләнәһенә икешәр ҡат көмөш тәңкә беркетелә. Уйнағанда дөңгөргә бармаҡ йәки ус менән һуҡҡандар. *Дөмбөрҙәк* ҙур барабанға оҡшаш һуҡма уйын ҡоралы, бейеклеге 700 мм самаһы цилиндр рәүешендәге ағас барабандан ғибәрәт. Төбөнә ҡарындан тарттырылған яры уртаһына бер услам ат ҡылы беркетелә. Ҡылды тартып ысҡындырған саҡта бик түбән, тонок тауыштар сыға. Сигнал биреү өсөн ҡулланылған дөбөл дә барабандың бер төрө. Башҡорт халыҡ уйындарында, йолаларҙа, шулай уҡ хәрби походтарҙа хәүеф сигналы белдерер өсөн *шаҡылдаҡтар* һәм башҡа тауышлы ҡоралдар ҙа киң файҙаланылған.

Башҡорт уйын ҡоралдарының күбеһе хеҙмәт процесында барлыҡҡа килгән. Мәҫәлән, *туҡмаҡ һуғыу* киндер туҡыманы туҡмай-туҡмай йыуған ваҡытта барлыҡҡа килгән. Туҡмаҡтың ритмы шул тиклем ылыҡтырғыс яңғыраған, ҡыҙҙар яр буйына бейер өсөн махсус рәүештә килә торған булған. Ҡайһы бер уйын ҡоралдарын башҡорттар милли үҙенсәлек биреп башҡа халыҡтарҙан үҙләштергән. *Ятаған* — монголдарҙың цитраһы кеүек сиртеп уйнай торған ҡыллы музыка ҡоралы. Бер метрға яҡын оҙонлоҡтағы, эсе өңөлгән, ялпаҡ оҙонса ағасҡа ете ҡыл йәки

Тышкы күренеше менән боронғоларына ныҡ оҡшаған һиплән яңыртылған думбыра

мусульманка, не имеющая права петь, громко говорить, смеяться, через игру на кубызе находила путь к родному искусству.
Многие древние башкирские музыкальные инструменты известны сейчас лишь по фольклорным источникам и редким сохранившимся экземплярам. К таким инструментам относится сорнай *(ƕорнай)*. Этот сигнальный охотничий инструмент делался из рога животного с 2-4 пальцевыми отверстиями. Сорнай был двух видов: мундштучный и язычковый. Другой охотничий инструмент, борго *(борго)*, изготавливался из дерева, имел коническую форму, длину около 700 мм, 1-2 пальцевых отверстия или без них. Дунгур *(донгор)* – ударный инструмент, напоминающий бубен. Деревянный обруч обтягивался кожей с обеих или с одной стороны. По кругу корпуса вставлялись двойные серебряные монеты *(тэнкэ)*. При игре по дунгуру ударяли пальцами и ладонью. Ударный инструмент думбурзяк *(дамборзэк)* представлял собой большой барабан с цилиндрической деревянной основой. В середине мембраны, которая натягивалась снизу, прикреплялся пучок конских волос. При натягивании и отпускании волоса возникали низкие глухие звуки.
К разновидностям барабана относится сигнальный инструмент дыбыл *(добол)*. В народных башкирских играх, обрядах, а также в военных походах для сигналов о предстоящей опасности в прошлом широко использовались шакылдак *(шакылдак)* – погремушки и другие самозвучащие шумовые инструменты.
Происхождение многих башкирских инструментов связано с трудовым процессом. Например, *тукмак ƕугыу* (дословно: «бить колотушками») возник в процессе отбивания холста при стирке. Ритм ударов был настолько захватывающим, что девушки стали приходить на берег, чтобы поплясать под стук колотушек.
Некоторые инструменты заимствовались башкирами у других народов, но приобретали национальные особенности. Ятаган

Восстановленная думбыра, наиболее похожая на древний инструмент

еҙ сым тартылған, улар аҫтында күсеп йөрөмәле шылдырмалар булған. Тауыштың бейеклеге улар ярҙамында көйләнгән.

Нәғрә сығышы буйынса Урта Азия уйын ҡоралдарына ҡарай. Эшкәртелгән йәнлек тиреһе менән ике яҡтан тарттырылған терһәк буйындай эсе ҡыуыш көбөсәк. Уйнаусы уны тубығына һала ла ике яҡлап алмаш-тилмәш усы һәм бармаҡтары менән һуға.

XVIII-XIX быуаттарҙа Башҡортостанға урыҫ мәҙәниәте менән *скрипка* килеп ингән. Фабрикала яһалғаны үтә ҡиммәт булғанлыҡтан, ауыл ерҙәрендә скрипканы оҫталар 3-4 ҡыллы итеп үҙҙәре яһап алғандар. Импровизатор скрипкасылар туйҙарҙа, мәжлестәрҙә, киске уйындарҙа һәм байрамдарҙа уйнаған.

Мандолина XX быуаттың баштарында ҡала интеллигенцияһы араһында ныҡ популяр була, һуңынаныраҡ ауылда ла тарала.

Гармун Башҡортостанға XIX быуатта урыҫ һәм башҡа милләт күскенселәре менән бергә килгән. Ул ҡиммәт торған, шуға күрә гармуны булған ғаилә етеш тормошло һаналған. Гармун эшләүсе оҫтаханалар Башҡортостанда сәнәғәт үҫешә башлағас, 1900 йылдарҙа ғына барлыҡҡа килә. Хәҙерге заманда Башҡортостанда «төҙөлөшө урыҫса» гармун таралған. Ә күп оҫталар үҙ ҡулдары менән яһай торған тальян гармун халыҡ күңеленә бигерәк тә хуш килә. Уның тураһында мәҡәлдәр, йырҙар, легендалар сығарылған. Оҫта гармунсылар: ирҙәр ҙә, ҡатын-ҡыҙҙар ҙа, республикала ҙур ихтирамға лайыҡ, улар һәр байрамдың уртаһында була.

(ятаган) – древний струнный щипковый инструмент по типу цитры монгольского происхождения, с продолговатым деревянным корпусом в виде ящика. На верхней деке натягивалось 7 жильных или медных струн, под которыми имелись подвижные подставки. С их помощью изменялась высота звука. Награ *(нэгрэ)* – башкирский ударный инструмент среднеазиатского происхождения, имел цилиндрический деревянный корпус, обтянутый с обеих сторон шкурой. При исполнении клался на колени, и по нему поочередно ударяли с обеих сторон пальцами и ладонями.

Скрипка появилась в Башкирии с приходом русской культуры в XVIII-XIX веках. Дороговизна фабричного инструмента привела к появлению скрипки кустарного производства. На скрипке играли на свадьбах, играх молодежи и других праздниках. Мандолина распространилась в начале XX века в среде городской интеллигенции, а позднее — на селе.

Гармонь попала в Башкирию в конце XIX века вместе с русскими и другими переселенцами. Собственные мастерские по изготовлению гармоней появились в республике в начале 1900-х годов. В настоящее время распространена гармонь русского строя. Еще более любима тальянка (гармонь итальянского строя). Хорошие гармонисты, как мужчины, так и женщины, пользуются в республике большим уважением и находятся в центре всех праздничных событий.

Думбыра төрзәре

Различные виды реконструированной думбыры

Һызғыслы уйын ҡоралы. Ҡыл ҡумыҙ

Смычковый инструмент кыл-кубыз (кыл-кумыз)

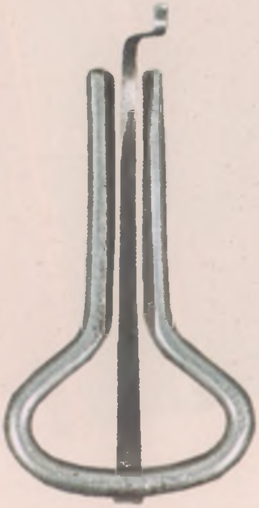

Башҡортостандың төрлө төбәктәрендә ағас һәм тимер ҡумыҙҙар нык таралған булған. Үҫмерҙәр ағас ҡумыҙҙы хатта мәктәп линейкаһынан да яһағандар

В различных районах Башкирии были распространены деревянный кубыз (агас кумыз) и металлический кубыз (тимер кумыз).
Деревянный кубыз подростки делали даже из школьной линейки

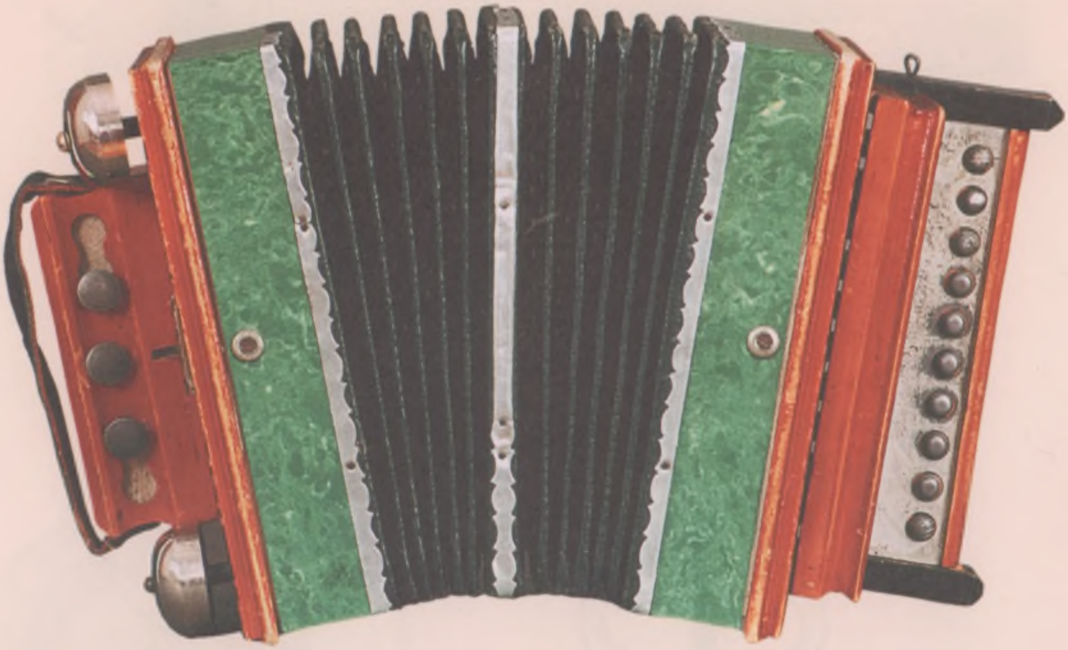

XX быуатта башҡорт музыка ҡоралдары иҫәбенә урыҫ гармуны өҫтәлгән

В XX веке музыкальный инструментарий башкир пополнился русской гармоникой

МЕТАЛЛ. КҮН. АҒАС

МЕТАЛЛ. КОЖА. ДЕРЕВО

Ныкышмал хеҙмәт һәм оһол талап иткән өс һөнәр: металл эшкәртеү, күн етештереү һәм ағас семәрләү башҡорттарҙың алыҫ үткәненә барып тоташҡан үҙенсәлекле мәҙәни ҡатламы булып һанала. Күсмә тормошта йәшәгән һәм малсылыҡ, һунарсылыҡ менән шөғөлләнгән боронғо башҡортто атһыҙ күҙ алдына килтереү мөмкин түгел. Шуға күрә тылсымлы толпар атҡа атланған ҡаһарман егет башҡорт эпостарындағы иң рухландырғыс образ. Башҡорттарҙың хәрбиләшкән көнкүрешендә был шөғөлдәр айырыуса әһәмиәтле, сөнки улар ҡорал һәм эйәр-өпсөн әҙерләүгә бәйле. Боронғо башҡорт яугиренең кәрәк-ярағында металл әйберҙәр ҙә, күн дә, ағас та камил ярашҡан. Башҡорт һуғышсыһы һөңгө, йәйә һәм тимер башаҡлы уҡ менән ҡоралланған, шулай уҡ уның ҡылысы, хәнйәре, айбалтаһы һәм бысағы булған. Йәйә менән уҡты ҡалай менән биҙәлгән һәм биҙәк баҫылған күн һаҙаҡҡа һәм ҡалъянға һалып йөрөткәндәр. Ҡайһы ваҡыт яуҙа ҡалҡан ҡулланғандар, турҡа, тимер күлдәк, һарайта кейгәндәр. XVIII быуаттың аҙағында башҡорт халҡы хәрби сословиеға алынып, уға сик һаҡлау бурысы йөкмәтелгәс, хеҙмәткә ебәрелгән башҡортҡа йыйылыу урынына, үҙенең эйәр-өпсөнө, йүгән-ыңғырсағы менән һыбай килергә бойоролған. Мотлаҡ булырға тейеш ҡорал хисабына һөңгөләр, һуғыш йәйәһе, ике һаҙаҡ уҡ ингән. Ҡайһы бер яугирҙәрҙең тимер күлдәге, офицерҙарҙың ҡылысы, пистолеты, мылтығы булған. Ошондай ҡорал менән

С далеким прошлым у башкир связан самобытный пласт культуры, в основе которого три трудоемких ремесла: металлообработка, кожевенное производство, резьба по дереву.

В военизированном быту башкир эти ремесла приобретали особую важность, так как были связаны с изготовлением оружия и конского убора. Металл, кожа и дерево гармонично сочетались в снаряжении древнего башкирского воина.

В арсенале башкир были копья, луки и стрелы с металлическими наконечниками; их дополняли мечи, сабли, боевые топоры и ножи. Лук и стрелы вкладывались в кожаные налучья и колчаны, украшенные металлическими пластинами или тиснеными узорами. Иногда в сражениях использовали щиты и доспехи: шлемы, кольчуги, панцири. В конце XVIII века, когда башкирское население было включено в военное сословие и привлечено к охране границ, снаряженные на службу башкиры прибывали к месту сбора, согласно предписанию, верхом на лошади, с «исправным седельным прибором» и полной упряжью. Их обязательным оружием были копья, боевой лук и два сайдака (колчана) стрел. Некоторые воины имели кольчуги. У офицерского состава были сабли, пистолеты, ружья. В такой экипировке башкирские полки участвовали в Отечественной войне

башҡорттар 1812 йылғы Ватан һуғышында, урыҫ-төрөк (1828-1829), Ҡырым (1853-1856) һәм башҡа һуғыштарҙа ҡатнашҡан. Сбруйға һәм хәрби ҡорамалдарға ихтыяж XIX быуаттың 60-сы йылдарына тиклем кәмемәгән. Оҫта итеп яһалған эйәр, ҡупшы йүгән, ыңғырсаҡ, матур ҡынға тығылған хәнйәр, саҡматаш һәм башҡа кәрәк-яраҡтар һалынған ҡаптырға тағылған ҡайыш билғауҙың уңайлы булыуы алыҫ походтар ваҡытында ифрат ҙур әһәмиәткә эйә булған.

Халыҡта бер юлы әллә нисә һөнәргә эйә булған, төрлө сеймалды эшкәртеү серҙәренең нескәлеген белгән оҫталар аҙ булмаған. Ҡалъян һәм һаҙаҡ эшләүселәр сифатлы күн иләү менән генә сикләнмәгән, уға баҫма биҙәк һалыу өсөн ағас ҡалыпты ла үҙҙәре яһаған. Оҫталар эйәрҙең ағас өлөшөн яһап, уны күн менән тышлағандар, кейеҙ үңлек ҡуйғандар, төрлө металл биҙәүестәр беркеткәндәр. Эйәр-өпсөндө һәм металл биҙәүесле сбруйҙы тотошлай эшләүе менән дан ҡаҙанған оҫталар булған.

1812 года, в русско-турецкой (1828—1829), Крымской (1853—1856) и других войнах. Спрос на верховую упряжь и предметы воинского снаряжения не снижался до 60-х годов XIX века.

В народе было немало мастеров, объединивших в своей практике несколько профессий, владевших тонкостями обработки разнохарактерного сырья. Производители колчанов и налучий не только получали качественную кожу, но и сами могли подготовить деревянные формы для ее тиснения. Седельщики (эйэрсе) вырезали из деревянной заготовки остов седла, обтягивали его кожей, оснащали войлочным подседельником, украшали ювелирными накладками. Славились мастера, выполнявшие заказы на весь «седельный прибор» и сбрую с металлическими украшениями.

МЕТАЛЛ

Металдан эшләнгән әйберҙәрҙең ауыҙлыҡ, өҙәңге, балдаҡ, ҡайыш элмәге кеүек ҙур булмаған өлөшө генә практик әһәмиәткә эйә булған. Ҡалғаны күнде һәм ағасты матурлау өсөн ҡулланылған. Байрам сбруйын яһағанда ҡырҡҡа яҡын биҙәкле сбруй еҙе ҡулланылған. Эйәр сумкаларының һәм сергеләрҙең мөйөштәрен өсмөйөшләп ҡалай менән биҙәгәндәр. Ҡалъян менән һаҙаҡҡа әллә күпме тар һәм киң ҡалай ҡаштар беркеткәндәр, уртаһын аҡыҡ, мәрйен йәки төҫлө быяла менән ҡашланған ҡабарынҡы еҙ дүңгәләктәр менән биҙәгәндәр. Эйәр ҡашына ҡуйыр өсөн ҡалай саҡып, һуғып биҙәкләнгән йәки селтәрләп семәрләнгән ай рәүешендә эшкәртелгән.

Металл әйберҙәрҙе яһау өсөн металды тимерлек усағында иретеп йәки ҡулдан сүкеп, ҡырҡып йәки башҡа ысулдар менән эшкәрткәндәр. Ярымшар йәки көмбәҙ кеүек деталдәрҙе махсус ҡалыптарға һуғып ҡыҫып йәки ҡойоп эшләгәндәр. Ювелир эштәре өсөн көмөштө йәйеп йоҡартҡандар ҙа тар ғына буй итеп ҡиҫҡәндәр, унан тарттырып сым яһағандар. Ғәҙәттә көмөшләүҙе саҡып йәки тимерлек усағында ҡыҙҙырып башҡарғандар. Металды көмөш менән ҡаплап, уға саҡып биҙәк төшөрәләр. Биҙәк урынында асылып ҡалған металл йөҙөнә ҡара яғалар һәм көмөш йөҙөндә матур һәм ныҡлы ҡара биҙәк барлыҡҡа килә. Саҡылған металл һырына нескә көмөш сым һуҙып, уны ике металл тоташҡансы сүкеш менән сүкегәндәр. Ырып һырлау алымы киң ҡулланылған. Тоташ көмөшләгән саҡта йоҡа көмөш буй һәм арҡыры һырҙарҙан хасил булған ҡуйы селтәр өҫтөнә һалынған. Һуңыраҡ осорҙа көмөш йөҙөн бөрсөкләп ырып һырлау (граверлау) йәки ҡара йүгертеү ысулы менән биҙәкләгәндәр. Металл әйберҙәрҙең орнаментында күберәк үҫемлек биҙәктәре булған. Шул уҡ ваҡытта ҡатмарлы композицияларҙа, бигерәк тә һаҙаҡ-ҡалъяндарҙы биҙәгән эре биҙәүестәрҙә, төрлө йәнлектәрҙең текә йәки тарбаҡ мөгөҙҙәре уртаһында тамсы һүрәте төҫмөрләнә, ҡайһы берҙә биҙәк ҡошто

Биҙәк һалынған еҙ тәңкәләр

Лишь небольшая часть изделий из металла (уздечки, стремена, кольца, пряжки для скрепления ремней) имела практическое значение: большинство металлических предметов служило украшением кожи и дерева. Для оформления выездной сбруи требовалось до 40 металлических узорных блях. Треугольные пластины украшали углы седельных сумок и чепраков. На колчан и налучье прикрепляли целый набор узких и широких пластинок; центральное поле занимали несколько выпуклых блях со вставками сердолика, кораллов или цветного стекла. Луновидные пластинки с гравировкой или чеканкой, реже ажурной резьбой заготавливались для лук седла.

Основу металлических изделий изготавливали способом горячей ручной ковки с применением горновой сварки, рубки и других кузнечных приемов обработки металла. Полушаровидные и другие объемные детали получали тиснением в специальных формах *(калып)* и отливкой. Для ювелирных работ серебро раскатывали в тонкий лист, разрезали на узкие полоски, а затем растягивали в проволочку. Серебрение обычно производили насечкой, иногда с последующим нагревом в горне. Узор в аппликации выкладывался детально вырезанной фольгой или серебряной проволочкой и наковывался молотком до сцепления металлов. Большую прочность давал способ глубокой насечки — инкрустация, когда серебряную проволоку вбивали в бороздки, предварительно выполненные по контуру орнамента; отшлифованное железо становилось фоном. При сплошном серебрении фольгу накладывали на густую сетку продольных и поперечных бороздок. Позже серебряную поверхность орнаментировали гравировкой, иногда чернением.

В орнаменте металлических изделий преобладали растительные узоры. Вместе с тем, во многих сложных композициях, особенно на больших накладках налучий и колчанов, просматриваются

Металлические бляхи

хәтерләтә. Ҡоралдарҙағы биҙәккә хас тағы бер деталь — баш түбән төшөрөлгән йөрәк. Паралель һыҙыҡтар араһында кәкерсәк, ҡыя селтәр, тешле биҙәктәрҙән торған ҡайма, батынҡы урындарҙа дүңгәләкләнеп йәки бөтөркәләнеп киткән тулҡын һыҙыҡтар, интегралдар сылбыры осрай.

Башҡорт халҡы ултыраҡ тормошҡа күскәс ҡорал яһау үҙенең элекке әһәмиәтен юғалтҡан, шуға күрә металл эшкәртеү онотолған.

XVIII быуатта ювелир сәнғәте айырыла башлай. Көмөшсөләр өй шарттарында эшләгән һәм ҡәрҙәш ауылдарҙың тар даирәһендә генә билдәле булған. Көмөш һаҡлау көҙрәтенә эйә, тип ышанғандар. Шуға күрә туйға көмөш биҙәүестәр әҙерләүҙәре һәм уларҙы кәләшкә кейәү йортона оҙатылған саҡта кейҙереүҙәре һис тә осраҡлы түгел. Көн элгәре иң яҡшы оҫталарҙан туй аттары өсөн көмөш сбруй ҙа эшләтә торған булғандар. Башҡорт ҡатын-ҡыҙҙары көмөш биҙәүестәрҙе байрамда ғына түгел, көн һайын тағып йөрөгән. Бигерәк тә бейә һауыуға яуаплы ҡарағандар. Көнөнә 6-8 тапҡыр бейә бәйләгән ҡатындар һәр саҡ көмөш һәм мәрйендән яһалған ауыр түшелдеректәрен кейгән. Балдаҡ менән беләҙек тағыу мотлаҡ булған. Ҡылыс, хәнйәр, ҡамсы һаптары, ирҙәр ҡайышының, ҡалъян-һаҙаҡтарҙың, байрам һәм поход эйәрҙәренең, сбруйҙың ҡайһы бер өлөштәренең биҙәүестәрен көмөшләгәндәр.

Кейемгә тегеү өсөн биҙәүестәр

Башҡорттарға көмөш Урта Азия аша Ҡытай ҡойолмалары рәүешендә йәки йәйпәк итеп йәйелгән килеш килеп эләккән. Көмөш тәңкәләрҙе лә иреткәндәр. Архив сығанаҡтарында башҡорттарҙың көмөш рудаһы сығарыуҙары хаҡында ла мәғлүмәттәр бар.

Ювелир әйберҙәр саф көмөштән булғанда йышыраҡ һалҡын эшкәртеү ысулы файҙаланылған. Тәңкәне иретеп яһалған көмөш киҫәген йоҡа ғына итеп йәйгәндәр. Ғәҙәттә биҙәкте сүкеп яһағандар. Төрлө ҡулайламалар менән түңәрәк, оҙонса түңәрәк

крутые или раскидистые рога различных животных с каплевидной вставкой между ними; в некоторых вариантах изображение напоминает птицу. Еще один характерный элемент орнамента на вооружении — перевернутая сердцевидная фигура (знак «пики»). Встречаются также зигзаги и «косая сетка» между параллельными линиями, окантовка из зубцов, волнообразные линии с кружками или завитками в углублениях, цепочки интегралов.

С переходом башкирского населения к оседлости оружейное дело теряло прежнее значение, происходило постепенное свертывание металлообрабатывающих производств.

В XVIII веке началось обособление ювелирного производства. Мастера по серебру *(комошсе)* работали в домашних условиях и были известны в узком кругу родственных деревень. Серебру приписывалась охранная магическая сила. Не случайно полный набор серебряных украшений готовили к свадьбе и надевали на невесту перед тем, как перевезти ее в аул мужа. Задолго до свадьбы лучшие мастера выполняли заказ на изготовление и свадебного конского убора с серебром. Многие серебряные украшения женщины-башкирки носили не только в праздники, но и в будни. Особенно ответственной считалась дойка кобылиц. По 6-8 раз в день, перед уходом в табун для дойки, женщины надевали массивный нагрудник из серебра и кораллов; обязательным было наличие на руках браслетов и колец. Серебрили рукояти сабель, боевых ножей, нагаек, накладки на мужские пояса, колчаны и налучья, парадные и походные седла, части сбруи. Серебро поступало в Башкирию через среднеазиатский рынок в китайских слитках *(ямбах)* или уже раскатанным в пластины; расплавляли и серебряные монеты. В архивных источниках есть сведения о разработке башкирами серебряной руды.

Ювелирные поделки для нашивки на костюм

оялар, дүңгәләк, йондоҙ, мөйөшсә, ҡыя һыҙыҡ яһағандар. Йыш ҡына улар биҙәүестең урта төшөнә һалынған (медальон һәм ҡаптырмаларҙа) йәки уртанан буйлатып үткәрелгән (ҡалай беләҙектәрҙә) эрерәк сәскә-үсемлек орнаментын йәки ғәрәпсә яҙыуҙарҙы ҡаймалап торған. Кейемгә тегелгән төмбәҙҙәрҙә таҫма биҙәкте төрлөсә дүңгәләк итеп үткәргәндәр. Ҡайһы бер эрерәк әйберҙәрҙә (рәт-рәт сулпылар, түшелдерек өсөн йомро биҙәүестәр) орнаментты баҫыу алымы менән яһағандар.

Көмөштө биҙәкләүҙең төрлө ысулдары булған. Көмөшкә сүкеп эшләү алымы йыш ҡулланылған. Сүкелгән бөрсөклө йөҙ ырып һырланған һәм баҫып төшөрөлгән түмһәләк йәки ҡабарынҡы нөктә рәүешендәге нескә биҙәктәрҙе асығыраҡ һәм күләмлерәк күрһәткән. Бындай түмһәләк-нөктәләр беләҙектең биҙәген ураҡҡан, сылтыр сулпыларҙың уртаһында сәскә, ҡояш рәүешендәге биҙәктәр хасил иткән һәм түңәрәк йәки ромб рәүешендәге сың сулпыларҙың уртаһында урынлашҡан. Ҡаптырма, медальон һәм сәсмәүҙәрҙең балдаҡ йәки япраҡ кеүек ҡалай сылбырҙары осона ошондай сулпылар беркетелгән. Биҙәгестәге көмөш деталдәр атлағанда, бигерәк тә бейегәндә матур итеп сыңлап торған. Көмөштө аҡыҡ йәки фәйрүзә менән ҡашлағандар. Беләҙек, ҡаптырмаларҙа ҡыҙыл аҡыҡты (яҡутҡа оҡшатып) фәйрүзә менән тирәсләгәндәр. Һәр әйбер яһауҙың үҙ ысулы булған. Балдаҡтағы «бураҙна», «шыршы», «бау» кеүек һыҙыҡ биҙәктәрҙе орнамент өлгөләре һалынған ҡалыпта металға ҡул менән сүкеп яһағандар. Йөҙөк яһау өсөн балдаҡҡа түңәрәк, оҙонса түңәрәк, ромб йәки һигеҙ мөйөшлө пластина йәбештергәндәр. Уға бөтөркә, өйкөм сәскә йәки йөҙөк хужаһының исемен уйғандар. Нәфис итеп оҫталаған тирәскә аҡыҡ йәки мәрүәт ҡуйылған ҡашлы йөҙөктәр юғары баһаланған. Йәш килендәр һәм ҡыҙҙар көмөш сымдарҙан ишеп, ваҡ ҡына

Биҙәк һалынған еҙ тәңкәләр

В изготовлении ювелирных украшений из чистого серебра преобладала холодная обработка. Тонкие бруски металла, полученные после расплавки монет, разбивали и раскатывали в пластинки.
В декоре преобладала чеканная техника. Чередуя инструменты со стержнями разной формы, выбивали ряды круглых или овальных лунок, окружностей, звезд, уголков, наклонных линий. Часто ими обрамлялось центральное поле (на медальонах и застежках) или средняя полоса (на пластинчатых браслетах) с более крупным растительно-цветочным узором или арабизированной вязью.
На куполообразных украшениях *(комбэз)* для нашивки на одежду ленточный орнамент располагался концентрическими кругами.
Для отделки некоторых массовых вещей (медальонов для многорядных ожерелий, блях для нагрудников и т.д.) иногда применяли штамповку методом тиснения.
Существовало множество способов обработки серебра с декоративной целью. Канфарение (заполнение фона или деталей узора насеченными штрихами, точками) делало рисунок более выразительным, объемным. На некоторых пластинчатых украшениях встречалась имитация зерни: ряды выпуклых точек и бугорков, полученных способом тиснения, обрамляли узор на браслете; собранные в цветок или солярную розетку, они располагались в центре округлых и ромбических «шумящих» подвесок. Такими подвесками заканчивались цепочки из колец и листовидных пластинок *(сылбыр)*, прикрепленных к пряжкам, медальонам, косным подвескам — накосникам. Соединенные подвижно, серебряные детали украшений издавали мелодичный звон при ходьбе и особенно при танце. Инкрустировали серебро сердоликом *(акык)*, реже бирюзой. Ожерельем из бирюзы обводили вставки из красного (под рубин) сердолика; группируя по два-три глазка, бирюзу распределяли по поверхности браслета, застежки.

Металлические бляхи

тәңкәләр беркетеп яһалған сылтыраҡлы беләҙек, сылтыраҡлы балдаҡты яратып таҡҡан.

Башҡорт оҫталары алтын менән һирәгерәк эш иткән, сөнки ул аҙ булған. Шулай ҙа был металл халыҡтың ауыҙ-тел ижадында «алтын янында тимер ҙә балҡый» тип юғары баһалана.

Эпоста алтынланған эйәр ҡашы, алтын ауыҙлыҡ, алтын ҡаптырмалы ҡайыш, алтын тараҡ, алтын сәсмәү, ҡатын-ҡыҙҙар кейемендәге һәм мәрйенле ҡашмауҙағы алтын көмбәҙҙәр телгә алына.

Беҙгә килеп еткән биҙәүестәргә ҡарап башҡорт ювелирҙарының оҫталығы ғына түгел, ижади кимәле, зауығы хаҡында ла фекер йөрөтөргә мөмкин: бер генә әйбер ҙә икенсеһен ҡабатламай.

Оҫталар татар, ҡаҙаҡ, урыҫ ювелирҙарының да тәжрибәһен өйрәнгән. Башҡорт ювелир сәнғәте тар юҫыҡта, бары тик өй шарттарында ғына тиерлек үҫешкәнлектән, күрше халыҡтарҙың сәнғәте менән ярыша алмаған. Ювелир сәнғәте XX быуат баштарында һүнеп ҡалған.

С золотом башкирские ювелиры работали редко, его поступление было ограничено. Тем не менее, в фольклоре этот металл оценивается высоко: «Возле золота железо блестит». В эпосе упоминаются золоченая лука седла, золотые удила, пояс с позолоченной пряжкой, золотые гребни и накосники, золотые бляхи на женской одежде и головном уборе из кораллов — кашмау.

По дошедшим до нас экземплярам украшений можно составить представление не только о высоком техническом уровне, но и о неиссякаемом творческом потенциале башкирских ювелиров: тиражирование изделий не допускалось. Мастера перенимали опыт и у татарских, казахских, русских ювелиров. Сохраняя локальный, в какой-то мере домашний характер, башкирское ювелирное искусство не смогло выстоять в условиях конкуренции с развитыми ремеслами соседей. Закат ювелирного производства у башкир пришелся на начало XX века.

Металл тәңкәләр менән биҙәлгән күн ҡалъян һәм һаҙаҡ

Кожаный колчан и налучье с металлическими украшениями

*Металл бизәүесле
kайыш йүгән*

*Кожаная упряжь с
металлическими
украшениями*

Өҙәңгеләр сбруйҙың мөһим өлөшө булған. Музей коллекцияларында оҫталар тарафынан ҡойоп йәки сүкеп эшләнгән тимер йәки баҡыр өҙәңгеләр һаҡлана

Важной частью конской сбруи были стремена. В музейных коллекциях сохранились кованые и литые, железные и медные стремена кустарного изготовления с дужками и подножками разнообразных форм

Аяҡ тәрәгесе оҙонса түңәрәк, семәрле йәки тоташ итеп яһалған бакыр өҙәңгеләр. Боронғо өҙәңгеләрҙә тыштан йүгертелгән көмөш һәм гравировка йәки ҡара төҫ йүгертеп биҙәлгән эҙҙәр һаҡланған

Медные стремена с овальными, врезными и цельными подножками. На поверхности старинных стремян сохраняется посеребрение с гравировкой или чернением

Кейемде еҙ тәңкаләр менән биҙәгәндәр

Металлическими бляхами украшалась одежда

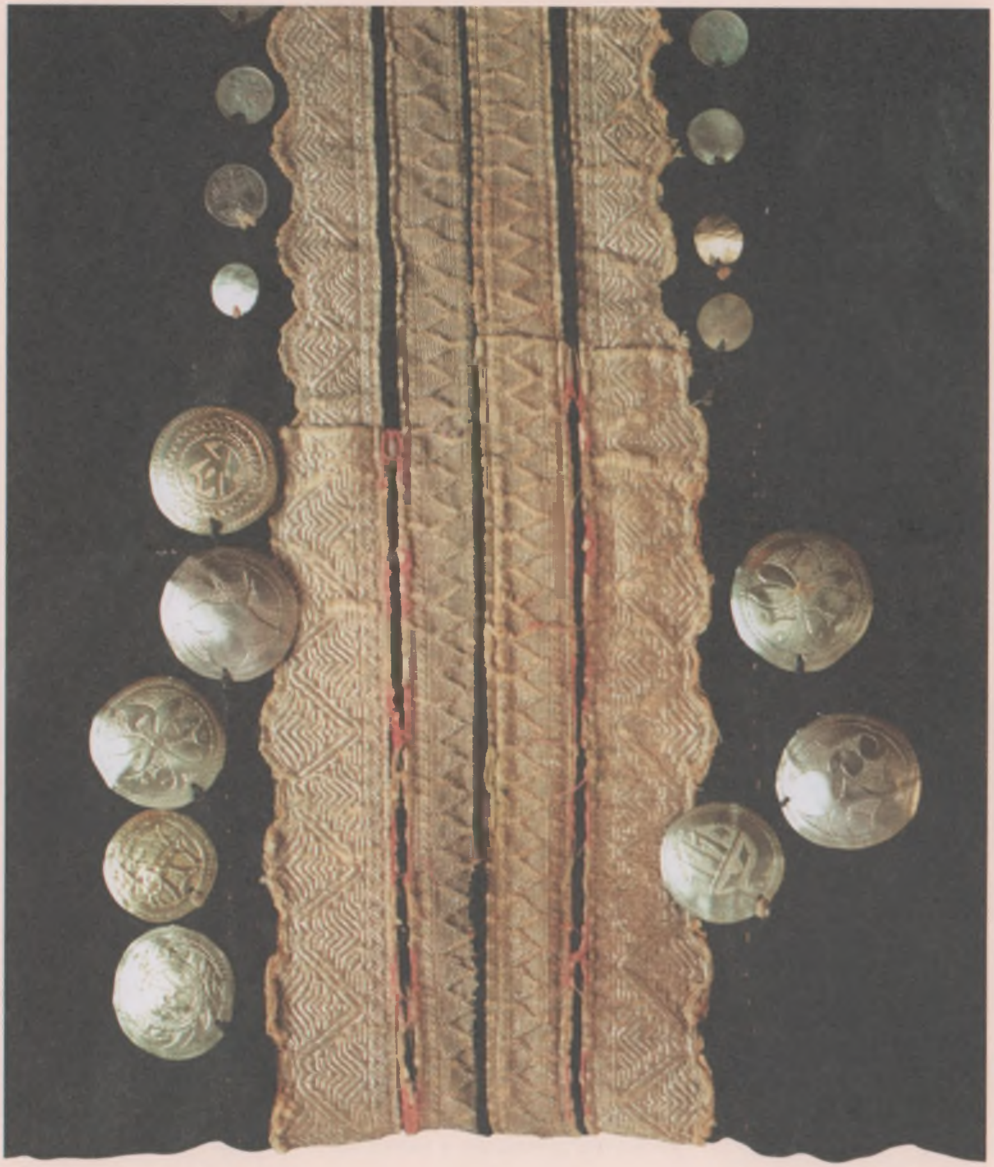

Каптырмаларҙа һәм һырғаларҙа өлфөйә тәңкәләр һәм сүкеп биҙәлгән металл пластиналар ғәжәйеп зауыҡлы ярашып килә

Металлические филигранные украшения и пластинки с чеканным узором причудливо соединялись в застежках и подвесках

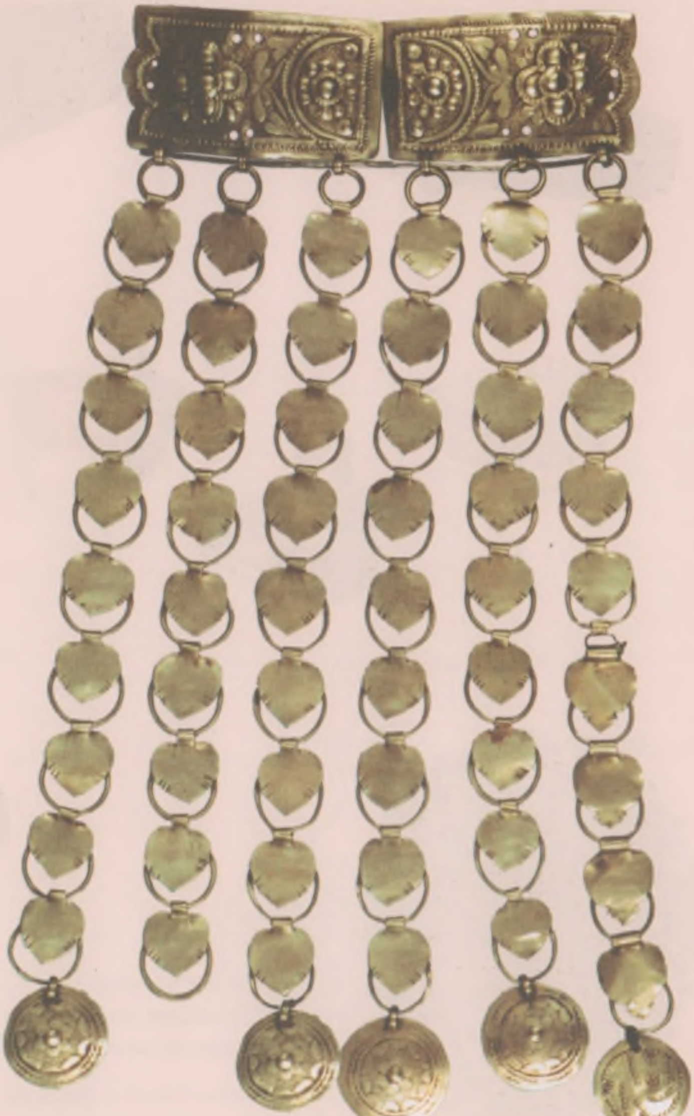

Беләҙектәр һәм йөҙөктәр.
Өлфөйә тәңкәләрҙе һәм фәйрүзәне көмөш менән ҡаймалағандар (брошка).
Алтын ялатылған балдаҡтар һәм беләҙектәр

Позолоченные кольца и браслеты.
Сердолик и бирюзу удачно соединяли с серебром в сканых изделиях (брошь)

Сулпылар

Ювелирные подвески (сулпы)

КҮН

Тирене эшкәртеү өсөн иң элек әсе ҡатыҡта тотҡандар. Әсегән тирене, йөнөн ҡырып алғандан һуң, төтәсләгәндәр.
Күн әйберҙәрҙе буяп, семәрләп, ат ҡылы менән инкрустация яһап, кейеҙгә һырып биҙәгәндәр. Ҡайыш тартмаларҙы ырып һырлап семәрләгәндәр. Ҡайыштың ситтәренә бер-береһенә кейҙерелгән мөйөшсәләр рәүешендәге ҡайма һалынған. Өсмөйөштәр, арҡыры рәттәргә тоташтырылған ярымтүңәрәктәр, нөктәле түңәрәктәр уртанан үткән.
Күнгә баҫып биҙәкләү ысулы ҡатмарлыраҡ булған. Ғәҙәттә поход кәрәк-яраҡтары: киң ҡайыш билғау, төрлө тәғәйенләнештәге аҫмалы сумкалар, һаҙаҡ-ҡалъяндар баҫыу алымы менән тотошлай биҙәлгән. Баҫып биҙәкләү өсөн яҡшы эшкәртелгән йоҡа күн ҡулланылған. Еүеш күнде соҡоп биҙәкләнгән ағас ҡалыпҡа тарттырғандар, рәсемде металл йәки мөгөҙ сыбыҡ менән эшкәрткәндәр ҙә ныҡлап кипкәнгә тиклем баҫым аҫтында тотҡандар. Күнгә баҫылған орнаменттың биҙәктәре ғәҙәттә тығыҙ һәм симметриялы булған, йыш ҡына бөтөркә һәм тулҡын һыҙыҡтарҙан торған үҫемлек мотивтары ҡулланылған. Ерлеккә ҡара йүгертеү йәки ҡытыршылатыу ҙа биҙәкте тасуири итеп, күркәмләндереп ебәргән.

Ҡайыш йүгән. Ишелгән өлөшө

Тиренән көнкүреш кәрәк-яраҡтары һәм һауыт-һаба тегеү тире эшкәртеүҙең айырым бер тармағына әүерелгән. Бының өсөн йылҡы, дөйә, һыйыр, быҙау, һарыҡ, кәзә тиреһе ҡулланғандар. Ҡымыҙ һауыты тегеү өсөн йылҡы тиреһе ҡулайыраҡ тип иҫәпләнгән. Киҫкеләмәй тунап алған муйын һәм баш тиреһен махсус рәүештә эшкәртеп төтәсләгәндән һуң башкүнәк, көрәгә теккәндәр. Кәүҙә тиреһенән 8-10 биҙрә шыйыҡса һыймалы ҙур һабалар бескәндәр. Һабала оло байрамдар өсөн ҡымыҙ әсетелгән.
Аяҡ тиреһен ҡушлап тегеп, турһыҡ яһағандар. Һауыттың формаһы малдың теге йәки был өлөшөн хәтерләткән.

Основными способами выделки кож были квашение в кисломолочных продуктах, механическое разминание после снятия мездры и копчение.

Кожаные изделия украшались резьбой с подкраской фона, строчками и инкрустацией конским волосом, стежками на войлочной подкладке. Украшением могли стать также кисти, вставленные в швы кожаные полоски, суконные канты.

Контурной резьбой (насечкой) покрывалась ременная подпруга *(тартма)*. Бордюр по краю ремня составлялся из вписанных друг в друга уголков. По центру намечались более крупные элементы: треугольники, соединенные в поперечные ряды полукружья, круги с точкой.

Более сложной была техника тиснения по коже. Тиснением обычно украшался весь комплект походного снаряжения: широкий кожаный ремень, подвесные сумки разного назначения, налучье, колчан. Для тиснения обычно выбирали хорошо выделанную тонкую кожу. Влажную заготовку натягивали на деревянную форму *(калып)* с углубленным узором, рисунок прорабатывали металлическим или роговым стержнем, затем выдерживали под прессом до полного высыхания. Для орнамента на тисненой коже характерен плотный симметричный узор, чаще с растительными мотивами из завитков и волнистых линий. Декоративный эффект усиливало затемнение фона или придание ему особой шероховатости.

Самостоятельной отраслью кожевенного ремесла стало изготовление домашней утвари и посуды, для которых употребляли шкуры лошадей, верблюдов, коров, телят, овец, коз. Преимуществом при изготовлении кумысной посуды пользовалась лошадиная шкура. Из снятой без продольных разрезов кожи головы и шеи после специальной обработки и копчения делали подойники *(башкунэк)* и кадки *(корэгэ)*. Из кожи

Кожаная упряжь. Фрагмент плетения

Йылкының тубығы беленеп торған артҡы боттарынан тегелгән ботлоҡ айырыуса ғәжәп тойола: тамағы, яурындары күтәренкерәк булып торған кәүҙә урта бер ерҙә тарая ла, йәйпәкләнеп киткән түңәрәк төпкә табан киңәйә һәм кеше һынын хәтерләтә. Әлегә тиклем туйҙарҙа күстәнәс йыйыр өсөн төрлө төҫтәге ҡыйыҡтар менән билләп, ҡуйы суҡтар менән ҡупшы итеп эшләнгән тире моҡсай — сәрмә, кәшен файҙаланыла. Тиренән тегелгән һауытты тар таҫма үткәреп, тарамыш йәки ат ҡылынан йөй йүрмәп, үрелгән һап, йөн суҡтар менән биҙәгәндәр. Ҡайһы бер көн әйберҙәр, бигерәк тә йола әйберҙәре, семәрләп йәки баҫып яһалған биҙәк менән матурланған. Башҡорт ауылдарында киң итеп ҡайыш, сыбыртҡы, ҡамсы ишеүселәр булған. Ҡайышты алтынан алып утыҙ икегә тиклем нәҙек кенә буйҙарҙан ишкәндәр. Ҡамсы һабын ҡайыш ишеп йәки семәр һалып биҙәгәндәр. Кирәм тип аталған киң ҡайыштарҙы солоҡсолар ағасҡа менгәндә файҙалана торған булған. Таулы төбәктәрҙә улар оҙаҡ ҡына һаҡланған. Бөгөнгө көндә был әйберҙәрҙең барыһы ла тарих ҡына булып ҡалған.

туловища выкраивали большие, почти в рост человека, «меха» *(хаба)*, вмещавшие 8 — 10 ведер жидкости; в них готовили кумыс для больших праздников. Из шкуры ног, спаривая, сшивали турсуки и фляги. Часто в форме сосудов сохранялись естественные очертания тех или иных участков тела животного. Особенно выразителен сосуд-ботлок из кожи задних ног лошади (с коленными выступами): тулово с приподнятым горлом, «плечиками», суженное в средней части и расширенное к плоскому округлому дну, напоминало человеческий торс. До сих пор в свадебном обряде для сбора гостинцев используются нарядные меховые торбы *(сэрмэ, кэшен)* с пояском из разноцветных клинышков и пышными кистями.

Кожаную посуду украшали кантами, швами из сухожилий или конского волоса, плетеными ручками, шерстяными кистями. Некоторые из кожаных изделий (в первую очередь — ритуальные) украшались резными или тиснеными узорами.

В башкирских аулах были и мастера по плетению широких ремней, изготовлению плеток и нагаек. В плетении соединялось от 6 до 32 тонких ремешков. У парадной нагайки *(камсы)* ручка оплеталась полосками кожи или покрывалась резьбой. Широкие ремни *(кирэм)*, необходимые при влезании на дерево, долгое время сохранялись в горных аулах у бортников-пчеловодов. К настоящему времени все эти предметы стали достоянием истории.

Баҫып төшөрөлгән биҙәкле күн калъян һәм һаҙак

Колчан, налучье. Тиснение по коже

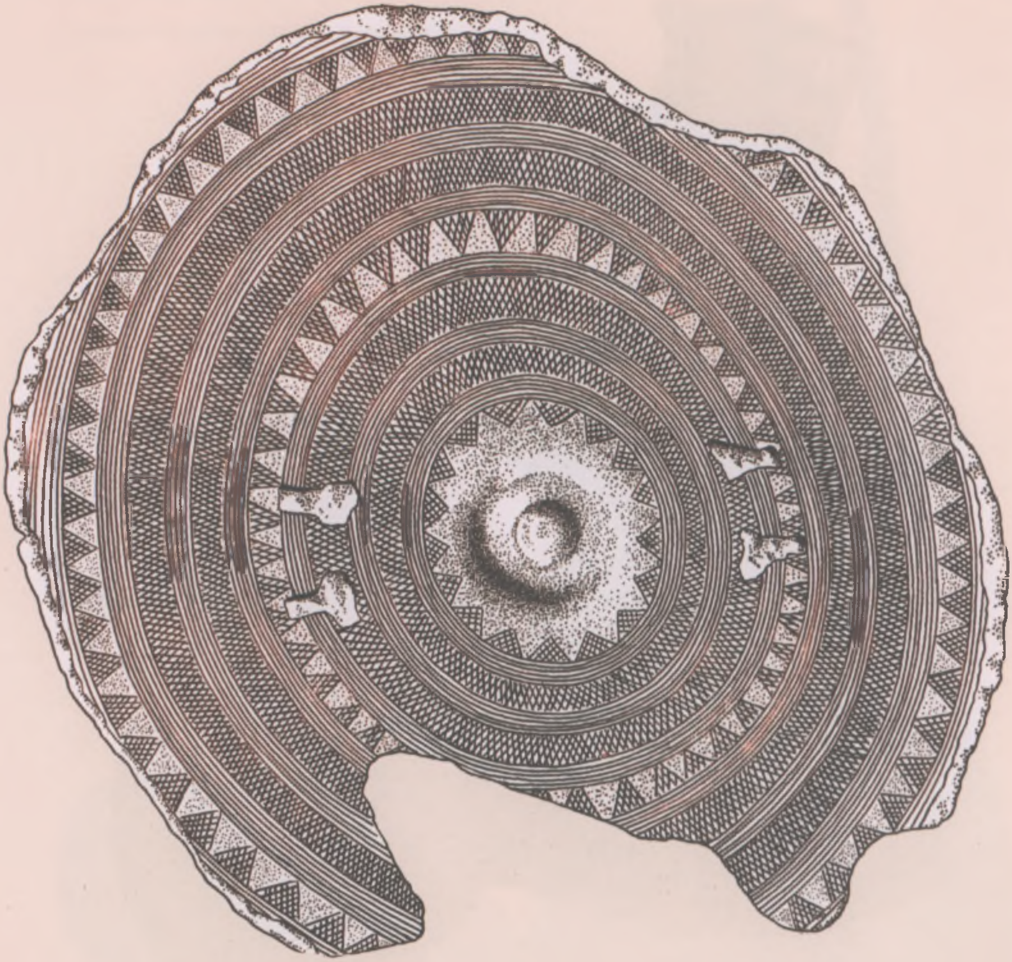

Семәрләп бизәлгән күн калкан (һипләп яңыртылган)

Кожаный щит с врезным сетчатым орнаментом (реконструкция)

Кымыҙ һауыттары — ботлоҡ менән муртай

Кумысные фляги ботлок и муртай

Кымыз һауыттары – куллык менән муртай

Кумысные фляжки (куллык и муртай)

Юлда ҡымыҙ йөрөтөргә йәтешләп яһалған турһыҡ

Кумысная походная фляга (турхык)

Ҡымыҙ һабаһы

Сосуд для кумыса (хаба)

Кабарынкы итеп ишелгән камсылар

Плетки с объемным плетением

20'

Баҫып төшөрөлгән биҙәкле күн каптырғалар.
Венгрия этнография музейы, Будапешт

Походные кожаные сумки (каптырга) с тисненым орнаментом.
Венгерский этнографический музей, г. Будапешт

АҒАС

Ағасты ырып семәрләү өсөн ҡорамалдар — йомро йышҡы менән өңгөс

Ағастан ҡорал ғына түгел, тормош кәрәк-яраҡтары: йыһаз, һауыт-һаба, туҡыу ҡорамалдары ла яһағандар.

Башҡорт оҫталары төрлө ағастарҙың үҙенсәлеген яҡшы белгән һәм теге йәки был ихтыяж өсөн ҡулай материалды оҫта һайлаған. Йомшаҡ йүкә ағасынан төбө ҡуйылмалы һауыт-һаба, шул иҫәптән бал батмандары, ҡунаҡтарға ҡымыҙ, әсе бал алып сығыр өсөн семәрле тәпән, көрәгә яһағандар. Ҡайындан нәфисерәк әйберҙәр эшләнгән. Ныҡлығы һәм үҙенсәлекле фактураһы менән ҡайын ороһо бигерәк тә юғары баһаланған. Унан ҡымыҙ һоҫа торған ижауҙар, туҫтаҡ, эйәр ҡашағаһы, өҙәңге, бысаҡ һаптары һәм башҡа әйберҙәр оҫталағандар. Туҙҙан да төрлө көнкүреш әйберҙәре яһалған. Саған, күк тирәк, ҡарама, артыш, ҡарағас, имән дә материал рәүешендә файҙаланылған.

Ағасты бағау тип аталған арҡыры балта, йышҡы, бысаҡ, өңгөс менән семәрләгәндәр.

Ағасты биҙәкләү ысулдарының төрлөлөгө хайран ҡалдыра. Көнкүреш әйберҙәрен ырып һырлағандар. Өй ҡаралдыларынан урындыҡ ширлеген, урындыҡ йөҙлөгөн, һандығаяҡты йәки түшәк-мендәрҙе таҫлап өйә торған урын аяғын, һике, ҡашығаяҡ таҡталарын семәр һалып йәки буяп биҙәгәндәр.

Бал батмандарында, ҡымыҙ тәпәндәрендә, эйәрҙә, өҙәңгелә орнамент ырып яһалған, ерлеге лә тәфсирләп эшкәртелгән. Ҡаймаларҙы мөйөш биҙәк, шыршы биҙәк, ҡыя һыҙыҡ, үҙ-ара киҫешкән кәкерсәктәрҙән һалғандар. Ҡымыҙ тәпәндәренең ҡапҡасына йыш ҡына ҡояш һүрәте төшөрөлгән. Һауыттың үҙенә ромбтар, дүңгәләктәр һәм ҡайһы ваҡыт ҡоштарҙы хәтерләткән һүрәттәр уйылған. Ромб, дүрткел кеүек геометрик биҙәктәр менән ҡумтаның стенаһын һәм ҡапҡасын тотош һырлап биҙәгәндәр.

Ҡымыҙ һоҫа торған боронғо ижауҙар айырыуса күркәм булған, улар һыу ҡоштарын хәтерләткән. Ижау тураһындағы «Йөҙөп йөрөй

Из дерева изготавливалось не только оружие, но и необходимые в обиходе предметы: мебель, посуда, ткацкий инвентарь.

Башкирские мастера хорошо знали свойства деревьев разных пород и умели подбирать подходящий материал для тех или иных целей. Из мягкой липы делали посуду со вставным дном, в том числе батманы для меда и нарядные кадки *(тэпэн, корэгэ)* для выноса к гостям кумыса и медовки. С березой была связана более тонкая, объемная обработка древесины. За прочность и необычную фактуру особенно ценился нарост на березе — капо-корень *(кайын орохо)*. Из него вырезали кумысные ковши *(ижау)*, чаши *(тустак)*, луки седла *(эйэр кашагахы)*, стремена *(оззнге)*, рукоятки ножей *(быcак хабы)* и другие предметы. Для хозяйственной утвари употреблялась береста. В качестве материала использовали также клен, осокорь, вяз, можжевельник, лиственницу, дуб. Древесину обрабатывали поперечными топориками-теслами *(багау)*, скобелями *(йышкы)*, ножами *(бысак)*, резцами *(онгос)* различной формы и т. д.

Бытовые предметы обычно украшались резным орнаментом. В интерьере жилища резьбой и росписью покрывали облицовку нар, подставки под сундук и постель, кровати, шкафчики и посудные полки.

На кумысных и медовых кадках, седлах, стременах орнамент чаще был рельефным с тщательно выбранным фоном. Он сочетался с проштриховкой, глубокой двугранновыемчатой и желобковой (ногтевидной) резьбой. В бордюре присутствовали традиционные ряды уголков, треугольников, елочек, наклонных линий, пересекающихся зигзагов.

На крышках кумысных кадок центральными становились солярные мотивы. По средней линии на выпуклых стенках располагались ромбы, окружности и другие крупные изображения, иногда напоминавшие птиц. Геометрические

Инструменты для резьбы по дереву: круглый скобель (йомро йышкы) и резец (онгос)

алтын өйрәк» тигән йомаҡ ошо оҡшашлыҡҡа ишара яһай. Ҡайһы бер ижауҙарҙың орнаментында ҡор, һуйыр, ҡырғауыл һыны кәүҙәләнә, тотҡаһындағы семәрҙә ҡоштоң башы, күҙе, суҡышы төҫмөрләнә. Эйәр ҡаштары ла йыш ҡына йәнлектәргә оҡшатып эшләнгән булған. Өйрәк баш эйәр, йылан баш эйәр, айыу баш эйәр тигән атамаларҙан уҡ халыҡтың оҫтаның уй-ниәтенә, зауығына баһаһы күренә. Ҡайһы берҙә эйәр ҡашы нурлы дүңгәләк рәүешендә яһалған. Тәүҙә тик ҡатын-ҡыҙ эйәрҙәрен генә биҙәй торған булғандар. Металл эшкәртеү сикләнгәс, металл биҙәктәр һәм ҡаптырмалар юкка сыҡкан һәм ырып семәрләү барлыҡ эйәрҙәрҙе лә биҙәүҙең берҙән-бер ысулы булып ҡалған.

Ҡаба төптәре, һоҫалары, көрөҫ сығырҙары өҫмөйөш, дүрткел, ромб, тештәр, кәкерсәк, дүңгәләк рәүешендәге ваҡ геометрик биҙәктәрҙән торған семәрҙәр менән ҡапланған.

Һандыҡ ҡуйыу һәм түшәк-яҫтыҡ йыйыштырыу өсөн тәғәйенләнгән урын аяҡтары үҙҙәренең күркәмлеге менән айырылып торған. Ул алғы яҡтан бысҡы биҙәк тип аталған ябай ғына семәр менән биҙәлгән һәм төрлө төҫкә буялған. Сағыу ҡорама биҙәк менән һырылған юрған һәм кейеҙ түшәктәр өйөп ҡуйылғас ул тағы ла матурыраҡ күренгән.

Ағасты семәрләү сәнғәтенең сәскә атыуы XIX — XX быуаттарҙың сигенә тура килә һәм бер-ике тиҫтә генә йылға һуҙыла. Артабан көнкүреш кәрәк-яраҡтарын ырып биҙәү, иң беренсе сиратта күләмле семәрләү күнекмәләре онотола. Әммә ағас менән эшләү күнекмәһе биҙәкләүҙең яңы өлкәһендә — өйҙәрҙе һырлап семәрләүҙә ҡулланыла башлай.

Шәмдал

узоры (ромбы и квадраты), создавая фактурный рисунок, сплошь покрывали стенки и крышку шкатулок *(кумта)*. Старинные ковши *(ижау)* для кумыса особенно изящны, их силуэт напоминает водоплавающую птицу. «Золотая уточка плавает», — подчеркивает эту ассоциацию народная загадка, подразумевающая ижау. В орнаменте некоторых ковшей проступают образы тетерева, глухаря, фазана, в линиях резьбы на ручке четко определяются глаз, клюв, иногда птичья головка. Зооморфные мотивы угадываются и в форме передней луки седел. Замысел резчика обычно интерпретировал сам народ, давая седлам определения: «седло с утиной головой», «седло со змеиной головой», «седло с медвежьей головой». Иногда выступающая передняя часть имела форму диска с лучами. Вначале резьбой украшались женские седла. Со свертыванием металлообработки исчезли металлические накладки, и резьба стала единственным способом украшения всех типов седел. На прялках, блоках ткацкого стана, челноках использовалась контурная клиновидная и рельефная резьба с мелким геометрическим орнаментом из треугольных, квадратных, ромбических фигур, зубцов, зигзагов, кругов с графическим заполнением. Ярким декором выделялись подставки под сундук и постель. Многоцветная раскраска их лицевой стенки, дополненная незатейливой резьбой («узор пилы»), гармонировала с горкой постели из украшенных аппликацией и мозаикой войлоков и одеял. Расцвет художественной деревообработки на рубеже XIX—XX веков ограничился одним-двумя десятилетиями. Навыки бытовой, в первую очередь — объемной, резьбы впоследствии были утрачены. Однако прежний опыт работы с деревом нашел применение в относительно поздней области декора — архитектурной резьбе.

Подсвечник

Тотош ағастан ырып, арткы кашағаһын семәрләп яһаған эйәр һәм ағас өзәңге

Старинное цельнодолбленое седло с орнаментом по краю лук и деревянное стремя

Эйәр, эйәр кашы һәм өзәңге

Седло, лука седла и стремя

Эйәрҙең артҡы ҡашағаларындағы һырлы биҙәктәр

Резные узоры на задних луках седел

Семәр бизәк һалынған тәрә яктары

Окно, украшенное накладной резьбой

Йортто тышкы һәм эске яктан биҙәүҙә ағасты ырып семәрләү йыш ҡулланыла. Йорт кәрнизе биҙәктәре. Көҙгө рамы

Резное дерево часто становилось украшением дома и интерьера. Накладки для карниза дома. Рама для зеркала

Осоп барған кош рәсеме йәки шыршы орнаменты менән биҙәлгән тәпәшәк тәпәндәрҙе Башкортостандың таулы төбәктәрендә яһағандар

Приземистые кадки (тэпэн) с изображением парящих птиц и елочным узором производились в горах Башкирии

Вак кына биҙәктәре соҡоп яһалған ҡымыҙ тәпәндәрен Башҡортостандың көньяғында эшләгәндәр

Кадки для кумыса (тэпэн) с мелким углубленным орнаментом из южных районов Башкирии

Ҡымыҙ менән һыйлау өсөн тәпән менән ижау

Набор для угощения кумысом: кадка (тэпэн) и ковши (ижау)

Боронғо ҡымыҙ ижауҙары ҡош һынын хәтерләтә

Старинные кумысные ковши (ижау) силуэтом напоминают птицу

Көньяк-көнсығыш
Башҡортостанда яһалған ижауҙар
ҡош һынын хәтерләтә, ә һаптары
ҡош башы рәүешендә эшләнгән

В юго-восточной Башкирии образ птицы передавался формой ручки («головка птицы»), плавно переходящей в чашу ковша

Тотош ағастан яһалған сылбыр һәм сулпы. XX быуат башындағы сувенир

Цепи и подвески, вырезанные из одной заготовки. Сувениры начала XX века

XX быуат башында ижауҙарҙы кустар ысулы менән етештереү юлға һалынған. Балдаҡлап һәм сылбырлап яһалған ижауҙар сувенир ғына булып ҡалған

В начале XX века было налажено кустарное производство ковшей. Однотипные ковши, украшенные колечками и цепями, становились сувенирами

Ағасты зауыҡ менән эшкәртеү оҫталығы көнкүрештә ҡулланылған ҡоштабаҡ, ҡашыҡ, ҡалаҡ, ижау, тишекле сүмес кеүек ғәҙәти әйберҙәргә лә йоғонто яһаған

Мастерство тонкой деревообработки коснулось и обычной хозяйственной утвари: тарелок, поварешек (кашык), ложек, совков, шумовок

Кунактарға ҡымыҙҙы йоҡа ғына итеп яһалған еңел туҫтаҡтарға ҡойоп биргәндәр. Өсмөйөшләндереп нағыш семәрләү күҙ тейеүҙән һаҡлаған

Легкие тонкостенные чаши (тустак) для угощения кумысом. Орнамент из уголков служил оберегом

Ағастың тамыр башланған өлөшөнән соkоп яһалған, диаметры 50-70 сантиметрлы зур туҫтаkтарҙа табынға бишбармаk, kуллама кеүек итле ризыk kуйғандар

В больших, от 50 до 70 см в диаметре, чашах, вырезанных из прикорневой части дерева, подавалось мясное угощение (бишбармак, куллама)

Бешекләнгән һәм май һеңдерелгән тығыҙ туҙҙан тырыҙдар, бейә һауа торған күнәктәр яһағандар. Ялғанған урыны осло теш рәүешендә бер-береһенә каптырып куйылған

Вываренная и пропитанная жиром легкая береста при изготовлении туесов и подойников соединялась стреловидными зубцами «в замок» (каптырма)

Төньяк төбәктәге ауылдарҙа туҙ һауыттарға биҙәктәрҙе металл штамптар менән һалғандар. Орнамент ромб, мөйөш, шыршы, ҡояш биҙәктәренән торған

В северных аулах на берестяные сосуды наносили узоры металлическими штампами. Орнамент состоял из ромбиков, уголков, елочек, солярных знаков

Урал аръяғында туҙаяктарҙы ат ҡылы менән теккәндәр. Туҙ аҫтына сағыу төҫтән туҡыма тотолған

В Зауралье берестяные коробки (туз аяк) сшивали конским волосом. Под верхнюю берестяную полосу подкладывали разноцветное сукно

Еләккә йөрөү өсөн kаяс

Кошелочка (каяс) для ягод

Туҙ бишектәрҙе таҫма менән ҡаймалап, суклап, ат ҡылы менән йүрмәп биҙәгәндәр. Ҡалҡыуыраҡ баш яғына биҙәк һалғандар

Берестяные колыбели (бишек) обшивали кантом, кистями, строчкой из конского волоса. Приподнятое изголовье украшали орнаментом

Һалам курсактар

Куклы из соломы

Тукыу станогы һоçаларының шыма йөҙө семәр менән биҙәкләнгән

Гладкую поверхность ткацких челноков украшали резьбой

Һандыҡ һәм ҡабартып йыйылған түшәк-юрған күсмә тормошло боронғо башҡорттоң тирмәһен матурлап торған

Сундук и сложенная горкой постель – выразительная деталь интерьера, характерная для кочевого быта башкир

Бал корто инәһе өсөн kумталар

Резные коробочки для пчелы-матки

Милли кейем
һәм биҙәүестәр

Народная одежда
и украшения

Башҡорт кейеме бөтә төбәктә лә көмөш һәм мәрйен менән мул биҙәлгән ҡатмарлы ансамбль тәшкил иткән. Малсылыҡ менән шөғөлләнеп күсмә тормошта йәшәгән халыҡ булараҡ, башҡорттоң кейеме тегелеше, төрө һәм биҙәлеше менән шул шарттарға ярашлы формалашҡан. Кейем тегеүҙә һарыҡ тиреһе, күн, тула, һарыҡ йөнөнән туҡылған һәм бәйләнгән әйберҙәр файҙаланылған. Дала, урман йәнлектәренә (төлкө, бүре, тейен, һеләүһен һәм башҡалар) һунар итеү халыҡты тире менән тәьмин иткән. Киндерҙе эшкәртеп һәм оҫта итеп һуғып эске кейем теккәндәр. Ҡулдан һуғылған туҡыма менән бер рәттән, башҡорттар Ҡытайҙан, Персиянан һәм Урта Азиянан ҡайтарылған ебәк һәм кизе-мамыҡ тауарҙарҙы ла ҡулланған. XVIII быуатта башҡорттар ҡулдан һуғылған туҡыманан тегелгән күлдәк кейгән. Уларҙың иҙеүе һәм еңе остары сигеүле булған. Бурҙат төҫөндәге яғаһы менән кештәктәре, ҡыҙыл биҙәктәре аҡ киндерҙән тегелгән күлдәктәрҙе уғата ҡупшы итеп күрһәткән. Ер эшкәртеү менән иртәрәк шөғөлләнә башлаған, шунлыҡтан туҡыма һуғыр өсөн сеймалдары етерлек булған төньяҡ башҡорттары ябай киндер генә түгел, аласа һәм биҙәкле туҡымалар ҙа етештергән. Күсмә халыҡтарҙа ирҙәр һәм ҡатын-ҡыҙҙар кейеме составы һәм тегелеше менән бер-береһенә нык оҡшаған булған.
XIX быуат аҙағы һәм XX быуат баштарында ирҙәр һәм ҡатындарҙың төп эске кейеме булған ыштан һыбай йөрөүгә ҡулайлаштырып

Башкирский костюм во всех его локальных вариантах представлял собой сложнейший ансамбль со множеством серебряных и коралловых украшений.

Условия кочевого скотоводческого быта, в которых начал складываться костюм, определили особенности его покроя, состав предметов одежды, характер декора. Для изготовления одежды использовались овчина, кожа, домашнее сукно, тканые и вязаные изделия из овечьей пряжи и козьего пуха. Охота на степных и особенно лесных зверей (лисиц, волков, белок, рысей) обеспечивала население шкурами и мехами. Давние навыки обработки конопли и изготовления холстов давали возможность шить нижнюю одежду из искусно выработанной домотканины. Наряду с домашним холстом башкиры употребляли привозные шелковые и хлопчатобумажные ткани из Китая, Персии, Средней Азии.

В XVIII веке башкиры носили белые домотканые рубахи и платья, иногда вышитые шелком вокруг ворота и по краям рукавов. Кумачовые воротник, ластовицы и красный орнамент на белом холсте делали их очень нарядными. Северные башкиры, рано приобщившиеся к земледелию и имевшие достаточно сырья для производства домотканины, вырабатывали не только обычный холст, но и пестрядинные и узорные ткани.

Сәйлән һәм кортбаш баҫып биҙәлгән кашмау койроғо

тегелгән килеш һаҡланған: ике тура балаҡ киң дүрткел ялғау менән тоташтырылған. Ирҙәр тура тегелгән оҙон күлдәкте ыштан тышына һалып кейә торған булған. Туҡыманы бескәндә уртаға бөкләгәндәр һәм уртала баш өсөн тишек яһағандар. Күлдәктең ал һәм арт таҡтаһына тура киң ең тегелгән, күлдәк итәген аҫҡа табан ялатып киңәйткәндәр, еңде ал һәм арт таҡтаға кештәк менән тоташтырғандар.

XX быуат баштарында ҡатын-ҡыҙҙар өҙөк билле, ултыртма яғалы һәм түшендә каплауысы булған күлдәк кейә башлаған. Ә боронғо күлдәктәр билдән өҙә беселмәгән, төрлө төҫтәге таҫма менән әҙепләнгән иҙеүҙәре асыҡ булған. Шуға күрә түшкә күлдәктең аҫтынан арҡыры буй биҙәк һалынған йәки сигелгән йоҡа ғына сепрәк түшелдерек, күкрәксә таға торған булғандар. Киң ҡайтарма яғалы ирҙәр күлдәге муйын тирәһендә суклы эңербау менән бәйләп ҡуйылған.

Малсылыҡ менән шөғөлләнгән башҡа халыҡтарҙағы кеүек үк, башҡорттарҙа ла камзул, туҡыманан һәм буҫтауҙан тегелгән елән, сапан, сәкмән, бишмәт, кәзәкей кеүек өҫкө кейем мотлаҡ булған. Уларҙың ҡайһыларын, мәҫәлән, камзул, кәзәкей һәм бишмәтте елән, сапан, сәкмән менән дә бергә кейгәндәр.

Бигерәк тә ҡатын-ҡыҙҙарҙың өҫкө кейемдәре ҡупшылығы менән айырылып торған. Йола буйынса, елән менән аҡ сәкмән, ә ҡайһы берҙә бишмәт тә, туй кейеме сифатында әҙерләнгән. Кейәү кәләшенә тауар бүләк иткән, ә кейемде ҡыҙҙың ғаиләһендә тегеп биҙәгәндәр. Биҙәгәндә ҡыҙыл һәм йәшел буҫтау, ука, ҡорама биҙәк, сигеү, металл ҡаптырмалар, мәрйен, сәйлән файҙаланылған. Туй кейемен кәләш кейәү йортона төшөр алдынан кейгән. Аҙаҡ был кейемде байрамдарҙа һәм кеше араһына сыҡҡанда ғына кейгәндәр. Елән менән сәкмәнде яурынға һалып ҡына йөрөтмәгәндәр, башҡа ла бөркәнгәндәр. Йола буйынса, килен таныш булмаған ир-аттан, ҡайны-ҡайнағаларынан йөҙөн елән йә сәкмән итәге менән

В конце XIX — начале XX века основная нательная одежда мужчин и женщин — штаны (*ыштан*), сохраняла крой, приспособленный к верховой езде: между прямыми штанинами вшивалась широкая прямоугольная вставка. Основой костюма являлась длинная туникообразная рубаха (*кулдэк*), которую мужчины носили навыпуск. При раскрое полотнище ткани перегибали пополам, а в центре делали разрез для головы. К центральному полотнищу пришивали прямые широкие рукава и расширенные книзу боковины; между станом и рукавом вшивалась квадратная ластовица (*кештэк*).

В начале XX века женщины стали носить платья с пришивной юбкой, стоячим воротником и нагрудной планкой. Старинные платья были не отрезными по талии, с открытым нагрудным разрезом, украшенным полукруглыми нашивками (*изеу*) из тесьмы и разноцветных лент. Под платье на грудь повязывали тонкий тканевый нагрудник (*тушелдерек, кукрэксе*) с поперечными цветными полосками и вышитым узором. Мужские рубахи с широким отложным воротником (*яка*) скреплялись у ворота плетеным шнурком с кисточками (*энербау*).

Как у многих других скотоводческих народов, у башкир было обязательным присутствие в костюме верхних одежд. Это могли быть безрукавки (*камзул*), тканевые или суконные халаты (*елэн, сапан, сэкмэн*), бешметы (*бишмэт*), казакины (*кэзэкей*). Некоторые из них надевались вместе: камзол, казакин и бешмет сочетались с еляном, сапаном, чекменем.

Особенно нарядной была женская верхняя одежда. Согласно традиции, тканевый *елян* (*елэн*) и белый *чекмень* (*сэкмэн*), а в иных случаях и бешмет готовились в качестве свадебной одежды. Жених дарил девушке материал, а шили и украшали одежду в семье невесты. В декоре использовали позумент, аппликацию, вышивку, металлические нашивки, кораллы, бисер. Свадебный

Наспинная часть головного убора кашмау с бисером и раковинами «каури»

ҡапларға тейеш булған. Күлдәктең киң еңдәре һәм таҫтар башы ла шул маҡсатҡа хеҙмәт иткән.

Тун ҡышҡы ғына түгел, байрам кейеме лә булған. Уны һарыҡ, бәрәс, бүре йәки затлы тиренән теккәндәр. Байрамса тундарҙы бәрхәт, плүш, ситтән ҡайтартылған ебәк менән тышлағандар. Ҡатын-ҡыҙҙар өсөн ҡама тиреһе менән тотолған, йәғни, ҡама тундар юғары баһаланған. Ҡупшы тун, йышыраҡ төлкө тәпәйҙәренән тегелгән баса тун, йола буйынса, туй бүләктәре араһында булған, уны егет кәләшенең әсәһенә ҡыҙын тәрбиәләгән өсөн рәхмәт йөҙөнән бүләк иткән. Уны һөткә түләү тип йөрөткәндәр.

Йылҡысылыҡ менән бәйле ғәйәт боронғо кейемдәрҙең береһе — ҡолон йәки йылҡы тун бик үҙенсәлекле булған, ифрат экзотик күренгән. Йылҡы тиреһе аттың ялы йә еңдең, йәки арҡаның буйынан үтерлек итеп бесеп тегелгән.

Ҡышҡыһын киң, оҙон толоп кейгәндәр. Уның ҙур яғаһы атлы юлсыны дала бурандарының ҡарлы еленән һаҡлаған. Өйҙә баҫылған ҡалын тула сәкмән (мәллә) дә толоп кеүек тегелгән һәм ҡышҡы сасҡау һыуыҡтарҙа кейеү өсөн тәғәйенләнгән.

Ҡыш көнө башҡа кейер өсөн тиренән йәки буҫтауҙан ҡолаҡсын, көләпәрә, ялағай теккәндәр. Түңәрәгерәк дүрт ҡыйыҡтан тегелгән осло башына яурын менән арҡаға төшөп тормалы киң елкәсен ҡоршалған. Башҡорт ирҙәре йыл әйләнәһенә дүрт ҡыйыҡтан тегелгән, ситтәре ҡаймалы бүрек, кәпәс йәки түбәтәй кейгән. Кәләш

Һарауыстар

костюм молодая надевала перед переездом в дом мужа. Позже эта одежда становилась праздничной, выходной. Халаты носили не только как наплечную одежду, но и накидывали на голову. По обычаю, полой халата молодая невестка (*килен*) должна была закрывать лицо от незнакомого мужчины и старших родственников мужа. Этой же цели служили широкие рукава платья и концы головных покрывал.

Шубы (*тун*) были не только сезонной, но и праздничной одеждой. Их шили из овчин, шкурок ягнят, волчьих шкур, меха пушных зверей. Праздничные шубы покрывали бархатом, плюшем, привозным шелком. Особо ценились женские шубы, отороченные мехом выдры (*кама тун*). По обычаю, нарядная шуба (чаще всего из лисьих лап — *баса тун*) входила в состав свадебных подарков (*бирнэ*); жених преподносил ее матери невесты в благодарность за воспитание девушки («плата за молоко»).

Одним из наиболее архаичных видов верхней одежды, связанных с бытом коневодов, были шубы из жеребячьих или конских шкур (*колон тун, йылкы тун*), выглядевшие весьма экзотично: материал был подобран и сшит таким образом, что грива ложилась полосой вдоль рукавов и посередине спины.

Другой зимней одеждой был просторный и длинный тулуп (*толоп*); его огромный воротник укрывал седока от ветра и снега во время бурана в степи.

Налобная повязка хараус

кейәүенә суҡтар, мәрйен менән биҙәлгән сигеүле түбәтәй бүләк итә торған булған.
XIX быуатта һәм XX быуаттың беренсе яртыһында ҡатын-ҡыҙҙар, ғәҙәттә, яулыҡ, ҡушъяулыҡ, шәл ябынған. Урал арьяғының төньяғында һәм көнсығышында йәш ҡатындар маңлайҙарына һарауыс бәйләгән, ҡалпаҡ кейгән, төрлө көмөш һәм мәрйен биҙәүестәр таҡҡан, өҫтөнән яулыҡ йәки бөркәнсек ябынған.
Сигелгән киндер туҡыманан яһалған таҫтамал рәүешендәге ғәжәп матур таҫтарҙар XIX быуатта уҡ ҡулланыуҙан сыҡһа ла, XX быуаттың урталарына тиклем өлкән быуын уларҙы хәтерләй ине әле.
Көмөш тәңкәләрҙән һәм мәрйендән яһалған ҡашмау сәхнә кейеме, милли кейем булараҡ беҙҙең көндәргә тиклем килеп еткән. Ул ҡыҙыл туҡыманан башты ҡыҫып торған кәләпүш рәүешендә елкәне асыҡ ҡалдырып тегелгән, ерлеге мәрйен менән ҡапланған һәм уратып тәңкәләр баҫылған. Төрлө төҫтәге мунсаҡ, сәйлән, мәрйен, суҡ менән биҙәлеп арҡаға төшөп торған киң булмаған туҡыма киҫәге ҡойроҡ йәки өңгө тип атала. Ҡашмау сылбырлы һырға менән биҙәлгән, матур ҡаптырма менән беркетелгән. Уны шулай уҡ маңлайға төшөп торған һәм маңлайса йәки маңғайса тип йөрөтөлгән бәйләүес, сикә тирәһенән ҡашмауға беркетелгән оҙон сулпылар биҙәп тора. Һоратылған ҡыҙға инәйҙәр ҡашмау өсөн мәрйен һәм көмөш тәңкәләр алып килә торған булған. Ҡайһы бер төбәктәрҙә ҡашмауҙы йола буйынса кейәү бүләк иткән, тик ҡатын уны улы тыуғас ҡына кейә алған. Борон түбәһе ослайып торған, маңлайсаһы һәм арҡалығы булған, башкейем йәки кәләбәш тип йөрөтөлгән үҙенсәлекле баш кейеме лә булған.
Ҡатын-ҡыҙҙың кейемен түшелдерек, иңһәлек, елкәлек, сәскап кеүек бик күп биҙәүестәр тағы ла ҡупшыраҡ итеп күрһәткән. Уларҙы туҡымаға мәрйен, мунсаҡ, көмөш тәңкә, һырға, сылбыр, ваҡ ҡына ҡыңғырауҙар, ҡабырсаҡтар, мәрүәт пластиналар һәм төймәләр

Зауыҡ менән эшләнгән кейем ҡаптырмаһы

Зимнюю одежду дополняли меховые и суконные головные уборы (*колаксын, квлэпэрэ, ялагай*). К их вытянутой мягкой тулье из четырех закругленных клиньев подсоединялась прикрывающая плечи и спину широкая лопасть. В течение всего года башкирские мужчины надевали четырехклинные шапки с оторочкой (*бурек, кэпэс*) и тюбетейки (*тубэтэй*).

Платки (*яулык*), различные покрывала (*кушъяулык, боркэнсек*), шали (*шэл*) в XIX и первой половине XX века были самыми распространенными головными уборами женщин. В северных и восточных зауральских районах молодые женщины носили их с налобными повязками *хараус*, с колпачками и целым набором серебряных и коралловых украшений, обрамлявших лицо.

В середине XX века люди пожилого возраста еще помнили вышитые по холсту и редкостные по красоте полотенцеобразные головные уборы *(тастар)*, утраченные столетием раньше.

До нашего времени в составе сценического и фольклорного женского костюма сохранился яркий головной убор из кораллов и серебра — *кашмау*. Его красная тканевая основа в виде плотно обхватывающего голову чепца с отверстием на затылке покрыта кораллами, вокруг отверстия и у лица пришиты монеты. Сзади спускается неширокая полоса ткани, украшенная цветными бусами, бисером, раковинами, бахромой. Убор застегивается ювелирной пряжкой (*каптырма*) с подвесками на цепочках. Украшением убора были также теменная подвеска, спускающаяся на лоб, и длинные подвески (*сулпы*), прикрепленные к уголкам убора у щек. Для вступающей в брак девушки пожилые женщины приносили немного кораллов или серебряных монет на *кашмау*. По другим местным обычаям *кашмау* дарил жених, но носить его женщина имела право лишь после рождения сына.

Женский костюм дополняло множество украшений: массивные нагрудники, наспинники, нагрудные перевязи, затылочные

Ювелирные застежки для одежды (каптырма)

тегеп яһағандар. Балдаҡ, йөҙөк, беләҙек, алҡа, һырға, сулпы, муйынса, яға сылбыры кеүек көмөш әйберҙәр ҙә таҡҡандар. Биҙәүестәр өсөн материалды уның тылсым көсөнә ышанып һайлағандар. Көмөш паклау-һаклау көсөнә эйә тип ышанғандар, уның ялтырауынан һәм сыңлауынан яман заттар ҡурҡып ҡаса тип уйлағандар, шуға күрә кейемдә матур итеп сыңлап торған көмөш сулпылар күп булған. Нығыраҡ сыңлаһын өсөн сулпыларҙы һәм тәңкәләрҙе сылбырға, бауға беркеткәндәр йәки ҡушарлап аҫҡандар. Башҡорт ҡыҙҙарын башта ишетәһең, шунан ғына күрәһең, тигән әйтем юҡтан ғына килеп сыҡмаған. Мәрйендәр иһә түл һәм байлыҡ килтерә, тип ышанғандар. Ғәжәйеп матур мәрйендәрҙе Көнсығыш баҙарҙарынан алып ҡайтып һатҡандар. Йола буйынса егет туй алдынан кәләшенә еләнлек тукыма менән бергә уны биҙәү өсөн бер ни тиклем мәрйен бүләк итергә тейеш булған.

XIX быуатта юғары ҡатлам башкорттар араһында киң таралған аҡыҡ ҡашлы йөҙөктәр

Ярым затлы таштарҙан аҡыҡ ныҡ таралған. Уны сулпыларға, сәскапҡа теккәндәр, йөҙөк-беләҙектәрҙе ҡашлағандар. Был йоланың тамырҙары аҡыкты бәхет ташы тип иҫәпләгән һәм кейем биҙәү өсөн ҡулланған Яҡын Көнсығыш һәм Урта Азия халыҡтарына барып тоташа.

Аяҡ кейемдәре лә төрлө булған: табан өлөшө йылҡы йәки һыйыр тиреһенән тегелгән ҡынйыраҡ, ҡунысы тубыҡҡа етеп торған йомшаҡ табанлы тула сарыҡ, тула ҡуныслы, ҡаты табанлы ҡата, кейеҙ ойоҡ, тула ойоҡ һәм башҡалар. Аяҡ кейемендәге туланы төрлө төҫтәге буй-буй биҙәктәр, күндән ҡырҡылған оҙонса ярымтүңәрәк йәки өсмөйөштәр, ҡатмарлы аппликация менән биҙәкләгәндәр. Байрам ҡаталарының күндән тегелгән башын рельефлы йөй, йөн суҡтар, мәрйен һәм мунсаҡтар, металл ҡаптырмалар һәм даға менән матурлағандар. Йәш ирҙәр һәм ҡатындар ҡара йәки башҡа төҫтәге күтәрмәле итек, ә өлкәндәр йомшаҡ ситек менән тәрән күн калуш кейгән.

украшения, накосники. Их изготавливали, нашивая на тканевую основу кораллы, бусы, монеты, ювелирные подвески, цепочки, бубенчики, раковины-ужовки, перламутровые пластины и пуговицы. Традиционным украшением были серебряные ювелирные изделия. Часть украшений носили постоянно, большинство сложных украшений было предназначено для торжественных случаев, праздников. В праздничных костюмах нагрудник сочетали с перевязью, ожерельем, бусами, наспинником. Подбор материалов для украшений был обусловлен верой в их магические свойства. Серебру приписывалась защитная, очистительная сила, его блеску и звону — способность отгонять злых духов, поэтому в костюме присутствовало немало шумящих подвесок из серебра. Не зря существовала пословица, что башкирскую женщину сначала можно услышать, затем увидеть. Считалось, что кораллы (*мэржэн, мэрйен*) обеспечивают плодовитость и богатство. Этот редкостный по красоте материал попадал на местные рынки с восточных базаров. По обычаю жених перед свадьбой должен был подарить невесте определенное количество кораллов для украшения еляна. Из полудрагоценных камней наибольшее распространение получил сердолик (*акык*). Его использовали в ожерельях, накосниках, вставляли в кольца и браслеты. Корни этой традиции связаны с Ближним Востоком и Средней Азией, где сердолик почитался как камень счастья. Оттуда же пошел обычай прикреплять к одежде сухую гвоздику; считалось, что ее запах отпугивает злых духов. Оберегом от дурного глаза являлись белые раковины-ужовки, или «каури» (*кортбаш*). Их добывали у берегов Индийского океана, а затем караванными торговыми путями поставляли в Европу и Азию. Довольно разнообразной была обувь: прикрывающие ступню меховые поршни (*кыгнйырак*), сохраняющие по форме выступы

Кольца с сердоликом (акык), престижные в высших сословиях башкир в XIX веке

Ҡәмәр өсөн айыл

Кейеменә ҡарап кемдең ниндәй ҡатламға ҡарағанын белеп булған. Ирҙәр кейемендә тирәсе якорь рәүешендәге осло башлы уҡалы бейек кәпәс түрәлек билдәһе булып торған. Дин әһелдәре аҡ сәллә менән буй биҙәкле ебәк сапан кейгән. Байҙар Урта Азия оҫталары эшләгән затлы ҡаптырмалы ҡәмәр — билғау быуған, йоҡа буҫтау, бәрхәт, атлас, Көнсығыш халыҡтарыныҡы шикелле тегелгән аяҡ кейеме, биҙәүестәр һатып алған.

Фабрика туҡымаларының күбәйеүе кейемдең традицион колоритын ҡырҡа үҙгәрткән. Йәш ҡатын-ҡыҙҙарҙың кейеме сағыу һәм төрлө төҫтә була башлаған. Күлдәктәрҙе, алъяпҡыстарҙы ҡыҙыл, йәшел, күк тауарҙан теккәндәр. Күлдәк итәктәренә тар ғына бала итәк, таҫма баҫҡандар. Күлдәк өҫтөнән ҡара йәки төҫлө тауарҙан тегелгән һәм көмөш тәңкә менән биҙәлгән уҡалы камзул кейгәндәр. Сәскә-үҫемлек биҙәге һалынған ҙур ҡыҙыл яулыҡтарҙы француз яулыҡ йәки фрүр яулыҡ тип йөрөткәндәр. Уларҙы ҡуш көйө һатып алғандар ҙа уртаға ҡырҡмайынса ҡушъяулыҡ йәки бөркәнсек итеп ябынғандар.

Башҡорттар тәбиғәт шарттары төрлө булған ҙур территорияла йәшәгәнлектән, төбәгенә ҡарап милли кейем ныҡ айырылған. Башҡортостандың көньяҡ һәм көнсығыш райондарында боронғо малсылыҡ традициялары оҙаҡ ваҡыт һаҡланған. Ғәмәлдә, XIX быуаттың аҙаҡтарына тиклем ирҙәр ҡайыш билбау йәки йөн ҡушаҡ таҡҡан, ҡулдан һуғылған туҡыманан тегелгән сәкмән, тире бүрек, кәпәс, кейеҙ ҡалпаҡ, тула ойоҡ менән күн аяҡ кейеме кейгән. Бына ошондай үҙенсәлекле кейемдә башҡорт яугирҙәре Рәсәй ғәскәре составында 1812 йылғы Ватан һуғышында һәм башҡа һуғыштарҙа ҡатнашҡан. Башҡортостандың көньяҡ-көнбайышында башҡорт ҡатын-ҡыҙҙарының байрам кейемендә билләп һәм итәге ҡыялап тегелгән, тәңкә һәм уҡа менән мул итеп биҙәлгән елән, ҡашмау, оҙонса түңәрәк рәүешендәге һаҡал иң мөһим урын алып торған. Кейемдең итәгенә тәңкәләр һибеп тегелгән. Артҡы яҡтан тәңкәне

снятой с ног животного шкуры (камуса); сапоги *(сарык)* на мягкой подошве, с суконными голенищами до колен; башмаки (*ката*) на твердой подошве, с суконным верхом; валяные или суконные чулки (*кейез ойок, тула ойок*) и другие. Сукно на обуви декорировали цветными полосками, кожаными полуовалами и треугольниками, сложным аппликационным орнаментом. Кожаный низ праздничных *ката* украшали рельефной строчкой, шерстяными кисточками, кораллами и бусами, металлическими заклепками и подковками. Распространенной обувью молодых мужчин и женщин были также черные или цветные сапоги (*ишек*) на каблуке, пожилых — мягкие сапожки (*ситек*) и кожаные глубокие калоши (*калуш*).

Некоторые предметы костюма имели сословную принадлежность. В мужском костюме знаком административной власти была высокая островерхая шапка с якореобразными полями, украшенная галуном. Белую чалму и полосатый шелковый *чапан* носило духовенство. Именитые люди приобретали ковровые пояса (*кэмэр*), украшенные ювелирными пряжками и накладками, покупали тонкие сукна, бархат, атлас, восточную обувь, ювелирные украшения.

Появление фабричных материалов радикально изменило традиционный колорит одежды. Костюм молодых женщин стал ярок и многоцветен. Подол платьев стали украшать узкими оборками, тесьмой, лентами. На платье надевали черный или цветной камзол с позументом и монетами. Появились большие красные платки с цветочно-растительным орнаментом (*француз яулык, флур яулык*). Их часто покупали по два и, не разрезая, набрасывали на голову в виде покрывала (*беркэнсек, кушъяулык*).

Башкирская народная одежда имела яркие территориальные особенности, так как башкиры расселены на довольно большом пространстве с различными природными условиями.

Пряжка для мужского пояса (кэмэр)

яға уйымын уратып, билдә тығыҙ рәт итеп теккәндәр, уртала ҙур булмаған урынды буш ҡалдырғандар, бында ҡашмауҙың арҡа өлөшө йәки сәскап төшөп торған. Сейә төҫөндәге, көрән, йәшел, ҡуйы күк бәрхәттән тегелгән еләндәр айырыуса ҡупшы булған. Алтын ялатылған түңәрәк төймәләр (сәҙәф тип тә йөрөткәндәр), мәрйен һәм кескәй ҡыңғырауҙар менән ҡаймаланған түшелдерек бигерәк тә айырылып торған. Биҙәүестең урта төшөнә аҡыҡ, төҫлө быяла йәки фәйрүзә ҡашлы медальондар беркетелгән. Көньяҡ-көнсығыш төбәктә еләнде ҡара тукыманан теккәндәр һәм сабыуын, еӊ осон, итәген бер нисә рәт итеп ҡыҙыл, йәшел, күк, һары тауарҙан буй һалып һәм уҡалап биҙәгәндәр, ебәк менән сигеп, сәйлән һәм мәрйен теҙеп ҡояш биҙәк һалғандар. Улар ҡалҡыу биҙәкле еҙ тәңкәләр, көмөш аҡсалар менән аралашҡан. Суҡлы уҡа яурынсалар йәки сигелгән иңсәләр өҫкө кейемде матурлап үҙенсәлек биреп торған. Билде артта ике яҡтан уҡалы бөйөрсә (бөйөрлөк), бер рәт тәңкә йәки суктар менән билләгәндәр, уртаға сәйләндән, аҡыктан һәм ҡортбаштан ҡояш биҙәк һалғандар. Арҡаның өҫкө өлөшөнә дуғаланып аҫылынып торорлоҡ итеп төҫлө ептәр, сылбырҙар, ҡайһы берҙә ҡаҙ өпрәйе беркетелгән. Елән өҫтөнән яурынға йоҡа туланан тегелгән аҡ сәкмән ябынғандар. Уның ситтәре ҡыҙыл йәки йәшел буҫтау менән ҡаймаланған һәм аппликация менән биҙәлгән. Кейем биҙәгәндә ҡуҫҡар биҙәккә, өсмөйөшлө бетеүҙәргә, ҡояш һәм йондоҙ биҙәккә өҫтөнлөк бирелгән. Көньяҡ-көнсығыш төбәктә мәрйен биҙәүестәр бигерәк тә күп булған. Бында үрелгән мәрйен муйынсаҡ таҡкандар, елкәлек менән сәсбау ҙа мәрйендән булған. Түшкә таға торған биҙәүестәр араһында көньяҡ-көнсығыш төбәк ҡатын-ҡыҙҙарының селтәре иң ауыры. Уның өҫкө өлөшөнә епкә теҙелгән мәрйен түңәрәкләп йәки балыҡ тәңкәһенә оҡшатып ярымтүңәрәкләп баҫылған, биҙәкле бер нисә еҙ тәңкә, сулпылар һәм мәрүәт пластиналар беркетелгән. Төймә менән эләктерелгән түңәрәк яға тәңкә һәм сылбырҙар менән

Ҡатын-ҡыҙҙарҙың ҡуҫҡарлы сарығы

На юго-западе Башкирии наиболее яркими предметами в праздничном костюме башкирок являлись приталенный и расклешенный, обильно украшенный монетами и позументом *елян*, головной убор *(кашмау)* и полуовальный нагрудник *(сакал)*. На подоле одежды монеты были нашиты вразброс. На спинке их располагали тесными рядами у ворота, вдоль пройм и на талии, оставляя свободным небольшое окошко по центру; эта часть прикрывалась наспинной полосой *кашмау* или наспинником *(сэскап)*. Особо выделялся нагрудник, обрамленный по овалу кораллами, позолоченными шаровидными пуговицами (*тоймэ, сэзэф*) и бубенчиками.

В юго-восточном регионе *еляны* чаще шили из черных тканей и украшали вдоль пол, по низу рукавов и по подолу в несколько рядов полосами красного, зеленого, синего, желтого материала и позументом. За широкой обшивкой размещались вышитые шелком и бисером или выложенные кораллами солярные узоры. Специфической особенностью верхней одежды были «эполеты» (*яурынса*) — плечевые нашивки из позумента с бахромой или вышитые наплечники. Линию талии на спинке отмечали с двух сторон отрезки позумента (*бойорсэ, бойорлок*), ряд монет (*кор*) или кисточки, в центре — выложенные бисером, сердоликом и кораллами солнышки. Одновременно с *еляном* носили белый из тонкого сукна *сэкмэн*, который набрасывали на плечи.

В орнаменте одежды отдавалось предпочтение роговидным узорам — *кускарам*, треугольникам-амулетам, солнечным дискам, звездам.

Юго-восточный регион особенно изобиловал коралловыми украшениями. Здесь носили плетеные коралловые ожерелья (*мэрйен, муйынсук*), затылочные украшения (*елкэлек*), косные подвески (*сэсбау*). Из всех нагрудных украшений юго-восточный *селтэр* был самым массивным. В его верхней части низками

Женская обувь (сарык) с аппликацией

айырылып торған. Биленә бер рәт тәңкә баҫылған, унының аҫтына ҡыҙыл туҡыма ерлеккә мәрйен селтәр тегелгән. Селтәрҙең ситтәре осона тәңкә тағылған мәрйен суктар менән тамамланған.

Стиле буйынса бик тотанаҡлы көньяҡ-көнсығыш костюмында буй-һынды йәшереп торған кейем (халат, шәл) аҫтында биҙәүестәр күҙгә бәрелеп бармаған. Түшелдеректе күлдәккә елән сабыуы асылып киткәндә саҡ-саҡ ҡына күренеп ҡалырлыҡ итеп кейгәндәр. Был боронғо түшелдеректәрҙең биҙәүес булыуҙан бигерәк һаҡлаусы әһәмиәте хаҡында һөйләй. Ҡатындарҙың бәпәй табырлыҡ йәштә генә түшелдерек кейеүе һәм артабан уны ҡыҙҙарына ҡалдырыуы бер ҙә осраҡлы түгел.

Ҡатын-ҡыҙ сарығының ҡуҫкар баҫылған ҡуныcы

Урал аръяғының көнсығышында йәшәгән Ҡурған башҡорттарының кейеме сағыу үҙенсәлеге менән айырылып тора. Йәшерәк ҡатын-ҡыҙҙар итәге һәмең остары тамбурлап һәм иҫәпле сигеү ысулы менән биҙәлгән күлдәктәр кейгән. Ҡайһы берҙә күлдәк итәгенә киң буй итеп ҡорама биҙәк баҫылған. Билле һәм ҡәҙимге оҙон ғына (янбашҡа төшөп торған) камзулдарҙың сабыуы һәм итәге уҡа, берәм-һәрәм тәңкәләр менән биҙәлгән, XX быуатта ярым ай рәүешендә уйылған кеҫәләрен уратып төрлө төҫтәге үҫемлек биҙәк сиккәндәр. XX быуаттың уртаһында ҡатын-ҡыҙҙарҙың байрам кейеменә сигеүле алъяпҡыс өҫтәлгән. Ирҙәрҙең туй кейеме — күлдәк, киң билбау, түбәтәй ҙә сигеүле булған.

Ҡурған башҡорттарының кейемендә, айырыуса XX быуатта, ҡыҙыл төҫ өҫтөнлөк алған (боронғо кейем аҡһылыраҡ булған). Ҡатын-ҡыҙ һәм ирҙәр күлдәктәрен, билбауҙы ҡыҙыл йәки сейә төҫөндәге сатиндан, ҡайһы берҙә ситсанан да теккәндәр. Ергә тейә яҙып торған ҙур ҡушъяулыҡтар ҙа ҡыҙыл булған. Унең мәрйен селтәрле һәм тәңкәле һаҡалы (эйәксене) булған, унан түшкә ишелгән суҡлы бауҙар йәки сигелгән дүрткел туҡыма һәленеп торған. Эйәксенгә ҡолаҡ тирәһенән ваҡ мәрйен, сәйлән һәм ҡәнәфер емешенән яһалған ҡолаҡсуҡ беркетелгән. Ҡушъяулыҡтың ситенә элмә сигеү

кораллов выкладывались концентрические круги или напоминающие рыбью чешую полукружья, прикреплялось несколько выпуклых узорных блях, подвесок (*сулпы*) или перламутровых пластинок.

В строгом по стилю юго-восточном костюме со множеством ниспадающих, как бы маскирующих фигуру одежд (халатов, шалей) украшения не демонстрировались явно. Нагрудник надевали на платье под халат таким образом, что распахнутые полы приоткрывали только часть роскошного украшения. Это говорит не столько о декоративном, сколько об охранном значении старинных нагрудников. Не случайно они присутствовали в костюме женщин фертильного (детородного) возраста, а затем переходили к дочерям.

Яркой самобытностью отличался костюм восточной группы зауральских башкир — населения современной Курганской области. Молодые башкирки носили платья, вышитые по подолу и концам рукавов тамбурной или счетной вышивкой; иногда на подоле широкой полосой располагался аппликационный узор. Приталенные, довольно длинные (до бедер) безрукавные камзолы были украшены вдоль пол и подола позументом и одиночными монетками; в XX веке вокруг прорезанных полумесяцем карманов стали выстрачивать разноцветный орнамент, близкий к растительному. К середине XX века женский праздничный наряд дополнил вышитый фартук (*альяпкыс*). Вышивалась также мужская свадебная одежда: рубаха, широкий кушак, тюбетейка.

Заготовка для женской обуви (сарык) с аппликацией

В одежде курганских башкир доминировал красный цвет, особенно в XX веке (старинная одежда была более светлой). Из красного и вишневого сатина, иногда ситца шили платья, рубахи, кушаки. Красным было огромное головное покрывало (*кушъяузык*), ниспадавшее почти до земли. Оно имело

йәки иҫәпле сигеү менән биҙәлгән ҡарағусҡыл туҡыма буйлатып тегелгән. Ҡушъяулыҡ аҫтынан маңлайҙы ҡаплап ҡыя бөкләнгән ҡыҙыл яулыҡ сөйгәндәр.

Ҡурған башҡорттарында ҡатын-ҡыҙҙарҙың байрам кейемендә трапеция рәүешендәге түшелдерек — яға төп биҙәүес булып торған. Ул ваҡ кәрәҙле мәрйен селтәр өҫтөнә беркетелгән тәңкәләр һәм оҙон булып һәленеп торған мәрйен сасаҡтарҙан ғибәрәт. Борон түшелдерек менән бергә арҡаға иңһәлек тә кейгәндәр. Был ҡатмарлы биҙәүестең алғы һәм артҡы өлөштәре мәрйен селтәрҙәрҙән торған иңсә менән тоташтырылған. Ҡушъяулыҡ аҫтында күренмәгән иңһәлек XIX быуатта уҡ һирәк осрай. Түшелдерек менән иңһәлек элек таҫтар, һарауыс һәм бейек баш кейеме кәләпүштән торған икенсе төрлө байрам костюмы менән бергә кейелгән булған. Әммә улар XIX быуаттың икенсе яртыһында уҡ юғалған.

Алмиҙеү — ҡатын ҡыҙҙарҙың түшкә таға торған биҙәүесе

Башҡортостандың төньяҡ-көнсығышында сигеүле кейем ҡулдан һуғылған биҙәкле туҡымалар менән матур яраша. Был төбәктә ҡатын-ҡыҙҙар кейеменә балыҡ тәңкәһе кеүек итеп ваҡ аҡса, биҙәкле металл тәңкәләр, мәрүәт һәм төҫлө төймәләр тегелгән муйынса хас. Ҡушъяулыҡ аҫтынан ынйы, сәйлән менән сигелгән, йылтырауыҡтар, тәңкәләр менән биҙәлгән бәләкәй ҡалпаҡ кейгәндәр йәки сасаҡлы ҡаш уҡа бәйләгәндәр. Ирҙәрҙең туй кейеме сүпләм биҙәк һалып һуғылған буйлы ыштандан һәм сигеүле киндер йәки сатин күлдәктән торған. Уларҙы ҡыҙ кейәүенә туй бүләге итеп әҙерләгән. Бер үк ваҡытта үҙенә лә күлдәк сиккән. Аҫҡы өлөшө фабрика туҡымаһынан (ул сигеү өсөн ерлек булып хеҙмәт иткән), өҫтө ҡулдан һуғылған туҡыманан тегелгән боронғо күлдәктәр әлегәсә һаҡланып ҡалған. Буй йәки шаҡмаҡ эсенә урынлаштырып һуғылған сәскә биҙәктәр күлдәктең еңен, ҡайһы берҙә түшен дә биҙәгән. Бындай күлдәктәрҙе тар ғына уҡа ҡайма һалынған бәрхәт камзул менән кейгәндәр. XX быуатта байрамға селтәр йәки тамбур менән сигелгән алъяпҡыстар ҙа таҡҡандар.

подбородник (*хакал, эйэксен*) с коралловой сеточкой и монетками; от него на грудь спускались плетеные шнурки с кисточками или вышитый прямоугольник ткани. По краям подбородника около ушей были прикреплены кисти (*колакха сук*) из мелких кораллов, бисера, плодов гвоздики. По краю покрывала пришивалась темная полоска ткани с вышивкой тамбуром или счетной гладью. Под покрывалом, прикрывая лоб, носили свернутый косынкой красный платочек (*хынар яузык*).

Главным украшением праздничного женского костюма курганских башкир являлся трапециевидный нагрудник *(яга)* с длинной коралловой бахромой и множеством монет. В старину вместе с нагрудником носили наспинник (*инхэлек*); части этого сложного нагрудно-наспинного украшения соединялись наплечниками с коралловой сеткой. Наспинник, незаметный под покрывалом, стал редкостью еще в XIX веке. Нагрудно-наспинный комплекс (своего рода попона) дополнял прежде иной вариант праздничной одежды, в составе которого были вышитые *тастар* и *хараус*, а также высокий головной убор *кэлэпуш*, исчезнувшие уже во второй половине XIX века.

Нагрудное украшение (изеу)

На северо-востоке Башкирии вышитая одежда гармонично сочеталась с узорной домотканиной. Характерным для этой территории предметом женской одежды был нагрудник *(муйынса)*, чешуеобразно зашитый мелкими монетами, металлическими орнаментированными жетонами, перламутровыми и цветными пуговицами. С *кушъяулыком* носили небольшой, вышитый жемчугом, бисером, блестками, украшенный монетками колпачок (*бэлэкэй калпак*) или позументную повязку с бахромой (*каш ука*).

Мужской свадебный костюм состоял из полосатых штанов с браным узором (*кейеу ыштан*) и полотняной или сатиновой

Башҡортостандың төньяғында һәм үҙәктә, биҙәкләп һуғыу ныҡ үҫешкән төбәктәрҙә, ҡулдан һуғылған туҡыманан тегелгән туй кейеме бик таралған булған. Бында ҙур ҡушъяулыҡтар һәм тығыҙ итеп яһалған һаҡалдар булмаған. Бәләкәй генә шәл һәм тәңкә муйынса, һырға биҙәкле еңде һәм билдән өҫкә киң әберкәләр һалынған һынды ҡапламай. Һуҡкан сакта уҡ туҡыманы тегеләсәк күлдәкте күҙ уңында тотоп биҙәкләгәндәр: ең өсөн буй, итәк менән әберкәләргә билдәле бер аралыкта киң арҡыры биҙәк һалына, туҡыманың төп өлөшө өсөн һирәк кенә өйкөм сәскә биҙәк һуғыла. Ерлек бер генә төҫтә (һары, ҡуйы һары, ҡыҙыл) йәки ҡыҙыл (һирәгерәк күк) төҫ өҫтөнлөк алған сатраш биҙәкле булған. Байрам кейемдәренә һуғылған туҡыманан тегелгән алъяпҡыс та инә. Ул эре биҙәктәре һәм ҡыҫым рәүешендәге ҡаймаһы менән айырылып тора. Ҡайһы бер ауылдарҙа кейәү ҙә ҡулдан һуғылған туҡыманан тегелгән кейем кейгән.

XX быуаттың урталарында, кейем өсөн туҡыма һуҡмай башлағандан һуң, Башҡортостандың төньяҡ райондарында кейемде сигеп биҙәү беренсе урынға сыға. Биҙәктә ҡара, көрән, ҡарағусҡыл күк ерлеккә тамбур менән сигелгән сәскә-үҫемлек орнаменты өҫтөнлөк ала. Япраҡлы, сәскәле, гөлләмәле һабаҡтарҙан торған ҡатмарлы композициялар күлдәктең еңен, әберкәләрен, алъяпҡыстың түшен һәм итәген, ирҙәрҙең туй күлдәгенең еңен һәм түшен йәмләп торған. Ғәҙәттә, биҙәк ҡабатланмаған. XX быуаттың 70-се йылдары урталарына кейемде сигеү менән мауығыу үтте. 80-се йылдарҙа фольклор коллективтары барлыҡҡа килгәс, башҡорттарҙың милли кейеменә иғтибар артты. Музейҙарҙа һаҡланған боронғо кейемдәр этник традицияларҙы һәм бик күп быуын халыҡ оҫталарының тәжрибәһен бергә ҡушкан биҙәү-ҡулланма сәнғәтенең сағыу һәм күп яҡлы даирәһен күҙ алдына килтерергә мөмкинлек бирә.

Ирҙәр еләненең сигеүле өлөшө

рубахи, вышитой тамбуром. Этот комплект девушка готовила как подарок к свадьбе. В XX веке праздничным стал вышитый перевитью или тамбуром фартук.

На севере и в центральных районах Башкирии, в зоне развитого узорного ткачества, был популярен женский свадебный наряд из домотканины. Небольшой платок или полушалок и ожерелье из монет (*муйынса, сырга*) оставляли открытыми узорчатые рукава и стан с широкой оборкой, пришитой выше талии. При изготовлении ткани узоры компоновали в соответствии с предстоящим раскроем: для рукавов — продольными линиями, для юбки и оборки — поперечными широкими полосами через определенные промежутки; основное полотно покрывали редкими розетками. В праздничный комплект входил тканый передник. Его декор выделялся не только более крупными деталями, но и рамочной каймой. В некоторых аулах одежду из домотканины (рубаху, штаны) надевал и жених.

Так как к середине XX века одежду перестали ткать, на первое место в украшении костюма в северных районах Башкирии выдвинулась вышивка. В декоре преобладал тамбурный цветочно-растительный орнамент на темном (черном, коричневом, темно-синем) фоне. Сложные композиции из побегов с листьями, цветами, бутонами занимали рукава и оборки платья, грудку и подол передника, рукава и грудку мужских свадебных рубах. Орнамент обычно не повторялся. К середине 70-х годов увлечение вышивкой на одежде прошло. Интерес к национальной одежде башкир возродился в 80-е годы XX века с появлением фольклорных коллективов.

Сохранившиеся в музеях предметы старинной одежды позволяют представить особую, яркую и многогранную, область декоративного творчества, соединившую этнические традиции и опыт многих поколений народных мастериц.

Фрагмент мужского еляна

Затлы тауарға ука һалып тегелгән елән менән кәмәр атаклы башҡорт ирҙәренең байрам кейеме булған.
Ирҙәр ҡалпағы

Мужской елян из дорогой ткани с позументом и ковровый пояс (кэмэр) были парадной одеждой именитых башкир.
Мужской головной убор (калпак)

Ирзәр баш кейеме — колаксын

Мужской головной убор (колаксын)

Ҡояш биҙәк сигелгән ҡатын-ҡыҙҙар еләне менән ҡашмау. Башҡортостандың көньяҡ райондары

Женский елян с вышитыми солярными узорами, головной убор (кашмау). Южные районы Башкирии

Тәңкә, сәйлән һәм һиҙәптәр менән биҙәлгән сигеүле елән

Женский елян с вышитыми солярными узорами

Ирҙәр өсөн бәрхәттән тегелгән сигеүле елән. Көньяк-көнсығыш райондар

Бархатный мужской елян с вышивкой. Юго-восточные районы Башкирии

Ҡатын-ҡыҙҙар өсөн уҡалап, көмөш еп менән йүрмәләп биҙәлгән елән (машина тегеһе). Көньяҡ-көнбайыш районлар

Женский елян с позументом, серебряными нашивками и узором (машинная строчка). Юго-западные районы Башкирии

Малсылыҡ менән шөғөлләнгән көньяҡ башҡорттарында ҡатын-ҡыҙҙар кейеме. XIX быуат аҙағы — XX быуат башы

Женский костюм южных башкир-скотоводов. Конец XIX – начало XX века

Малсылык менән шөғөлләнгән көньяк башкорттарында ирҙәр кейеме. XIX быуат аҙағы – XX быуат башы

Мужской костюм южных башкир-скотоводов. Конец XIX – начало XX века

Ак сәкмән. Кәләштең туй кейемдәре иҫәбенә ингән

Белый чекмень (секмен) входил в свадебный костюм невесты

Сигеүле бейәләй менән ҡулъяулыҡ — кәләштең кейәүгә туй бүләге

Вышитые рукавицы и платок жениха – свадебные подарки невесты

Көнсығыш башкорттарының катын-кыззар кейеме: корама биҙәк баҫылған күлдәк, камзул, яға, кушъяулык

Женский костюм восточных башкир: платье с аппликацией, камзол, нагрудное украшение (яга), головное покрывало (кушъяулык)

Көнсығыш башҡорт ирҙәренең билмаулы күлдәге

Мужская рубаха с поясом билмау восточных башкир

Йәш килендең байрам кейеме: сигеүле күлдәк менән алъяпкыс, эйәксене менән кушъяулык, калпак. XX быуат урталары. Башкортостандың төньяк-көнсығыш районлары

Праздничный костюм молодой замужней башкирки (килен): вышитые платье и фартук, головное покрывало (кушъяулык) с подбородником, колпачок. Середина XX века. Северо-восточные районы Башкирии

Төньяк-көнсығыш төбәк башкорттарының байрам кейеме. XX быуат урталары

Праздничная одежда северо-восточных башкир. Середина XX века

Элмә сигеүле алъяпкыс.
Башкортостандың төньяк-көнсығыш районлары

Вышитые тамбуром праздничные фартуки. Северо-восточные районы Башкирии

Ирҙәр өсөн ҡулдан һуғылған күлдәк. Күтәреп һуғылған биҙәкле һәм яғаһы сигеүле боронғо кейемдең бындай үрнәге һирәк осрай

Мужская домотканая рубаха со счетной вышивкой. Редкий образец старинной белой одежды с красным браным орнаментом

Ирҙәрҙең әлмә сигеүле күлдәге

Мужская рубаха с вышивкой тамбуром

Ҡулдан һуғылған туҡыманан тегелгән күлдәк изеү һәм яға сылбыры менән биҙәлгән. Башҡортостандың төньяҡ-көнбайыш райондары

Тканое платье с нагрудными украшениями (изеу и яка сылбыры). Северо-западные районы Башкирии

Ҡулдан һуғылған биҙәкле туҡыманан тегелгән күлдәк менән алъяпҡыс — төньяҡ-көнбайыш башҡорттарының туй кейеме. XIX быуат аҙағы — XX быуат башы

Платье и фартук из узорной домотканины — свадебный наряд северо-западных башкир. Конец XIX — начало XX века

Селтәрләп сигелгән алъяпкыс. XIX быуат аҙағы — XX быуат башы. Башкортостандың төньяк-көнсығыш районы

Фартук с вышивкой по разреженной ткани. Конец XIX – начало XX века. Северо-восточные районы Башкирии

Элмә сигеүле алъяпкыс

Фартук с тамбурной вышивкой

Нагышланган алъяпкыс

Фартук со счетной вышивкой

Биҙәкләп һуғылған киндер алъяпҡыс

Фартук из холста с ткаными узорами

Катын-кыҙҙар кейеме: кулдан һуғылған тукыманан тегелгән күлдәк, бәрхәт камзул, көмөш биҙәүестәр. Башкортостандың үҙәк райондары

Женский костюм из центральных районов Башкирии: платье из домотканины, бархатный камзол, серебряные украшения

Йәш килендең байрам кейеме: сигеүле күлдәк, камзул, яға, кушъяулыҡ, ҡалпаҡ. Башҡортостандың көнсығыш райондары

Праздничный костюм молодой женщины: вышитое платье, камзол, нагрудное украшение (яга), головное покрывало (кушъяулык), колпачок. Восточные районы Башкирии

Катын-кыҙҙар күлдәге

Женское платье

Элмә сигеүле алъяпҡыс

Фартук с тамбурной вышивкой

Өҫ яғы кулдан һуғылған биҙәкле туҡыманан, итәге сатинға элмә сигеүле буй һалып тегелгән байрам күлдәге. Башҡортостандың төньяҡ-көнсығыш райондары

Праздничное платье из узорной домотканины (верх) и сатина (низ) с полосой тамбурной вышивки. Северо-восточные районы Башкирии

Катын-кыҙҙар күлдәге

Женское платье

Сигеүле түшелдеректәр

Тряпичные нагрудники (тушелдэрэк)

Сигеүле түшелдеректәр

Нагрудные повязки (тушелдэрэк) с вышивкой

Катын-кыҙҙарҙың каптырма һәм яға сылбыры менән биҙәлгән камзулы

Женский камзол с пряжкой и шейное украшение (яка сылбыры)

Кашмау. Көмөш, мәрйен

Женский головной убор кашмау. Серебро, кораллы

Көмөш еп һәм сәйлән менән сигелгән бәләкәй калпактар

Женские колпачки (белекей калпак), вышитые серебряной нитью и бисером

Балалар түбәтәйҙәре сәйлән, мәрйен һәм ҡортбаш менән биҙәлгән

Детские тюбетейки украшались бисером, кораллами, раковинами «каури» (кортбаш)

Төньяк райондарҙа яулыҡ аҫтынан сәйлән һәм ынйы менән сигелгән ҡалпаҡ кейгәндәр

В северных районах под платком носили колпачки (калфак). Бисер, жемчуг, монеты

Ҡатын-ҡыҙҙар өсөн бәрхәт ҡалпаҡ. Көмөш еп, тәңкә, сиратылған сым

Бархатные женские колпачки. Вышивка серебряной нитью, монеты, крученая проволочка

Киндер тукыманы сигеп эшләнгән һарауыстар — катын-кыҙҙарҙың бик боронҕо баш бәйләмесе

Вышитые по холсту налобные повязки хараус относятся к реликтовым головным уборам

Һуғылған туҡыманан тегелгән кейәү ыштаны – кәләш бүләге. Башҡортостандың төньяҡ райондары. XX быуат башы

Жениховские штаны – подарок невесты. Северные районы Башкирии. Начало XX века

Ирҙәр өсөн элмә сигеүле күлдәк — кәләш бүләге. XX быуат аҙағы

Вышитая тамбуром мужская рубаха. Конец XX века

Балалар өсөн ҡусҡарлы сарыҡ

Детская обувь (сарык) с аппликацией

Ҡурған башҡорттарында ҡатын-ҡыҙҙарҙың байрам ҡатаһы

Праздничная женская обувь (ката) курганских башкир

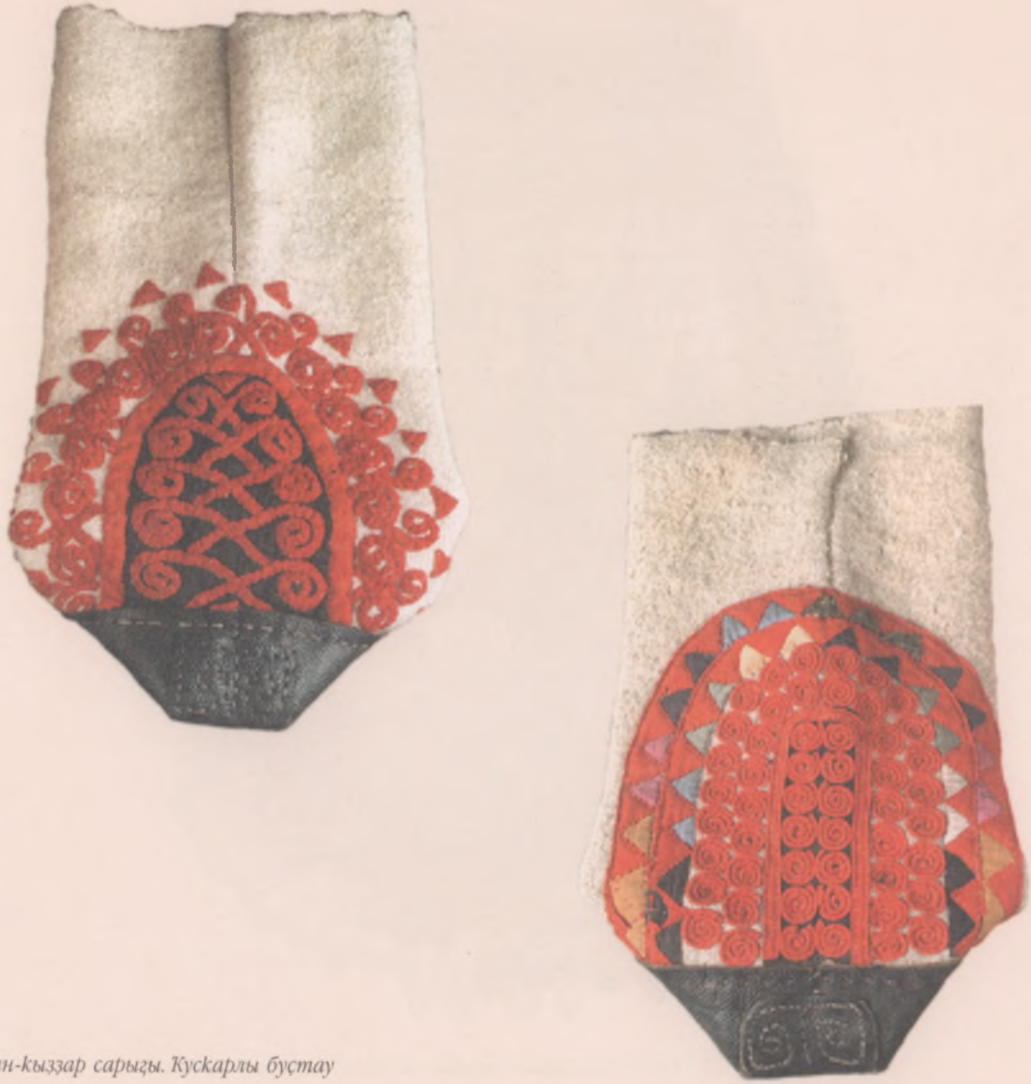

Ҡатын-ҡыҙҙар сарығы. Ҡуҫҡарлы буҫтау

Женская обувь (сарык). Аппликация на сукне

Һакал. Башҡортостандың көньяҡ-көнбайыш райондары

Нагрудное украшение (сакал). Юго-западные районы Башкирии

Һакал

Нагрудное украшение (сакал)

Яға-иңһәлек XIX быуатта көнсығыш башкорттарында киң таралған

Нагрудно-наспинный комплекс, традиционный для восточных башкир в XIX веке

Һакал. Башҡортостандың таулы төбәктәре

Нагрудное украшение (хакал) из горных районов Башкирии

*Селтәр. Башҡортостандың көньяҡ-көнсығыш районд**а**ры*

Нагрудное украшение (сэлтер). Юго-восточные районы Башкирии

Муйынса. Башkортостандың төньяk-көнсығыш районддары

Нагрудное украшение (муйынса)

Яга. Көнсыгыш төбәк

Нагрудные украшения (яга) из восточных районов

Хәситә йәки дәүәт — өлкән ҡатындарҙың биҙәүесе булған. Ул һул яурын аша түшкә һалынған. Тәңкә, ҡаш, мунсаҡ баҫып биҙәлгән һәм күҙ тейеүҙән һаҡлаған

Перевязь (хэситэ, деуэт) — нагрудное украшение пожилых женщин. Повязывалось через левое плечо. Нашивки из монет, ювелирных блях, бусин служили оберегом

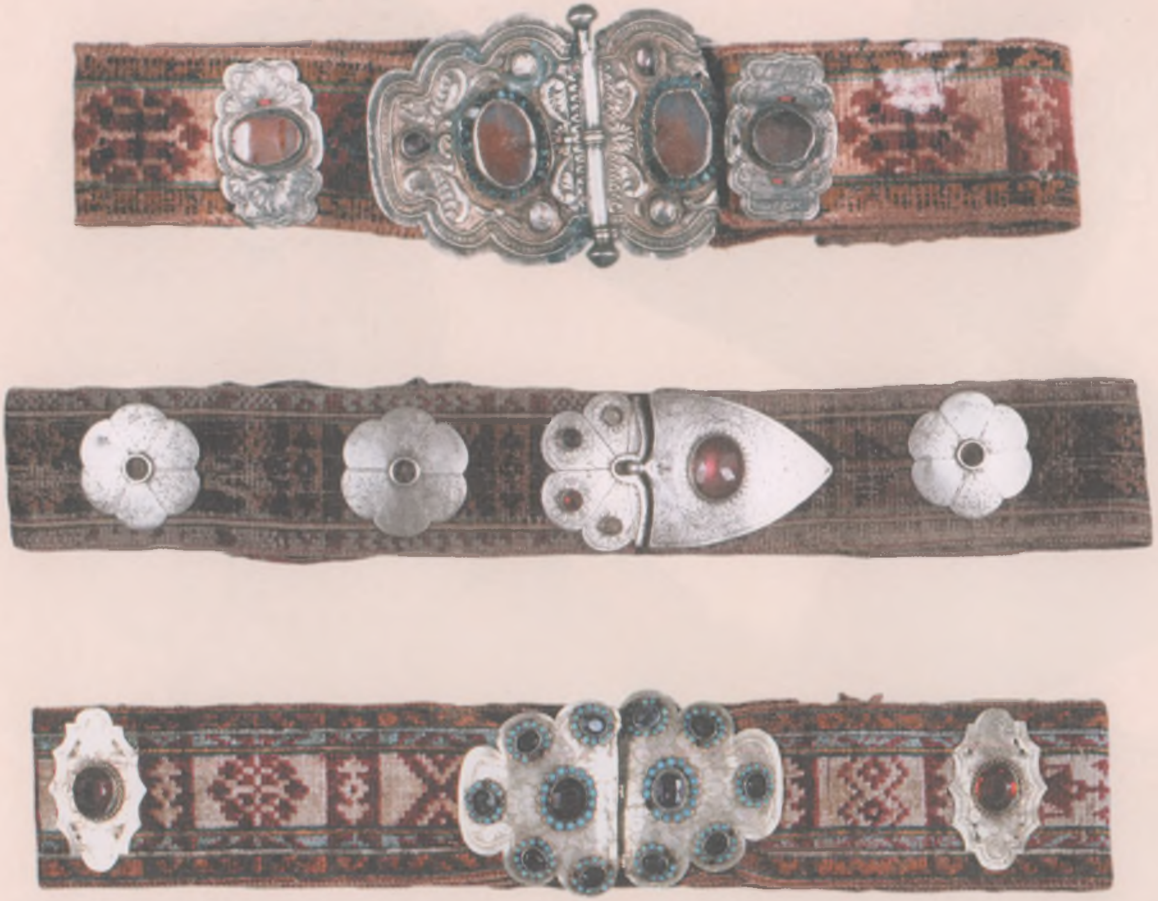

Ҡаптырма һәм ҡаштар менән биҙәлгән ҡәмәрҙәр

Ковровые пояса (кэмэр) с ювелирными накладками и застежками

Сәс сулпылары

Ювелирные подвески (сулпы)

Сулпылар

Ювелирные подвески (сулпы)

Көмөш сулпылар толомға йәки кейемгә тағылған

Серебряные подвески (сулпы) для украшения кос или нашивки на одежду

Төслө быяла йәки фәйрүзә кашлы күшбеләзектәр

Составные браслеты со вставками из цветного стекла и бирюзы

Яҫы көмөш беләҙектәрҙе сакып һәм сылтыр тәңкә менән биҙәгәндәр

Пластинчатые серебряные браслеты часто украшались насечкой и шумящими подвесками

Орнаментлы яҫы беләҙектәр – башҡорттарҙың иң яратҡан биҙәүестәренең береһе

Пластинчатые браслеты с орнаментом – один из самых популярных видов украшений у башкир

Мәрйен мунсак

Ожерелье из кораллов

Тәңкәле һырға

Ожерелье из монет

Көмөш йөҙөктәр

Серебряные кольца (йозок)

Акыҡ ҡашлы йөҙөктәр.
Фәйрүзә төҫлө зәңгәр ҡашлы йәки биҙәгенә изге теләк яҙылған йөҙөктәрҙе яратып кейгәндәр

Кольца с сердоликом (акык).
Особо ценились кольца с голубыми вставками (под бирюзу) и благопожеланиями, включенными в орнамент

Йөкмәткеһе

ОРНАМЕНТ. *Никонорова Е. Е.* 5
СИГЕҮ. *Никонорова Е. Е.* 33
ТАМБУР 36
ИҪӘПЛӘП СИГЕҮ 64
БИҘӘКЛЕ ТУҠЫМАЛАР. *Шитова С. Н.* 95
БАЛАҪТАР. *Шитова С. Н.* 143
КЕЙЕҘ. *Шитова С. Н.* 165
МУЗЫКА ҠОРАЛДАРЫ. *Әхәтова Ф. Ғ.* 183
МЕТАЛЛ. КҮН. АҒАС. *Шитова С. Н.* 197
МЕТАЛЛ 202
КҮН 220
АҒАС 234
МИЛЛИ КЕЙЕМ ҺӘМ БИҘӘҮЕСТӘР.
Шитова С. Н., Никонорова Е. Е. 269

Содержание

ОРНАМЕНТ. *Никонорова Е. Е.* 5
ВЫШИВКА. *Никонорова Е. Е.* 33
ТАМБУР 33
СЧЕТНЫЕ ВЫШИВКИ 64
УЗОРНЫЕ ТКАНИ. *Шитова С. Н.* 95
КОВРЫ. *Шитова С. Н.* 143
ВОЙЛОКИ. *Шитова С. Н.* 165
МУЗЫКАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ. *Ахатова Ф. Г.* 183
МЕТАЛЛ. КОЖА. ДЕРЕВО. *Шитова С. Н.* 197
МЕТАЛЛ 202
КОЖА 220
ДЕРЕВО 234
НАРОДНАЯ ОДЕЖДА И УКРАШЕНИЯ.
Шитова С. Н., Никонорова Е. Е. 269

Научно-популярное издание

БАШКИРСКОЕ НАРОДНОЕ ИСКУССТВО

Шитова Светлана Николаевна
Никонорова Елена Евгеньевна
Ахатова Фарида Габдулхаевна

Редакторы *К.Абрамичева, М.Буракаева*
Технический редактор *Е.Моисеева*
Корректоры *М.Аминова, М.Мухаметьянова, Т.Казимова*

Изд. лиц. № 03559 от 19.12.2000. Подписано в печать 20.05.2002.
Формат бумаги 60x90 $^{1}/_{8}$. Бумага мелованная. Гарнитура «Гарамонд».
Печать офсетная. Объем 30 усл. печ. л. Тираж 1500 экз. Заказ № 1804

ООО Издательство «Демиург», 450001, г. Уфа, пр. Октября, 2
ГУП «Уфимский полиграфкомбинат», 450001, г. Уфа, пр. Октября, 2